

АТАНАС ПОПОВ
КРАСИМИР ПОПОВ   СНЕЖАНА ПОПОВА

**ГОВОРЪТ,
ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ ТАЙНИ ЕЗИЦИ
И ПРАЗНИЧНО-ОБРЕДНАТА СИСТЕМА
НА СЕЛО ЛИБЯХОВО
(СЕГА ИЛИНДЕН)**

- © Автор – Атанас Попов
- © Автор – Красимир Попов
- © Автор – Снежана Попова
- © Издателство – „Веда Словена – ЖГ“
- © Корица – Атанас Попов
- © Предпечат – Атанас Красимиров Попов
- © Компютърен дизайн – Мариана Христова

ISBN 978-954-8846-83-7

Издателство
„ВЕДА СЛОВЕНА“

проф. д-р Атанас Попов,
Красимир Попов,
доц. д-р Снежана Попова

- **ГОВОРЪТ, ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ ТАЙНИ ЕЗИЦИ
И ПРАЗНИЧНО-ОБРЕДНАТА СИСТЕМА НА СЕЛО ЛИБЯХОВО
(СЕГА ИЛИНДЕН)**
- **На корицата – с. Либяхово – сега Илинден**
- Първо издание
- Тираж 150
- Формат 16/70/100
- Печатни коли 11,75
- Печатница Direct Services
- © Всички права запазени

АТАНАС ПОПОВ
КРАСИМИР ПОПОВ   СНЕЖАНА ПОПОВА

**ГОВОРЪТ,
ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ ТАЙНИ ЕЗИЦИ
И ПРАЗНИЧНО-ОБРЕДНАТА СИСТЕМА
НА СЕЛО ЛИБЯХОВО
(СЕГА ИЛИНДЕН)**

Издателство
„ВЕДА СЛОВЕНА – ЖГ“
София, 2023

*В памет на непрежалимия ни син, съпруг, баща, брат, дядо и сродник
Красимир Атанасов Попов, учител и зам. председател на СБУ.*

*Той остави незабравими спомени за благородството,
което излъчваше и раздаваше щедро на всички – в нашето семейство,
на възрожденския ни род, на неговите ученици,
колеги и приятели.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Зимбилевият род е един от най-старите родове в с. Либяхово (сега Илинден). Благородството и будният дух на неговите създатели са известни в Неврокопския край, както и във всички села и градове на Източна Македония. Названието му продължава да се носи достойно от много негови фамилии и до наши дни. След жестокото убийство по време на молитва на прадыдо ми свещ. Стоян Атанасов Зимбилев от българоубиеца Иван Коемджиев през 1912 г., в негова памет нашето семейство получава названието Попови.

От нашия род са израстнали, както в миналото, така и в наши дни продължават да израстват личности с непоклатими християнски добродетели, които са отдали и продължават да отдават своите сили и способности за запазване на българския дух, за прослава на нашия род. Сред потомците на дядо Иван Зимбилев, който е бил повече от 40 години кмет на село Либяхово и създава своеобразен кодекс на морала в него, има изтъкнати представители на възрожденските просветни, църковни и революционни традиции, както и съвременни дейци на науката, образованието и културата.

Винаги в нашето семейство с жена ми Мария и децата ни Красимир, Снежана и Николай се възторгнахме от това, което ни разказваха майка ми Кипра и баща ми Кръстьо за изтъкнатите личности от нашия род. Заедно с братята ми Стоян, Велик, Китан и Серафим и с децата ни тръгнахме по техния народополезен път.

Поповото семейство продължи ревностно просветните традиции на възрожденския ни род. Запази пламъка на просвещението, родолюбието, трудолюбието и почтеността. Най-изявените нравствени добродетели, с които е бил прославен Зимбилевият род са съхранени и предават от поколение на поколение. Образец за подражаване в това отношение в цялостната ни дейност бяха прекрасните ми родители Кръстьо и Кипра Попови.

Ние с моите деца Красимир и Снежана като студенти посветихме дипломните си работи на нашето село Либяхово /сега Илинден/, в които разкриваме същността и спецификата на неговия говор, професионалните тайни езици и празнично-обредната му система.

Проф. д-р АТАНАС ПОПОВ

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ДИПЛОМНА РАБОТА

ГОВОРЪТ НА СЕЛО ИЛИНДЕН, ГОЦЕДЕЛЧЕВСКО

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ :

/проф. СТОЙКО СТОЙКОВ/

ДИПЛОМАНТ :

/Атанас Кръстев ПОПОВ/

ФАК. № 751-Б,

БЪЛГАРСКА ФИЛОЛОГИЯ

СОФИЯ

1968 г.

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ СВЕДЕНИЯ ЗА СЕЛОТО

Село Либяхово (сега Илинден) е едно от най-големите и будни села в Неврокопския край. По време на пътуванията си по долината на река Места видният изследовател на селищата в Македония Васил Кънчов е бил възторгнат от неговите хубости, които е видял. Ето как ги описва: „Либяхово е разположено на един малък приток на р. Буровица (Мътница). Има прекрасен вид от върха, където бях. Над него се виждат обработени ниви, а надолу – ливади“.

Нашето село е накичило с къщите си височината, която остава от десния бряг на река Мътница. Тя извира от Славянка планина (Али ботуш), минава покрай селата Ловча, Гайтаниново, Лъки, Илинден, Петрелик и близо до Хаджидимово се влива в река Места.

На 2 километра югоизточно от селото минава главен път от град Гоце Делчев – Драма. На североизток, по пряк черен път, на 4 км се намира с. Садово, а на север с. Копривлен, което е свързано с Илинден чрез асфалтиран път на 8 км. На запад Илинден е в съседство със селата Лъки и Гайтаниново, от които първото отстои на 8 км, а второто на 12 км. На югозапад, близо до границата се намира с. Ловча. От южната част на селото, на 2 км се намира границата, която дели България и Гърция. Съседни гръцки села са Везмен и Белотинци.

В етническо отношение село Илинден се отличава с голяма пъстрота. Населението е българско, има чисто български произход. И в езиково отношение селото е единно, няма преселници от други места.

В землището на Илинден има 5800 декара обработвана площ и 12000 декара гори. В далечни времена, преди нашествието на турците в Балканския полуостров, местното население живеело по махали, които били отдалечени една от друга на по 1-2 км. За това свидетелствуват запазените останки. Още личат основите на някогашните къщи и са запазени гробищата в местностите Селището, Градище, Света Мария, Карофча, Горни лъки, Кутрево селище, Кълниката, Свети Никола и други.

Днешното село Илинден е възникнало след идването на турците в нашия край. Застрашени от поробителите хората, които живеели в махалите решили да се обединят, за да водят по-успешно борбата срещу турците. Тогава те населили мястото, на което е разположено днешното село Илинден. То е близо до реката и гората, която да им послужи като убежище при нужда. От Мала Азия дошли около 50-60 турци, които заграбили най-хубавата земя. Заедно с тях е дошел и Али бей. Будното население влизало често в разпра с нашествениците.

Скандалите прераствали в сериозни отношения. Хората отказвали да

плащат данъци. Извършвани са били и лични отмъщения срещу турците. За да запази честолубието си Керафина Баракова убива турчин, който я издебва сама в плевнята. Стоян Палашев убива друг турчин, който направил опит да му задигне стадото, а братя Илия и Пандо Арнаудови, Щерьо и Тодор Плячкови напускат селото и се включват във всенародната борба против поробителя. Али бей и неговите хора били принудени да напуснат селото. Слезнали в полето и се установили в селата Петрелик и новосъздаденото село Копривлен. Без тях населението заживяло спокойно. Жените тихо открехвали тежките порти, които преди залоствали винаги сигурно. Малките схлупени къщички потънали в зеленина. От кичестите градини се чувал отново меденият гласец на девойките. Песента им била нежна и звънлива, пълна с меки звуци. Още от тогава жените от нашето село се славели като трудолюбиви, добри и сладкодумни. Турците не смели да нарушат спокойствието им, страхували се да поискат и данъци, защото любовта между хората била неизмерима, а силата голяма.

И все във връзка с тези години са и преданията за произхода на името на селото. Според едното от тях старото име на селото (Либяхово) носи името на Али бей. Тези, които подкрепят този произход казват, че отначало селото се е наричало Алибейово, по-късно Алибяхово, а най-сетне за по-благозвучно го нарекли Либяхово. Спред второто предание името на селото идва от голямата любов на хората от махалите, които се сплотили за единна борба против турските поробители и се заселили на сегашното му място.

През месец юли 1965 г., на изпита ми по Увод в езикознанието при най-известния български учен в тази област проф. Иван Дуриданов, стана дума за произхода на наименованието на Либяхово. Оказа се, че една от запазените старобългарски думи в моето родно село (Любъхъ), която бях вече издирил, е свързана с името на селото и означава собствено име на човек, който е създателят на Либяхово. Професорът ми показва пожълтjало издание на старобългарски език, в което намерихме думата „Любъхъ“, от която произлиза първото наименование на Либяхово, свързано с личното име на създателя на селото. Стана ясно и това, че след промяната на „ю“ в „и“, което е характерно за нашия говор, както личното име Любих започва да се произнася като Либях, така също и названието на селото се променя от Любяхово ката Либяхово.

Останки от пребиваването на турците в селото са основите на джамията, на чието място сега се намира къщата на Стефан Бекаров, турската чешма, която още се поддържа, както и гробищата от южния край на селото.

Ако изброим названията на местностите в землището на Илинден, ще видим, че една голяма част от тях носят имена на светци, например: Свети Илия, Свети Дух, Свети Димитър, Света Петка, Свети Атанас, Свети Георги. Във всички тези местности се намират останки от разрушени

стени и гробове, което говори, че тук са съществували малки поселища (махали), от които са останали само имената на техните черкви.

Други названия на местности в Илинден ни напомнят за най-старите родове, които са дошли от махалите и образували новото село. Такива са Кутрево селище, Гърневата воденица, Малаковия баир, Мангушевото дере, Иванка, Диманче, Бошка, Главчовица и други много имена, които имат връзка с релефа на местностите, например: Равнище, Клисурата, Камбурче, Пъзлък, Сурканицата, Дълбиокия дол и други. Няколко названия на местности са във връзка с почвата и растителността, например Хумище, Цървенилка, Сивек, Пехците, Габере, Дрян кладенец, Сливе, Калниката, Боровилеца, Шипкулеца и др.

Интересна е етимологията на названията Анатемата, Кинамогила, Варницата и Градище. Кина е съкратена форма на малкото име на един от първите турци, който е живял в селото. Варницата е местност, на която още личат нарочно направените дупки, където са загасвали вар хората от близкото колибарско селище. Анатемата е височина през която минава граничната ивица. Някога през това място са минавали гърците, които извършвали кражби в селото. Местното население повикало владиката и проклели мястото. За това научили гърците и повече не минавали из тук. Градище е пък голяма височина, на която още са запазени част от стените на някогашната крепост и гробищата. Преданието говори, че това е била римска крепост, а после обикновено селище. Личи платното на някогашния път по който са минавали керваните на търговците, натоварени със стоки от Беломорието. Доскоро бяха запазени и стените на моста, който е минавал над река Мътница.

През XVII и XVIII век либяховци са занимавали със скотовъдство. Имало и кираджии, които пренасели стока с мулета от Беломорието за вътрешността на България. Много от тях били свързани с революционната борба. Залагали големи суми за закупуване на оръжие, което е било използвано в борбата срещу поробителите.

През 1714 година била построена малка черква (параклис), която през 1837 година била разширена и сградена сегашната черква. Отначало всичко се чело на гръцки език, но скоро започнала настойчива борба за църковна независимост. Най-упорит в това отношение бил поп Харитон, дядо на бележития български артист Кръстьо Сарафов. Той заменил църковните гръцки книги с български. Пази се кръста, който му е подарен за добра служба.

В борбата за църковна независимост се ражда и идеята за откриване на училище. Някои от местните родолюбци не пожалили и личните си средства за постигането на тази цел. През тези години на робство от по-видните и по-талантливи личности, които са допринесли най-много за развитието на Либяхово, както в народностно, така също и в просветно от-

ношение е Иван Зимбилев. Той е първият кмет (коджабашия) в Либяхово, избран единодушно от населението, който го управлява повече от четири десетилетия. Не само той, но и децата му са били прочути в цяла Източна Македония като даровити, благородни и много почитени в отношенията им към всички свои сънародници. Най-възрастните хора от моето село разказваха, че самата турска власт се е отнасяла с почит и уважение към Коджабашията дядо Иван, който е респектирал с благородството и почитеността си самата турска власт и другите кметове. Той е създал своеобразен кодекс на морала в Либяхово, за което се говорело с възхищение навсякъде.

Дядо Иван Зимбилев е имал трима сина Атанас, Георги и Петко. Първият, Атанас Иванов Зимбилев е изтъкнат деец на Вътрешната Македонско-Одринска организация, един от нейните създатели в Неврокопския край, а вторият, Георги Иванов Зимбилев е известен като Георги Даскало, който минава за най-учения човек в Източна Македония. Той завършва духовна семинария в манастира „Свети Иван Предтеча“ в град Сер, основана от игумена Йеромонах Теодоси Гологанов, с когото започват богата и разнообразна народополезна дейност в Източна Македония. Георги Даскало поставя началото на новобългарските училища в Източна Македония – Неврокопско, Серско, Драмско, Демир Хасарска, Мелнишко. Според Ангел Даскалов Георги Иванов Зимбилев е „просветна сила от първа величина“, защото въвежда за първи път изучаването на българския език в Източна Македония. За тази му народополезна дейност неговите ученици от школата, която създава го определят като „най-голямото светило за народа ни в Източна Македония в научно, просветно и народно отношение след 1850 година“. При него се обучавали бъдещите народни будители като Петър Сарафов, Спас Прокопов, Атанас поп Петров и много други. Поддържа тесни връзки със Стефан Веркович, Сава Филаретов и П.Р. Славейков. В цялото негово творчество и научно-изследователската му дейност изпълзува новобългарския език. При създаването на екзархията в Източна Македония той, заедно с хаджи Димко Димков от село Горно Броди, подготвят 140 села за присъединяването им към нея. Всичко това оказва голямо влияние върху образованието и възпитанието на българите от цяла Източна Македония, но най-вече върху будните жители на неговото село Либяхово. Неговите земляци възприемат новобългарския език, който Георги Зимбилев създава и утвърждава. Чрез него те осъвременяват и обогатяват своя говор.

След т.нар. Освободителна Руско-турска война населението на село Либяхово посрещнало с голяма тревога оставането на Източна Македония отново в ръцете на поробителите. Затова отново се включва в борбата за окончателното им прогонване. След 1903 революционерите са разделени на върховисти и санданисти. Това става причина да изчезне доскорошно-

то единомислие и сплотеност. Дълго време трябвало да се лекуват раните, получени от това разделение, което създават санданистите в нашето село.

През Междусъюзническата война по-голямата част от населението напуснало селото, разпръснало се из различни краища на България. Когато войната свършила селяните видели къщите си в пепел и развалини. Останала невредима само църквата. Младият кмет Атанас Попов обикаля селищата, докдето са стигнали бежанците от Либяхово, които са били повече от 250 семейства и успява да ги убеди, че ще възстанови селото. Денонощно той е сред своите изстрадали съселяни. Под неговото пряко ръководство започва денонощна работа за възстановяването на възрожденското село Либяхово по нов строителен план, разработен от приятеля му Петко Сарафов, брат на Борис и Кръстьо Сарафови. Синът на свещеник Стоян Атанасов Зимбилев, дядо ми Атанас Попов, е избран три пъти като кмет и превръща родното си село като административен и културно-просветен център в Неврокопския край.

Днес някогашното село Либяхово е със широки улици, хубави къщи, голям площад и по-малки площадчета във всяка махала. Новият живот в него изплита венец от нови думи, които кичат речта най-много на средното и младото поколение. Запазени са ревниво особеностите на говора, които са най-близко до книжовния език. В това отношение сегашното село Илинден се отличава от другите съседни села, което е съществен принос най-много на изтъкнатия възрожденски деец Георги Иванов Зимбилев, заради въведеното от него изучаване на българския език в училищата през годините на възраждането в Източна Македония. Според неговия ученик Атанас поп Петров „Блаженопочиващият даскал Георги Иванов Зимбилев е първото и най-голямо светило за народа ни в Източна Македония в научно, просветно и народно отношение след 1850-та година.“

От записите, които направих на представители от няколко поколения, се вижда постепенна промяна на лексиката. Навлезли са много нови думи, но и много от старите пазят мястото си. Това обстоятелство е радващо. Обогатило се е словесното имане на хората от село Илинден. Тук-там се срещат думи, които вече са забравени, например паратика, усрок, кутри и други.

Интересна е речта на средното поколение. Има нарастващ стремеж да се заменят диалектните думи с книжовни. Много близко до литературния български език говорят учениците. Напоследък много млади семейства се заселват на други места. Отиват на работа в някои от големите градове (София, Стара Загора, Димитровград, Пловдив и други). В тяхната реч изчезват особеностите на либяховския говор. Радиото, телевизията, вестниците и списанията оказват голямо влияние върху речта най-много на младото поколение. Забелязва се с всеки изминат ден по-голям стремеж за доближаване до литературния език.

I. ФОНЕТИКА

1. СЪВРЕМЕННА ЗВУКОВА СИСТЕМА

1.1. ВОКАЛНА ФОНЕМНА СИСТЕМА

Вокалната система на говора се състои от 6 гласни фонемни: **и, е, а, о, у, ъ**. Те имат общобългарски характер. По учленение и слухово впечатление не се различават от съответните фонемни в българския книжовен език. Учленително-слуховият характер на гласните фонемни зависи до голяма степен от фонетичното им положение в думата във връзка с ударението, от характера на съседните звукове, особено на предходната съгласна и от мястото в сричката. В нашия говор най-силна е зависимостта на гласните фонемни от ударението. В ударено положение, т.е. под ударение, гласните пазят своя гласен чист, а в неударено положение, т.е. без ударение, го изменят, като се подлагат на различна по степен редукция. Тя е неустановена, нередовна при някои гласни.

В ударено положение се срещат всички гласни фонемни: **и, е, а, о, у, ъ**, а в неударено броят им е по-малък: **и, е, у**.

1.1.1. Гласна **а**

Под ударение гласната **а** не се отличава от тази в книжовния език, например:

па̀зуха, ла̀тка, бла̀чко, а̀кунти, а̀ла̀лом, ба̀рам, а̀ман.

Но когато звукът **а** е без ударение, звучи слаботъмно, изговаря се с по-малка учленителна сила, приближава се по слухово впечатление до **ъ**.

вала̀ф, вапца̀нка, гра̀шка, га̀регла, гл'о̀шка

В тези примери се вижда ясно полуредуцираната гласна **а**. Този позиционен вариант по своя учленително-слухов характер е звук среден между **а** и **ъ**.

Отпосле, когато върху тази гласна пада вторичното ударение, тя засилва тъмния си гласеж, произнася се като всеки ударен еров вокал. Убедително говорят за тази особеност на звука **а** примерите:

принуду̀вѐне, размислу̀вѐне, устану̀вѐне, на̀ смъртниѐ час.

В краесловие на някои съществителни имена от ж.р. гласна **а** се полуредуцира, въпреки че е ударена. (**ка̀вга, до̀ила, ду̀ла̀ма**).

За избягване на така нар. зев в началото на думата пред гласна **а** се вмъква съгласна **й**. Ето няколко примера, в които ясно личи потенциала на гласната **а**:

йас (вм. ас), **йагне** (вм. агне), **йапаш** (вм. апаш) и др.

1.1.2. Гласна *е*

Когато гласна **е** е в ударено положение, винаги се изговаря чисто, не се отличава по изговор от същата в книжовния език.

зер, леска са, брeнда, белки, хеле, терам, сетне, тешко

В неударено положение **е** е непоследователна по изговор. В някои думи тя се изговаря чисто, например:

биле, барем, еле, ажеба, йаре, коте, алалем и др.

Но когато неударено **е** стои пред ударена сричка, има по-чиста редукция:

ниваота, зилeно, блиштунка, биндисам, чирeна, тики.

Гласна **е** е оказала палатално влияние върху предхождащата я съгласна, особено върху задноезичните **к** и **г** и сонорните **р, д, м, н**, например: **г'еч, г'ердан', р'ем'ен, к'ерка, л'ел'а.**

В началото на някои думи е видна йотация: **йесен, йелен, йесте, йетърва** и др.

Такава се среща и при гласна **е**, намираща се в крайна сричка: **моје, т'оје, к'оје, зайем** и др.

1.1.3. Гласна *и*

Тази гласна не се отличава по изговор от съответната книжовна гласна.

брихам, истинка, искам, л'елинка, лани, гиздаф.

По-широко разпространение в говора са получили аспированите форми на кратките лични местоимения за дателен падеж : **хин, хми, хни.** (мн. ч. за всички родове) и хий (ед.ч. ж.р.). Тези форми се сливат с думи, които окончават на гласна. Така от **даде им** получаваме **даде хим.** Освен в енклитична форма тези местоимения се срещат и в проклитична, например: **той хми даде.**

В единични случаи се среща и лабиализация на гласна **и**, понижава се характеристикния шум в резултат на намаления устен отвор (**жуф**, в.м. лит. жиф, **жувини**, в.м. лит. живини).

1.1.4. Гласна *о*

В ударено положение гласна **о** не се отличава по изговор от книжовната гласна **о.**

нощ, копче, дропка, мома, борна, колчем, гропал

Когато **о** е неударено и се намира пред ударена сричка в думата, има редукция:

гуспойца, вуйник, гурида, гудиносам, мутае са.

Но когато гласна **о** се намира след ударена сричка в думата, се полуредуцира:

бабо ма, малинко д'ате, блайко, лесно, блачко, жи^уотно, зайко, дарове, и др.

Много характерна е лабиализацията на гласна о, когато се намира под ударение

уода, уол, уоти, муотика, уортосен, луошо, и др.

Префикс о- винаги се предава като у: **угледам, уставиме.**

1.1.5. Гласна **у**

В сравнение с другите гласни **у** е най-слабо позиционно ограничена. Тя се среща във всяко положение и не проявява особена зависимост от ударението и от характера на предходната съгласна

бабугер, глупчо, благушка, гнусник, друшка, друмкам, баруга, журиг, утиде надоло и др.

1.1.6. Гласна **ъ**

Когато е под ударение се изговаря чисто, например:

кърс, дъно, мъкна са, сърде са, въшка, търча гърс.

Особена съдба има **ъ**, което е неударено и е получено от стб. **Ж** и **Ъ**. Липсата на ударението е довела до отслабване на артикулацията. На мястото на тъмния вокал се слуша слаботъмен еров вокал, напълно еднакъв в звуково отношение с оная слаботъмна гласна, получена от неударено **а**.

забе, каде, гропал, вагларин, трането, дабето и др.

На тоя процес се подлага и **ъ** от съставка -ък:

дубитак, писак, пасак, петак, четвъртак, и др.

1.2. КОНСОНАТНА СИСТЕМА

И в нашия говор съгласните са сложни звукове. При тяхното учленение издишаната въздушна струя среща пречка (пълна преграда или тесен проход), която тя преодолява и образува особен характерен шум. Образуването му става на различни места в надгръклянните празнини, главно в устната. Едни от съгласните се състоят от характеристичен шум и от основен тон, образуван от гласилките, а други – само от характеристичен шум. По характеристичния шум съгласните се оформят като отделни самостоятелни звукове. А основният тон, който не се среща при всички съгласни, а само при някои, не е чисто, а е примесен и с шумове.

Особеностите при съгласните в говора са също така значителни, макар и не толкова, колкото при гласните. Те се изразяват в употребата на отделните съгласни, техния брой и качеството им.

Консонантната система на говора се състои от 38 фонемии: п, п', б, б', ф, ф', в, в', м, м', т, т', н, н', к, к', г, г', с, с', з, з', р, р', л, л', х, й, ш, ш', ж, ж', ц, ц', ч, ч'. При разглеждане на техните учленително-слухови особености под внимание се вземат само основните им варианти.

От изброените съгласни фонемии прави впечатление, че в говора липсват s и ц. Шушкавите съгласни ж, ч, ш са запазили своята палаталност от старобългарско време.

Тази консонантна система споделя най-важните общобългарски особености, свързани с основните видове съгласни фонемии: сонорни и шумови, беззвучни и звучни, твърди и меки, устни и носни, компактни и дифузни.

1.2.1. Преградни съгласни

В говора са : п, п', б, б', м, м', т, т', д, д', н, н', к, к', г, г'. При тяхното учленение се образува пълна преграда, която временно задържа издишаната струя, а след това се разрушава с избух.

1.2.2. Проходни съгласни

Проходни съгласни са: ф, ф', в, в', с, с', з, з', ш, ш', ж, ж', л, л', р, р', й, х. Техният брой е различен от книжовния, защото както вече споменахме шушкавите съгласни са запазили някогашната налалатност. При учленението им се образува тесен проход. През него минава издишната въздушна струя и се търка у стените му. Според вида на прохода тези съгласни са:

- средни (медиални), които имат проход в средата на устата (в, ф, с, з, ж, и, х и др.);

- трепетливи (вибранти), при които проходът е в средата не е постоянен (р, р');
- странични (латерални), при които проходът е встрани (л, л').

1.2.3. Преградно-проходни

Преградно-проходни са: ц, ц', ч, ч'. Отначало при тяхното учленение се образува доста слаба преграда отпред на алвеолите, а след нейното разрушение се оформя проход. Прави впечатление, че в говора не се срещат преградно-проходните s и ц, които имат редовна употреба в книжовния език.

1.2.4. Звучни и беззвучни съгласни

В зависимост от участието на гласните при учленението, съгласните фонемни са два вида: беззвучни и звучни.

При звучните съгласни има основен тон и характеристичен шум, при учленението им вземат участие и гласните. Но при учленението на беззвучните, гласните не вземат участие. Тези съгласни се състоят само от характеристичен шум.

По звучност съгласните в говора се разпределят така:

- беззвучни: х, ц, ц', п, п', ф, ф', т, т', к, к', с, с', ш, ш', ч, ч', ц
- звучни: б, б', в, в', д, д', г, г', з, з', ж, ж', м, м', н, н', л, л', р, р', й.

След изпадането на крайните ерове, учленението на звучните съгласни е отслабнало и те са преминали в съответни беззвучни, например: **с́нак, ла́ф, грат, нош, (вм. нож), бес, плук, дроп.**

1.2.5. Сонорни и шумови съгласни

Те се подразделят в зависимост от характеристичния шум. Сонорните се учленяват с по-широк отвор (проход) и значителен устен резонатор. Състоят се от сравнително по-слаб характеристичен шум и от немалко силни музикални тонове. Такива съгласни са л, л', р, р', м, м', н, н', й.

Шумовите съгласни се учленяват с пълна преграда или с тесен проход. Състоят се главно от характеристичен шум. Те са еднакви с тези от книжовния език, но като се имат предвид и вече споменатите особености за липсата на някои звукове (s и ц) и палаталността на н,ч,ш.

1.2.6. Палатални и непалатални съгласни

Тези два вида заслужават по-голямо внимание, защото тяхната особеност, особено на палаталните е значителна.

Палаталните съгласни в говора са повече от тези в книжовния език. Чувствува се по-голяма мекота на съгласните в определени положения. Тя е старо наследство. Честата употреба на тези съгласни в говора утвърждава неговата архаичност. Знае се, че затвърдяването на съгласните е по-нов явление в езика.

За разлика от книжовния език съгласните ж,ч,ш не са загубили палаталността си от старобългарско време. Тя не се губи в каквото и да е положение, например: **жалба, час, шапка, капка.**

Неизменна е мекостта на крайните съгласни в думите:

пеѣ, зеѣ, кърѣ, цар, ѡгаѣ, кѡѣ, сѡѣ, деѣ, пѣѣ, и др.

В много дума се е появила вторична мекост под влияние на първичната. Тя може да се види не само в думи от наш произход, но и в чужди думи. Ето няколко примера:

триѡѣ, умутѣ, парѡмѡѣ, глатѣ, гердаѣ, бустаѣ, стутѣ, филисѣ, сапуѣ, бабугерѣ, кукарѣ, газарѣ и др.

Срещат се и случаи, когато споменатите съгласни в същото положение не се омечкават, например:

учител, кал, урел, лѡст, браѣ и др.

Тези примери говорят за постепенното затвърдяване на съгласните в абсолютен край на думите.

В говора се забелязва полумек изговор на съгласните, които се намират пред **ѣ** и **ѣ**. Особено се вижда омекчаването на съгласните пред предната съгласна **ѣ**. На най-слаба палатализация се подлагат двуустните **ѣ** и **ѣ** пред гласна **ѣ**, например **пипер, биски.**

Примерите, които ще изредя, убедително потвърждават горната особеност.

пирѡѣ, ѣгоѣ, ѣивѡѣ, деѣѣ, даѣѣ, кѡѣѣѣ и др.

Въпреки палаталното наследство на съгласните в нашия говор, преход на **т** и **д** в **ѣ** и **ѣ** не се среща.

Забелязва се смекчаване на **д** в групата -л'к : **теглилѣка, лулѣка, зелѣка, вараулѣка** и др.

Съгласна в

Устно-зъбната съгласна **в** има много слабо учленение, затова в началото на думата, пред гласните от задната редица има почти винаги билабиален характер, например: **ѡода, ѡол** и др.

Но това изчезване на **в** е видно сега само пред задната гласна **о**.

По-често е изпадането на гласна **в**, когато се намира в средата на думата, например:

виноен, вѣре, жуак, лауоан, жуотѣ, казѡѣн, гѣрнѡтѣаиѣ.

Пред сонарните **д, м, н**, и съгласна **ч** се беззвучава – минава в беззвучното и съответствие **ф**.

флазох, фмасто, фнетре, фчера и др.

При обобщителните местоимения началната съгласна **в** изпада, например:

сакой, сичко и др.

Съгласна х

Тази съгласна се пази във всички положения. Изключение прави думата **лап**. Съчетанието **хв** се слуша **ф**, например:

фъркат, фали са, фати гу, фърлам са, фарчило и др.

Както вече казах, при всички останали случаи **х** се пази в началото, средата и в края на думите

хуро, грах, пазуха, храна, бълхи, бах, хурка.

Съгласна й

Тази съгласна се пази навсякъде. Честотата и употребата и е лесно обяснима, нали палаталността е характерна особеност на говора. Съгласна **й** се вмъква много често пред гласните **а** и **е** в началото на думите или между две съседни гласни: **йела, йагне, зайем, йесен**.

Останалите съгласни фонемни не се различават от тези в книжовния български език.

2. СЪВРЕМЕННИ ЗВУКОВИ ПРОМЕНИ

В речта звуковете си оказват взаимно учленително влияние и се извършват промени, които могат да бъдат частични или пълни. В нашия говор частичните промени са по-незначителни, затова ще се спра само на пълните.

Някои звукове променят своята учленителна способност до такава степен, че преминават в други самостоятелни звукове. Най-често срещаната комбинаторна пълна промяна е уподобяване (асимиляция).

2.1. УПОДОБЯВАНЕ (АСИМИЛАЦИЯ)

При тази звукова промяна един звук се нагажда към учленението на друг в същата дума. В това отношение говора има голяма близост до книжовния език.

При регресивната асимиляция предходния звук се уподобява на следходен, т.е. заден звук влияе върху преден. Когато задният звук е беззвучен влияе на предходния, например:

фторник, истоқ, ропство, глатко, потпис, тешко и др.

Много ясно се изговарят в говора озвучените беззвучни, когато са предходни:

тие напраиха а̀на гу̀лама̀ згра̀да, дигна̀ са̀ тешка̀ свадба̀.

Ето примери и на по-прогресивна асимилация: **сфати́нка, сфа́шти, сфой чу́бак** и др. Това явление е по-рядко в говора.

Други по-често срещани асимилационни явления са:

а) съгласна в пред съгласна **н** се уподобява на **н** и преминава във все още някъде срещана устна съгласна **м**. Казвам така, защото тези примери са рядки: **гримна̀** вм. гривна, **удамна̀** вм. отдавна, **племнѐ** вм. плевня и др.

б) при пълна асимилация има изпадане на една от двете еднакви съгласни, например:

уддамна̀ > удамна̀, иссичам̀ > исичам̀, рәсσιμοам̀ > расипоам̀.

Не са малко примерите, които определят междусловната асимилация (санди) в говора. При тях се оказва влияние между звуковете не само в пределите на думата, но и в пределите на по-големи единици – фонетичната дума и такта.

бис полза̀, той жена̀ има з гу̀лам зор да̀те, висог глас

2.2. ДИСИМИЛАЦИЯ (РАЗПОДОБЯВАНЕ)

При тази звукова промяна, противно на асимилацията, два близки звука се раздалечават учленително и слухово един от друг, единият от тях променя учленителния си характер и преминава в друг, например:

а) Двете съгласни **кт** се разподобяват, като **к** преминава в проходна **х**: **нокти > нѐхтѐ, доктор > дохтор̀.**

б) **Н > М** – **бенка > бемка̀, плунка > плумка** и др.

в) **В > Л** – **свободно > слубодно**

г) **Г > Л** – **наш Глигор̀ си дꞑойдѐ.**

Дисимилиацията се среща повече в речта на старите хора в говора.

Много често се наблюдава регресивно уподобяване между шушкавите ж, ч, ш и съскавите з, с, ц съгласни, например:

преш шушето̀, преш час̀, ш чиста̀ ꞑода̀, иш шума̀та̀, беж жалост̀, беж жилание и др.

2.3. ЛАБИАЛИЗАЦИЯ

Това звуково явление може да се види в някои думи от говора, например:

жив > жу̀в, живини > жу̀вини

Делабилизацията като звуково явление не се среща в говора.

2.4. МЕТАТЕЗА

В някои думи от говора се забелязва тази сложна комбинаторна звукова промяна, при която някои звукове разменят местата си, например:
гърмна пѣра пушка, тей хора б,аха при фершела, зеха му леворвела и др.

2.5. ЕЛИЗИЯ (ИЗПАДАНЕ)

Това явление е доста характерно за говора. Най-много са случаите на изпадане вследствие на отслабване на учленителната сила, редукция или асимилация.

Изпадат най-често следните звукове:

- а) И – **наште** вм. нашите;
- б) К – **найде** вм. накъде;
- в) О – **тва** вм. това;
- г) А – **нашта** вм. нашата, ел вм. ела;
- д) Е – **наштѳ** вм. нашето;
- е) Г – **лиеѳ** вм. леген;
- ж) М – **дуѳм** вм. думам;

Прави впечатление, че при притежателните местоимения изпадането на някои съгласни е доста редовно.

Много характерно за говора е изпадането на гласна **в**. Тя изпада при следните случаи:

- а) в наставка -уам – **мизеруам, мируам**;
- б) в началото на думата – **ѳол, ѳода, земам, ѳосек**;
- в) в средата на думата – **вѳрам, цѳрули**;

За облекчаване на артикулацията, поради струпване на няколко съгласни, обикновено изпадат съгласните **т** и **д**, когато са в групите:

- СТИ – **ѳесник** вм. вестник, **врасник** вм. връстник
- ШТН – **къшна** вм. къштна, **нъшна** вм. ноштна;
- ЗДН – **зѳезна** вм. звездна;
- ЖДН – **надежна** вм. надеждна;
- СТТ – **хубоста** вм. хубостта;
- СТР – **срах** вм. страх, **сесра** вм. сестра;
- ЗДР – **зраве** вм. здраве и др.

В края на много думи изпада **т**, например **мос** вм. мост. **нъш** вм. ношт, **гуреш** вм. горешт, **кос** вм. кост. и др. Такова отпадане има и на звука **д**: **дъш** вм. дѳжд, **вош** вм. вожд.

Има и някои по-особени случаи: **д** изчезва пред **ж** в някои чужди думи, особено с турски произход, например: **манжа** вм. манджа, **ажеба** вм. аджеба, **чурбажиѳ** вм. чорбаджия и др.

Замяната на един звук с друг е също често явление в говора. Такива примери се наблюдават при следните съгласни:

С > Ц – **къцам** вм. късам, **ланцки** вм. лански;

Д > Г – **гнѣска** вм днеска, **глатѡ** вм. длато;

Ж > Ч – **еднѣч**, вм. веднѣж;

Ц > Ч – **чир**, вм. цирей;

С > Ш – **шѡше** вм. шосе и др.

3. ИСТОРИЧЕСКИ ЗВУКОВИ ПРОМЕНИ

В говора съществуват думи и форми, които са наследени от миналото и сътворени през времето на тяхната фонетична закономерност. Трудно е да се проследи ходът на звуковите промени. Затова моето внимание е насочено към разкриване на днешното състояние на говора, съпоставено със старобългарските особености.

3.1. Носови гласни

Известно е, че гласната Ж в езика на Кирил и Методий е имала характер на носово o, а гласната А – на носово e. Подобен изговор е чужд на говора, няма и следа от назализма.

Като резултат от промените в гласежа на Ж и А са се получили доста разнообразни заместници на носовите гласни.

На мястото на голямата носовка се е появил т.нар. вторичен ер (**ѣ**), който в нашия говор е запазил напълно носовия си гласеж. Тази гласна се е сляла напълно със заместника на старобългарската ерова гласна **ѣ**. В това отношение голяма е приликата на говора с този на някои села от Драма и Серес. Учителят Велик Мангушев, който е служил като войник в някои от селата на Серес, се е учудил на голямата прилика.

Вторичната ерова гласна, получена от Ж, се пази, например:

гѣбѣ, кѣцѣм, зѣп, пѣт, рѣкѣ, кѣштѣ, мѣкѣ, скѣп, сѣт и др.

Тази гласна не е прегласена в друга. Странно е, че в СбНУ, кн. XXXII от 1935-1936 година на стр.11 проф. Кирил Мирчев пише: “В някои неврокопски села се среща изясняване на Ж напълно по родопски начин на тъмно o. Такова произношение владее например в с. Либяхово. Но напълно основателно пак Кирил Мирчев се учудва на това, че в обемистия Неврокопски български сборник с гръцко писмо, в който са намерили толкова диалектни особености своето отражение, не се среща нито един случай на **ѣ > o**. (вж. сп. Македонски преглед, кн.2 и 3 от 1932 година). В материалите на Г.М.Гърнев отпечатани в СбНУ, кн XXXVI от 1926 година, всеки ударен еров вокал се предава като изяснен в О-вокал) **дѡп, зарѡчел, сѡрце, цѡрну, рѡки, кѡрши** и др.). Нека да се знае, че Г.М.Гърнев е

само роден в Либяхово, но израстнал и живял на други места. Освен това, той не е филолог. Антон П. Стоилов сам отбелязва, че в материалите на Г.М.Гърнев са допуснати двойки форми и звукове от смесица на западните с родопски говори, допуска доста грешки.

Никакво съмнение не бива да ни измъчва по запазения еров гласеж на вторичната ерова гласна.

Има и малки отклонения, но те са от друг характер:

В думата **фнѣтрѣ** (от стб. **ВЪИЖТРЬ**), която в среднобългарско време имала такава форма **ВЪИАТРЬ**, **Ж** се заменя с **А** след омекчени съгласни. В думата **длѣбꙋок** от стб. **ГЛЖ БОК** и не бива да се смята за развитие на **Ж**, защото този звук изхожда от старата форма **ГЛЫБОК**, която е съществувала заедно с другите форми. По-ясна е следата на редуване на **Ж** с **ОУ**, например: **гнꙋсен, гнꙋсотѣ**. В нашия говор не се срещат формите **гнꙋсен** и **гнꙋсота**.

Вторичната ерова гласна, получена от **Ж**, е започнала да се приглася в **е**. В нашия говор почти редовно се изяснява в **е** всяко коренно и суфиксно **А**, например:

пѣтѣ, гувѣдѣ, мѣсец, рѣт, клѣтвѣ, тѣшкѣ, честѣ, пѣтак, мѣсѣ, з'ѣт, дѣсеѣ, глѣдѣм и др.

От среднобългарската епоха е останала замяната на **А** с **Ъ** в думите: **гр.ада, нар.еждам**.

Еров вокал като рефлекс на малката носовка намираме в думата **жѣтва** (жѣтварето). В думата тижѣт имаме дори редукция на **е** от неудачно **А**.

Изключение от редовното изясняване на **А** в **е** в говора правят и съкратените винителни форми на личните местоимения, които имат тези форми: **ма, та, са**. Но и тук не можем да говорим за пряко заместване на **А** с **Ъ**, защото в тях съзираме от среднобългарско време **МЖ, ТЖ, СЖ**.

3.2. Гласна Ъ

Промените на тази старобългарска гласна са се движели в две посоки – едната определя разширяване на основния гласеж на ятовата гласна, в другата към неговото стесняване. В нашия говор гласна **Ъ** е преминала към редицата на гласна **'а**, т.е. със запазена мекост на предходната съгласна.

Под ударение и без оглед на качеството на следващата сричка имаме:

л'ап, с'ано, нив'астѣ, м'астѣ, л'агѣм, л'атен, фо'кѣ, в'ак, гул'ами, сл'зе, сл'апи, зв'ездѣ, р'акѣ и др.

Тази особеност е наследство от късната старобългарска епоха. Но от друга страна имаме:

м'еста, сф'етилѣ, сф'етѣ, виделѣ.

Тази двойственост се обяснява с мястото на ударението или с предположението, че старото произношение не всякога е било доразвито в 'а. И все пак думите със стесняване на ятовата гласна са много малко.

Пред съгласните ж, ч, ш, които са запазили мекостта си в говора, се изговаря повече гласна 'а, например:

н'аштō, в'ашкā, ср'аштām, гр'ашкā и др.

3.3. Преглас на а след палатални съгласни

В говора и след съгласните **ж, ч, ш** не се среща преглас на етимологично **а** в **е**, макар че понякога се намира пред мека сричка, например:

грънч'ар, ч'ас, пул,ана ч'аши, ш'апки и др.

Преглас на палатално **а** в **е** се вижда в следните слушай:

а) 1 л. ед. ч. примеки глаголни основи (**мисле, м'оле, дасторе, пате, въ'ре, с'ед'е** и др. В тези примери има следи от среднобългарска замяна на **Ж** с **Д**;
б) 3 л. мн. ч. меки глаголни основи (**гур'ет, х'одет, мам'ет, л'уб'ет са** и др.);

в) в края на много членувани съществителни имена **балкане, царе, гуспудар'е, жи'от'е** и др.;

г) при завършек на членувани прилагателни имена от м. р. ед. ч. (**дубрие, майжкие, високие, слабие, средние** и др.).

В нашия говор прегласеният палатален вокал е среднодребен, защото няма случай, при който имаме 'ъ.

3.4. Старобългарски ерови гласни

Старобългарската гласна Ъ е запазила своя първичен тъмен гласеж в говора. Примерите са много:

ръш, съхна, дъш, лъж'е, сън, бъчва, зълва, извън, какъф, тъкмо, ч'етвъртак и др.

Задната ерова гласна се слива с еровата гласна, получена от **Ъ**.

И в представка е останал непрегласен старобългарския голям ер, например:

възнак, събирам, въз н'его, възгламница.

Прави голямо впечатление запазената ерова гласна в членната форма на имената от мъжки род:

сънь, гърбъ, нусъ и др.

Първично изясняване на **Ъ** в **О** не се среща.

При разглеждане на звука **Ъ** от съвременната фонетична система споменах за особената съдба на неударения първичен еров вокал. Липсата на ударението е довела до отслабване на артикулацията и на негово място се слуша слаботъмен еров вокал, близък до полуредуцирано **ā**, но

не напълно еднакъв с него. Примери за тази особеност съм дал на същото място.

Старобългарска гласна **ѡ** има по-сложен исторически развой, броят на застъпниците и е по-голям. В говора на Илинден тя е изяснена в **Е**, например:

уцет', кунец, лес'ен, т'ем'ен', тенѧк, ден', стар'ц.

Изключение прави думата **мѡглѧ**, от стб. **мѡгла**, в която предната ерова гласна е съвпаднала със задната ерова гласна.

Към случаите с гласна **е** вм. стб. **ѡ**, трябва да се отнесе и членната форма за м.р. – **е**, която се среща след меки съгласни в говора:

кон'е, другар'е, църул'е, кусач'е, и др.

В тези думи стб. **ѡ** в суфиксна затворена сричка, който се е прегласил в **е**: стб. **конѡтъ** > **кон'ет** > **кон'е**.

3.5. Гласна ЕРИ (Ы)

На мястото на старобългарската гласна **Ы** в говора във всички положения се явява гласната **И**, например:

син, мишкѧ, киткѧ, рибѧ, бик, тиквѧ, куритѧ, висок, и др.

3.6. Редукция на неударени гласни

Никога не трябва да се забравя, че редукцията на неударените гласни не е съвременно звуково явление, а историческо, извършено в миналото, последиците от което са налице сега. Затова прави странно впечатление, че тя не засяга еднакво едни и същи гласни във всичките им фонетични и морфологични положения, а само в определени положения. Това се забелява особено много в говора.

По-обикновена и постоянна е полуредукцията на гласна **а**, която звучи като слаботъмно **ѡ**, сближава се във фонетична посока с неударено **ѡ**, например: **л'елинкѧ, латкѧ, ано, ѧца, барѧм, вѧл'ам, вѧнкѧ** и др.

Особено тъмно се слуша а след устни задноезични съгласни: **скѡпѡ, стокѡ, ф градѡ, кѡлтѡ** и др.

Полуредукция на неударена гласна **а** се забелязва и в думи, които имат чужд произход: **ѧлармѧ, ѧнтикѧ, ѧпаш, ѧчик, ѧнтерийѧ** и др.

Развитието на вторично ударена гласна **а** е причина за едно интересно явление – попаднала в това ударение **а** се редуцира в **ѡ**. Това особено добре личи в заповедни форми от III-то новобългарско спряжение, например: **д'окарай ми го, изрукѡй ми го, рѧписуѡме сѧ** и др.

Редукцията на неударено **Е** не е прокарана последователно, което ни кара да приемем, че изобщо тя не се е развила напълно. Определено може

да се види редуция на **е** пред ударена сричка, например: **нив'астā, нимој, липидā, фин'ер, да си сиди зиленō.**

Неударено **е** във **вечār** се слуша като **а**.

Префиксът **пре-** се редовно редуцира (**придавам, приземам, причист'уам са** и др.)

Редовно се слуша **ЧИ** вместо **ЧЕ**. Също така се редуцира и негативната частица **НЕ**, предавана с **НИ**.

Неударено **е**, което се намира в краесловие или след неударена сричка не се редуцира, например: **зъзиѳе, зорле, канче, кеѳе, коте** и др.

Редуция на неударено **О**. Редовна и силна е редуцията на тази гласна, когато се намира без ударение. Особено ясно се редуцира начално **О** в думите, например:

умирāм, удгув'орник, устаāм, удвъртāм, удгледāха гу.

И тази гласна, когато се намира пред ударена сричка има по-силна редуция (**пузнахā гу, сукак, думā си, гул'ам** и др.)

Когато **О** е след ударение се полуредуцира (вж. примерите при особеностите на гласна **о** от съвременната звукова система)

При **ГУ** няма редуция, защото затъмняването на **О** е под влияние на задноезичния консонант. И под ударение **ГУ** се чува, например: **ни гу сам видел.**

Неудареното **Ъ** има особена съдба, за която подробно съм писал при разглеждане на гласна **Ъ**.

3.7. Застъпници на tj и dj

На мястото на праславянските съчетания **tj** и **dj** имаме винаги **шт** и **жд**. Отначало те са имали мек характер, но по-късно в съгласие с общата склонност в българския език към затвърдяване на съгласните загубват мекостта си.

В нашия говор няма и следа на някои от разновидностите на групите **шт** и **жд**.

Група **шт**. Примерите са многобройни: **къшта, лешта, штерка, кърштаам, св'аштā** и др.

В края на думата тази група се опростява, например: **нъш** вм. **ношт**, **штал** вм. **штал**, **свш** вм. **свешт** и др.

Частичката за образуване на бъдеще време се чува **ша**, при ударение **шта (ни шта ида)**.

Група **жд**. На мястото на праславянското съчетание **dj** се явява група **жд**, например: **межда, вѳжди (и вѳшки), рѳждам, сѳжди, гувѳжди**.

3.8. Групи ЪР, ЪЛ и ЪР, ЪЛ

От старите праславянски съчетания **ЪР, ЪР – ЪЛ, ЪЛ** между съгласни са се образували по силата на закона за отваряне на сричката сричкотворни **Р** и **Л**. Покрай тези сричкотворни съгласни са съществували и съчетания **РЪ, РЪ** и **ЛЪ, ЛЪ**, при които еровите гласни са се намирали на свое първично място. Но в края на старобългарската епоха се смесват напълно сричкотворните съгласни в съчетанията **РЪ, РЪ** и **ЛЪ, ЛЪ**.

Сричкотворните **Р** и **Л** са се загубили по-рано в нашия говор, затова няма никаква следа. Тази тяхна ранна загуба проличава и от по-нататъшната съдба на еровите гласни. Тя, еровата гласна, става носител на появилите се на тяхно място срички **РЪ** и **ЛЪ**.

Ето и особеностите на говора в Илинден при тези групи:

а) В едносричните думи **Ъ** обикновено е пред **Р** и **Л**, например: **върх, гърп, гърк, гърмеш, кърф, пърф, бърс, сърп, вълк, жълт, кърст** и др.

б) Различно е мястото на **Ъ** в групите **ЪР, ЪЛ** от книжовното правило, когато се намира в многосрични думи. Независимо дали следват една или повече съгласни, **Ъ** запазва мястото си, т.е. групата е **ЪР, ЪЛ**, например:

вържа – вързӯам,

дър̄о – дърфце,

кър̄па – кърпк̄а,

гълтам – гьлтк̄а,

кълцам – кълцна,

мълча – мълкна, зълва, жълтица, гърмеж.

Изключение правят: **длъжен, тръне, плъх, грънчар, пръте** и др.

В многосрични думи еровата гласна стои пред трепетливата съгласна **Р**, когато групата се намира пред една съгласна, например: **бърз̄а, вършил̄о**, а след **Р** се намира, когато групата е пред две съгласни (**трънки, грънчар** и др.)

Въобще характерно за говора е това, че когато има опасност да се съберат повече от две съгласни в думата, **Ъ** се явява пред съгласната.

3.9. Група ЧРЪ

Старобългарската група ЧРЪ се явява като ЦЪР, например: **църен, църкв̄а, църлиф, цървен** и др.

II. МОРФОЛОГИЯ

Във фонетиката нашият говор се показва по-консервативен, но в морфологията е по-напредничав. На него са чужди падежните преживелици.

Поради различния звуков облик на отделните морфемни морфологичните разлики на пръв поглед изглеждат много по-големи, отколкото са в действителност. Но не бива да се отминават без отбелязване някои исторически особености в областта на формите на говора.

1. Съществителни имена

1.1. Граматичен род

а) Мъжки род

От мъжки род са обикновено съществителните нарицателни имена, които завършват на твърда или мека съгласна, например:

б́раст, дъп, сь́ри^уол, нош, б̄ардук, бут, чурап, с̄апуи́, гу̀ведар, гус-пуда́р, деи́, и др.

Срещат се думи, при които има родово изравняване в женски род. Старите съществителни имена от мъжки род, като стб. **КАЛЪ, ПОТЪ, ВАРЪ, ГЫОН, ВЕЧЕРЪ, ПЕПЕЛЪ, ТЕЛЪ, ЖАРЪ** и др. в говора на Илинден не показват двойнственост по отношение на граматичния род, а се явяват само от женски род.

При включване на отделните съществителни в граматичната категория род в говора се излиза от семантичното начало, при което граматичния род е във връзка с пола. Затова думите **владик̄а, срик̄о, уйк̄о, калек̄о, ба́ту, да́д̄о, татк̄о** и др. са от мъжки род.

От същото семантично начало се определя граматичния род и на съществителните от чужд произход: **х^уож̄а, чурба́жие** и др.

Съществителните имена от старобългарско време **ре́меи́, пламе́и́, кр^{ем}еи́, каме́и́,** са запазили своята архаична черта.

Има лични имена на лица от мъжки род, които завършват на гласна:

Петк̄о, Ва́ну, Ѓиерги, На́су, Ко́лу и др., които се срещат не само при обръщение, но и при обикновено назоваване.

б) Женски род

Тези имена имат именително-винителна форма, която не се различава от съответната им форма в българския книжовен език.

Родово изравняване в полза на женски род откриваме в думи, които окончават на омекотен консонант:

кърф, реч, пакост, гла́т, блу́т, сту́т и др.

Но повечето имена от женски род окончават на гласна **а**. И понеже обикновено тя не носи ударение се полуредуцира, например:

м^уом^а, в^ърб^а, ^уофц^а, б^енк^а, булик^а, глав^а, брад^а.

По аналогия на книжовната дума **ПОТ** и съответната и **ЗНОЙ** запазва рода си.

За отбелязване е, че при имената от женски род в говора надделява винителната форма, но поради отмятане на ударението, тази особеност проличава едва когато формата на общия падеж бива членувана, например:

жен^а – ж^ен^ът^а

р^ък^а – р^ак^ът^а.

Наследниците на старите и- основи имат обичайно български вид (**ц^ъркв^а, см^уокв^а**).

в) Имена от среден род

И тези имена имат именително-винителна форма. Пак поради отметнатото ударение и в думите от среден род окончанието не е чисто **о**, а полуредирано: **с^ел^о, ч^ел^о, брашн^о, вин^о, масл^о, кр^уосн^о** и др.

Отметнато ударение имат и съществителните имена от среден род, които имат окончание **-е**, например:

с^ърце, п^уоле, д^ате, в^ъже, г^ър^не, м^уом^{че}, йаг^не.

Независимо, че окончанието **е** не носи ударение, то се изговаря чисто в краесловието. То омекчава предходната съгласна.

1.2. Образуване на форми за множествено число

а) Мъжки род

При образуването на форми за множествено число се забелязва по-голямо разнообразие.

Едносричните съществителни имена от мъжки род образуват мн. число с окончание **-ОЕ** или само **-Е**:

цар^ое, кол^ое, н^уож^ое, плуг^ое, ^уол^ое, в^ърх^ое;

сно^ие, г^уост^е, м^ъже, к^уо^ие, п^ъте и др.

Особеност на говора е окончанието за именителен падеж в мн. число **-Е**, което приемат всички многосрични съществителни имена, окончаващи на съгласни с първична или вторична мекост:

г^ър^меше, ни^ша^ие, пук^от^е, пир^ои^е, д^еи^е, уф^чар^е.

Завършек **-е** имат и имена, които завършват на **й** в единствено число., например: **ратае, крайе.**

Окончанието **-е** не обхваща думите, завършващи в единствено число на **ц, т, к** (**йунаци, сурмаси**) и думите, които имат две съгласни пред окончанието, например:

ч^ехли, старци, венци, п^етли и др.

С окончанието **-овци** в мн.ч. се образуват съществителни, чиято неопределена форма в единствено число завършва на **-О**, а също и имена, образувани с някоя от наставките **-чо, -ко, -льо, -ан** и др.

дадѡвци, срикѡвци, уйкѡвци, баѡвци, рѡвци, дебеланкѡвци, бѡвци и др.

Със същото окончание се образуват и съществителни собствени имена в мн. ч., например:

Насувци, Бурисѡвци, Кѡвци, Гѡвци и др.

Ето и бройната форма на някои от съществителните имена за мн.ч. от м.р. :

два кѡла, три кѡне, дваѡе уола, пет клѡча.

б) Женски род

Съществителните имена от ж.р. образуват мн. число с окончание **-И**:

рѡки, жени, мѡми, вѡри, ѡфци, глави, бради и др.

В съществителните **рѡки** и **нѡги** са надделяли старите множествени, а не двойствени форми.

в) Среден род

Съществителните имена от среден род образуват множествено число с окончание **-а**:

рама, села, вина, перца, влѡкна, писма, ребра.

С окончанието **-та, -ета**, образуват формите си за множествено число съществителните имена от среден род, които имат наставка **-е, -че, -ле** и някои субстантивирани отглаголни съществителни имена с наставка **-не**, например:

пилета, гърнета, цингурчета, прањета, ѡдењета, дахарета, куцета, мегарета, пуљета и др.

Съществителното име **рама** показва предпочитане на множествена форма пред двойствена.

Съществителните **око** и **животно** имат форми за мн.ч. **ѡчи** и **жиѡт-ни**. Подобна е формата и на **ухо**, която в мн.ч има формата **уши**.

Както в книжовния език, така също и в говора, думата **даѡе** образува по-особена форма за множествено число : **даѡе – деца.**

Думи с форма само за мн. число

Такива думи има немалко в говора: **учила, клѡште, букаи, дисаѡе, вѡглишта, трици, макарони, загуѡезни, ѡдѡрки** и др.

1.3. Членуване на съществителните имена

Мъжки род

В говора крайният консонант **т** на члена за мъжки род ед.ч., т.е. местоименият елемент, е изчезнал напълно. Днес членуваната форма на същия род има окончание **-а** или **-ъ**, според това дали окончанието е ударено или неударено. Членът **-а** има слаботъмен гласен, например:

бука, мастора, ^уола, ст^уола, йунака, плуга и др.

Но когато окончанието е ударено имаме:

мъжъ, нусъ, сфетъ, синъ, дъбъ, гласъ и др.

В говора има и преглас на еровия вокал, например:

ца̀ре, ба̀лка̀не, пъ̀те, жи^уо̀те, касме́т'е, ку̀не, кра̀йе, гу̀веда̀ре, са-пу̀не, зѐте и др.

В мн.ч. се среща членната форма **-то**, например:

ба̀лга̀рето, ура̀чето, ку̀ока̀лето, гу̀йеда̀рето, дъ̀бето, ма̀сто̀рето̀, за̀ко̀нето и др.

По аналогия с тях са се повлякли и едносрични думи:

гра̀дуйето̀, ви́ко̀йето̀, сь̀рп̀ето̀, но̀ж̀ето и др.

Член **-то̀**, приемат и имената от консонантните основи, например: **ка̀мѐнето̀**.

Женски род

Определителната форма при съществителните имена от женски род се образува с помощта на член **-та**, т.е. както и в книжовния език. Гласна а от члена се полуредуцира, когато не е ударена:

жѐнѣ̀та̀, гу̀рѣ̀та̀, му̀отика̀та̀, плита̀та̀, лу̀пата̀та̀.

При онези имена, които имат ударение върху крайната гласна на члена, последната се редуцира в **-ъ**, например:

ка̀рѣ̀тъ, смѐрѣ̀тъ, чѐстѣ̀, су̀олѣ̀тъ, ми́лусть и др.

В множествено число определителната форма от ж.р. се образува с помощта на определителния член **-те**, т.е. както в книжовния език:

му̀мите, бра̀дите, гу̀рите, салзѝте, сѐсрите и др.

Среден род

В единствено число имат определителна форма **-ТО**:

да̀тето̀, му̀рето̀, пу̀лето̀, пра̀нето̀, вь̀жето̀, сь̀рцето̀, дь̀рото̀, му̀ом̀чето̀ и др. В множествено число съществителните имена от среден род имат определителен член **-ТА**:

сѐлата̀, писмата̀, рѐбрата̀, вина̀та̀, бра̀шната̀.

Някои от названията на местностите имат членна форма:

Имането̀, Бе́лиштето̀, Ки́селичето̀, ^уОтроат̀, Сурка̀ница̀та̀ и др.

1.4. Падежни остатъци

Процесът на преминаването от синтетизъм към аналитизъм при имената не е протичал равномерно и с еднаква скорост. Но в нашия говор той е бил по-ускорен, затова падежните остатъци са чужди.

В говора е запазена общата зависима падежна форма при имената от мъжки род ед.ч. на **-а**, която представя старата родително-винителна форма.

Вместо дателната падежна форма в говора се получава конструкцията **Кажѝ на Стуйан** – с именителна падежна форма. Това е пътя на разлагането.

1.5. Звателна форма

При съществителни собствени имена от мъжки и женски род редовно се среща звателната форма, завършваща на **’у**, за имената от мъжки род и **-ѝ** за имената от женски род:

Наѝу, Ваѝу, Кърѝту, Таѝу, Пеѝу и др. за м.р., а за женски род **Мушо, Ванко, Лико, Мино, Ленко, Далѝу**.

Последният пример (**Далѝу**) говори, че и при имената от ж.р. се среща завършека **’у**.

Окончанието **О** имат и нарицателните женски имена:

друшко, жено, кумшико, учителко и др.

Но при имената от мъжки род има завършек **-Е**, например:

баѝе, сиѝе, таѝе, куѝе, но и **дадо, свато** и др.

Интересна е диалектната особеност на звателната форма в изразите: **меѝе ма зуват Наѝу, майка ми е рукѝт Кипрѝ**.

2. Прилагателни имена

Повечето прилагателни имена в говора са изменяеми. Те имат граматични значения, род, число, определеност и степен за сравнение.

2.1. Изменяеми прилагателни имена

Прилагателните имена в единствено число имат отделни форми за мъжки, женски и среден род, а в множествено число имат една обща форма.

Формата за мъжки род е основна форма. При някои прилагателни тя няма специално окончание и завършва на съгласна, обикновено твърда, например:

студѝен, хубѝаф, бал, криф, дѝиб’ок, лут и др.

А при други прилагателни имена основната форма завършва на **-и** (**-ск-и**):

селски, уфчарски, г’орски, сурмашки, гратски и др.

Формата за женски род се образува от проста форма за м.р. чрез прибавяне на окончание -ā или -e, например:

бала, сива, нъшна, сиће, к'о́зе, темна и др.

Формата за среден род се образува от основната форма чрез прибавяне на окончание -o, което се полуредуцира:

балō, йунешкō, църнō, блачкō, киселō и др.

В други думи от среден род има окончание -e или 'у, например:

си́ну, 'овче си́реће, **к'о́зе** млако.

В говора има немалко неизменяеми прилагателни имена, които имат форма за трите рода. Те са от чужд произход:

урсус, фудул, ката, касметлие, сербес, пишкин и др.

В множествено число прилагателните имена имат една обща форма. Тя се образува от основната форма с окончание -и.

Прилагателните имена споделят всички фонетични промени при образуване формите на прилагателните имена за род и число от книжовния език.

Остатъци от падежни форми няма.

2.2. Членуване на прилагателните имена

Формите на прилагателните имена за мъжки род единствено число приемат кратък член -Е, например:

г'олие, живие, дасние, църние, високие и др.

Членуваните форми за женски род единствено число се образуват като към съответната нечленувана форма се добавя член -та, например:

дрипāвāтā, мръснāтā, измацāнāтā, блатā, даснāтā.

А членната форма за среден род се образува от съответната нечленувана форма с прибавяне на член -то, например:

нискōтō, л'ошōтō, сраднōтō, укъцāнōтō, слабōтō.

Неизменяемите прилагателни имена се членуват, като към нечленуваните форми се прибавя член за м.р. и ж.р. в зависимост от типа на съответното съществително. Но това се отнася само за ония, които са с наставка -лия, например:

късметлията жена, **късметлие** мъш.

Множествено число на прилагателните се образува с прибавяне нечленуваната и член -те за трите рода.

Говорът споделя напълно формите и значенията на степента за сравнение на прилагателните имена от книжовния език. Освен това, често частицата **най-** се заменя с думата **баш**. Това се среща в речта на най-старите хора от селото.

3. Числителни имена

Общо взето числителните имена в говора споделят особеностите на тези от книжовния език, но се срещат особености, които са повече фонетични и карат другите да мислят, че различията са големи.

3.1. Числителни бройни

Числителното бройно 1 има основна форма в говора **адин**, която е за м.р. ед.ч., **ана** за ж.р. и **ано** за среден род. Формата за мн. ч. е обща – **ани**.

Числителното бройно 2 има основна форма **два** за м.р., **две** за ж.р. и ср.р. ед.ч. Всички останали бройни числителни имена имат само по една форма. Те са:

три	идинайсе	двайс адин, ано
четри	дванайсе	двайс два, две
пет	тринайсе	.....
шест	четринайсе	трийс адин, ано
седем	петнайсе	трийс два, две
осем	шеснайсе	.....
девет	седемнайсе	читирс ано
десет	осемнайсе	читирс две
	деветнайсе	.....
	двайсе	педесе
сто		хилада
двесте		.....
трите		милион
четристотин		.....
петстотин		милиарт

В говора има бройни числителни имена, които се образуват от обикновената форма и наставка **-ма (-има)**:

двама, трима, петима, идинайсетима и др.

Обикновено тези числителни имат форма до 20 и означават лица от мъжки пол, когато говорещото лице включва и себе си в броя на лицата.

3.2. Числителни за приблизителен брой

В говора с тях се означават специални числителни, които означават количество повече от 10 и се образуват от основните бройни числителни с наставка **-ина** :

десетина, двацетина, стотина и т.н.

За означаване на приблизителен брой се употребява и сложна форма, образувана от две последователни числителни бройни: **два-трима**, **седм-уосем** и д.р.

3.3. Числителни редни

Числителните редни имена в ед.ч. имат отделни форми за м.р., ж.р. и ср.р., а в мн.ч. имат обща форма.

Числителни редни са:

м.р	ж.р.	ср.р.	мн.ч.
пърф	пъра	пъро	пъри
фт^уор	фт^уора	фт^уоро	фт^уори
трет	трета	трето	трети
.....			

Числителните имена имат членна форма, която е еднаква с тази на съществителните и прилагателните имена в говора. Само числителното бройно **един** има две форми (адин и адиние).

Дробните числителни имена и прилагателните съществителни имена, образувани от числителни са еднакви с книжовните. Разбира се, трябва да се имат предвид фонетичните различия на числителните в говора.

4. Местоимения

Отделните говори в общи линии имат еднаква местоименна система. Пазят се отделните самостоятелни форми за именителен, винителен и дателен падеж, а при личните местоимения в косвен падеж по две форми – едната пълна, а другата кратка. Общата тенденция към намаляване е присъща и за говора на Илинден. Различията, които се наблюдават, са повече от фонетичен характер.

4.1. Лични местоимения

Личните местоимения в говора имат следните форми:

а) Именителен падеж

лице	ед. ч.	мн.ч.
1	йас	ние
2	ти	вие
3	т ^у ой та	тие

б) Винителен падеж

лице	ед.ч - пълна форма	ед. ч. кратка форма	мн.ч.
1	мен	ма	на
2	теп	та	ва
3	нек нее (ж.р.) нек (ж.р.)	гу е (ж.р) гу (ср.р)	ги

Под влияние на формите за ед.ч. кратките винителни форми на личните местоимения имат вид **на, ва, вм. ни и ви**.

в) Дателен падеж

лице	ед.ч - пълна форма	ед. ч. кратка форма	мн.ч. - пълна форма	мн. ч - кратка форма
1	мене (мең)	ми	нас	ни
2	теп	ти	вас	ви
3	нек нее (ж.р.) нек (ж.р.)	му хи (ж.р) му (ср.р)	тах	хми хим

От изнесените форми на личните местоимения е видна особената форма на 1 л.ед.ч. им.падеж **йас**, 3л. мн.ч. **тие**. При косвените падежи срещаме съкратената родително-винителна форма **нек**. А кратките винителни форми на личните местоимения са **ма, та, гу, е** за ед.ч. и **на, ва, ги** за мн. ч.

Когато върху кратките винителни форми пада ударение, се слуша тъмен еров вокал, например : **ни мъ хареса, ни тъ виде**.

В дателен падеж особена фонетична форма имат кратките форми за 3л. ед.ч. ж.р. **хи** и 3л.мн.ч. мъжки и женски род **хми**.

4.2. Притежателни местоимения

Тези местоимения са едни от най-старинните елементи в човешките езици. Въпреки това, в говора са запазили своята цялост и не се забелязват особени изравнителни процеси.

а) Един притежател

м.р.	ж.р.	ср.р.	мн.ч.
м ^у ой	м ^у ойе	м ^у ойе	м ^у ои
т ^у ой	т ^у ойе	т ^у ойе	т ^у ои
негуф	негоа	негойе	негои
нехин	нехина	нехино	нехини

б) Много притежатели

	м.р.	ж.р.	ср.р.	мн.ч.
1л.	наш	наша	наше	наши
2л.	ваш	ваша	ваше	ваши
3л.	тахан	ташна	тахно	тахни

Пълните форми на притежателните местоимения се употребяват обикновено като съгласувани определения в изречението. За отбелязване е честата употреба на субтантивираните притежателни местоимения. Кратките форми са идентични с тези на дателния падеж от личните местоимения. Те се употребяват като несъгласувани определения, върху тях не пада логическо ударение. В говора се употребяват повече пълните форми. Членуването им става по същия начин, по който се членуват прилагателните.

4.3. Възвратни местоимения

Пълната форма на възвратните местоимения **себе** не се употребява. Заменя се с кратките форми **са** (вм. се) и **си**. Вместо аналитичната форма **на себе си** се употребява формата **него**, например: **к^уой как^уото праи, на него си гу праи**.

С помощта на кратните форми **са** (вм. се) и **си** се образуват възвратните глаголи, например: **мийе са, праие си луф**.

Не се употребяват формите на възвратното притежателно местоимение. Вместо него се употребява обикновена притежателна форма, например: **т^уой негоата си работа** (вм. той знае своята работа). Тези форми не са в съответствие с книжовните изисквания и предават друг смисъл на изречението. Но такава е употребата им в говора. Напоследък тя се избягва от учащите.

4.4. Показателни местоимения

Освен промените, които са станали чрез прибавяне на усилвателни частици към първоначалните форми от старобългарския език, в говора се виждат и други, на които ще се спра.

Формите на показателните местоимения за посочване на предмети или лица са следните:

а) за близки лица и предмети:

м.р.	ж.р.	ср.р.	мн.ч.
т ^у ое	т ^е й	тва	т ^е й

б) за по-отдалечени лица и предмети:

м.р.	ж.р.	ср.р.	мн.ч.
н ^у о (вм. онзи)	н ^е й	нва	н ^е й

Показателните местоимения за посочване на признаци, число и количество са еднакви с книжовните форми. Само местоимението **т^уолкав** се заменя с диалектната форма **т^уолак**, **толака** за ж.р. и **толачаѿ** за ср.р. В множествено число се употребява **т^уолачаи** вм. толкави.

В показателните местоимения **т^ей**, **тва**, **нва** се изпускат гласни. **Нва** има умалителна форма **нвачко**, **тва** – **твачко** и **т^уолко** – **т^уолчинко**.

4.5. Въпросителни местоимения

Те имат най-малко различия с книжовните форми. Някъде се изпуска само звука **в**, което е често явление и в другите части на речта. Въпросителното местоимение **кого** (за пряко допълнение) не се употребява, вместо него срещахме редовно употребата на въпросителното местоимение **к^уой**. Дателната форма **кому** се заменя с предлога **на** + въпросителното местоимение **к^уой**.

Характерни в говора са въпросителните форми **кутри**, **кутра**, **кутро**, **к^уок**, **к^уолчим**, **к^уолчиш**. Тях срещахме често в речта на най-старите от селото. В разговорната реч много често с въпросителните местоимения се изразява учудване, възторг и възхищение във възклицателни изречения. Много често се употребява умалителната форма на въпросителното местоимение **к^уолчинко**.

4.6. Относителни местоимения

В нашия говор различните видове относителни местоимения губят частичката **-то** и остава формата на обикновените въпросителни местоимения, например: **к'о ни слуша, ша гу изгоним** (вм. *който не слуша, ще го изгоним*), **какъф си гу устаихме, такъф гу и заварихме** (вм. *какъвто си го оставихме, такъв го и намерихме*).

Особена разлика между книжовната форма и неопределителните, отрицателни и обобщителни местоимения и тази в говора не се забелязва. В говора липсват и трите вида книжовни форми за притежание. Те се заменят с описателни, които се образуват от **на** + формата за признаци от същите местоимения, например: **на ънакакъф чувак жена** вм. *нечий човек жена*.

При обобщителните местоимения в началото изчезва звука **в** и затова илинденци казват и пишат **секи** вм. *всеки*, **сака** вм. *всяка* и пр.

Специфичните за говора местоимения **б'оодин, б'оодна, б'оодно, б'оодни** имат покрай значението си на *някой, някоя, някое, някои* и значение на *никой, никоя, никое, никои*.

Съкратени форми имат местоименията **сак, ънкаф, ъква** и др. Много често се употребява в говора относителното местоимение **дето**.

5. Глаголи

Особеностите на глаголите в говора са повече от фонетичен характер, отколкото от морфологичен, но някои от морфологичните отклонения правят особено впечатление, затова ще се спра на тях.

Въз основа на тематичната (основна) гласна, глаголите се разделят на три спрежения:

Първо спрежение – глаголи с тематична гласна **е**:

чета́м, бе́рам, пи́шам, ши́ем, са́кам и др.

Второ спрежение – глаголи с тематична гласна **и**:

държа́м, ле́жам, мълча́м, търча́м, греша́м и др.

Трето спрежение – с основа **а, а'**:

гледа́м, даа́м, ви́кам, рука́м, фърле́м, срале́м и др.

Много често се употребяват глаголи с разширена наставка **-уам**, например: **изго́нуам, тръгнуа́м, стануа́м** и др.

5.1. Сегашно време

Особеностите на говора при спрежението на глаголите в сегашно време са следните:

а) при глаголите от I спрежение в 1 л.ед.ч. има правилен рефлекс на голямата носовка, предаван в безакцентно положение като слаботъмно **а**, но до него се прибави и **м**, например:

плѣтам, берам, пишам и др.

Но когато пред глаголното окончание има гласен звук, имаме:

крием, мийем, пийем, вийе и др.

б) и при глаголите от II спрежение ударението е отнетнато. За отбелязване е редовното окончание **-е** за 1 л.ед.ч. например:

върем, н'о'сем, х'одем, м'о'лем, върем и др.

в) при глаголите от III спрежение особеностите са по-малко. Ето някои от тях в глагола **с'ралѣм** (вм. книжовно **стрелям**):

1 л.ед.ч	с'ралем	1 л.мн.ч	с'ралеме
2 л.ед.ч	с'ралеш	2 л.мн.ч	с'ралѣте
3 л.ед.ч	с'рале	3 л.мн.ч	с'ралѣт

Глаголите и от трите спрежения имат окончание **-ме** в 1 л.мн.ч., без редукция на крайна гласна.

Прави особено впечатление прегласяването, което се явява като по-обикновено в говора, например: **гурѣт, бийѣт** и др.

Основните модели за спрежението на глаголите в сегашно време са:

	I спр.	II спр.	III спр.
ед.ч	ѣас ѡетам	х'о'дем	г'ледам
	ти ѡѣтеш	х'о'диш	г'ледаш
	т'о'ѣ ѡѣте	х'о'ди	г'леда
	ѣа ѡѣте	х'о'ди	г'леда
мн.ч	ниѣ ѡѣтеме	х'о'димѣ	г'ледаме
	виѣ ѡѣтеѣте	х'о'дите	г'ледаѣте
	тиѣ ѡѣтат	х'о'ѡдет	г'ледат

Формите на спомагателния глагол **съм** са:

Положителна форма	Отрицателна форма
йас съм	йас ни съм
ти си	ти ни си
т'ой е	т'ой ни е
ние сме	ние ни сме
вие сте	вие ни сте
тие са	тие ни са

В говора има едно особено предпочитание на многократните глаголни форми, например: **лах'оам, мил'оам, празн'оам, глад'оам**.

Много често се срещат и итеративни глаголи на **-цам**, например: **испицам, ублицам** и др.

5.2. Аорист (минало свършено време)

Това време е много ограничено в говора. Неговите форми в някои разреди се пазят само при 1 л.ед.ч. Това много ясно се вижда при глаголите от I спрежение в 3,4 и 5 разред, II спрежение в 1 и 3 разред.

В тези разреди редовно се срещат само глаголните форми в свършен вид на глагола, например:

написах	написах'ме
написа	написах'те
написа	написаха

Другите разреди са запазили формите си за минало свършено време и в несвършен вид, например:

		I спр.	II спр.	III спр.
ед.ч.	йас	рекох	видех	вар'осах
	ти	ре'че	ви'де	вар'оса
	т'ой	ре'че	ви'де	вар'оса
мн.ч.	ние	рекох'ме	видехме	вар'осах'ме
	вие	рекох'те	видехте	вар'осах'те
	тие	рекоха	видеха	вар'осаха

Поради отмятането на ударението, в говора вместо окончанието -ях (както е в книжовния език) се среща **-ех** (вж. горните примери). Същото се забелязва и при други глаголи.

5.3. Минало несвършено време (Имперфект)

Миналото несвършено време се пази и употребява в говора като напълно жива категория. Виждате само фонетични различия. Окончанията, с които се образуват формите на минало несвършено време са следните:

	ед.ч	мн.ч
1л	-х (от стб. -(а)хъ)	-хме (от стб. -(а)хъ)
2л	-ше (от стб. -(а)ше)	-хме (от стб. -(а)шете)
3л	-ше (от стб. -(а)ше)	-ха (от стб. -(а)ха)

Основните модели за спрежение на глаголите в минало несвършено време са:

I спрежение

	ед.ч	мн.ч
1л	йас чѣтах йас драмех	ние чѣтахме ние драмехме
2л	ти чѣташе ти драмеше	вие чѣтахте вие драмехте
3л	тѹой чѣташе тѹой драмеше	тие чѣтаха тие драмеха

II спрежение

	ед.ч	мн.ч.
1л	йас вѣрах мислех	ние вѣрахме мислехме
2л	ти вѣраше мислеше	вие вѣрахте мислехте
3л	тѹой вѣраше мислеше	тие вѣраха мислеха

III спрежение

	ед.ч	мн.ч.
1л	йас глѣдах срѣлем	ние глѣдахѣ срѣлемѣ
2л	ти глѣдаше срѣлеш	вие глѣдахѣ срѣлете
3л	т'ой глѣдаше срѣле	тие глѣдах срѣлет

Много характерно за говора е това, че основната наставка -я [-'а-] за глаголите от I и II спрежение, която е от Ъ-ов произход във второ и трето л. ед.ч. **не се прегласява**.

Глаголите от I спрежение, 1 разред с краесловно ударение в сегашно време, чийто корен завършва в 1 л.ед.ч на **-ж**, като влека, пека, река, тека и др. образуват в говора форма за минало несвършено време, завършваща на **'ах**. Липсва завършека -ех, например: **влѣч'ах**, **сеч'ах**, **печ'ах** и др.

Същият завършек **'ак** имат и глаголите от II спрежение с краесловно ударение в сегашно време, разбира се в книжовния език, пред основната наставка, на които стои **ж,ч** и **ш** или гласен звук, като **лежа**, **стърча**, **греша**, **стоя** и др. В говора те имат форма на минало несвършено време, завършваща на **'ах**, например:

лиж'ах, **стърч'ах**, **грѣш'ах**, **стуй'ех** и др.

Формите завършващи на **'ах**, са по-живи в говора и употребата им се среща много често.

Спомагателният глагол съм, има следните глаголни форми:

	ед.ч	мн.ч
1л	йас б'ах	ние б'ахѣ
2л	ти б'аше	вие б'ахѣ
3л	т'ой б'аше	тие б'аха

5.4. Минало неопределено време (перфект)

В говора формите на минало неопределено време са напълно живи. Ето образец на спрегнат глагол:

	ед.ч	мн.ч
1л	йас сѣм зѣл	ние сѣ зѣли
2л	ти си зѣл	вие сѣ зѣли
3л	т'ой е зѣл	тие са зѣли

Глаголът, който се спряга с помощта на спомагателния глагол **сѣм**, запазва трите рода, например: **йас сѣм чел, йас сѣм чѣла, йас сѣм чѣло**.

Прави впечатление, че в нашия говор спомагателния глагол стои пред спрегаемия. Освен това кратките (енклитични) местоимения се поставят винаги пред спомагателния глагол (йас гу сѣм зѣл).

Когато след спомагателния глагол има две енклитични местоимения, дателна и винителна, в говора те стоят пред спомагателния глагол, например: **йас ти гу сѣм дал туа писмо**.

5.5. Минало предварително време

Формите на това време са еднакви с тези от книжовния език, но остават непрегласени във второ и трето лице на спомагателния глагол **сѣм**, например:

	ед.ч	мн.ч
1л	йас бѣх писал	ние бѣхѣ писали
2л	ти бѣше писал	вие бѣхѣ писали
3л	т'ой бѣше писал	тие бѣха писали

5.6. Бъдеще време

При формите за бъдеще време има разлика от книжовния език преди всичко във фонетичния облик на частицата **штѣ**.

Частицата **ша**, с която се образува бъдеще време в говора, е генерализирана форма за 1 л.ед.ч. **штѣ** от **штѣ** – **штѣ**.

	ед.ч	мн.ч
1л	йас ша мѣтам	ние ша мѣтѣме
2л	ти ша мѣтеш	вие ша мѣтѣте
3л	т'ой ша мѣте	тие ша мѣтат

Докато положителната форма за бъдеще време се образува от частицата **шā**, отрицателната форма за същото време се образува с помощта на частицата **шта** за 1 л.ед.ч. и **штѐ** за останалите лица, например:

	ед.ч	мн.ч
1л	йас ни шта ида	Ние ни штѐ идѐме
2л	ти ни штѐ идѐш	вие ни штѐ идѐте
3л	т'ой ни штѐ идѐ	тие ни штѐ идѐте

Частичите **шта** и **штѐ** получават ударение в тока на речта след отрицателната частица **ни** (вм. книж. **не**).

В говора се употребява и неизменната отрицателна форма **нама + да + сегашно време на спрегнатия глагол**, например:
нама да пиша, нама да пишѐш, нама да пише и т.н.

В положителната форма на спомагателния глагол **съм** се употребява частицата **шā**, а в отрицателната, а в отрицателната **штѐ**, например:

положителна форма – ша съм ...
отрицателна форма – ни штѐ съм ...

Със същите особености за говора в положителните и отрицателните форми (в първата **шā**, а във втората **шта** и **штѐ**) се среща и бъдеще предварително време.

А формите на бъдеще време в миналото са такива:

	ед.ч	мн.ч
1л	йас шах да чета	ние шахме да четѐме
2л	ти шаше да четѐш	вие шаше да четѐте
3л	т'ой шаше да четѐ	тие шаше да четат

Еднаква е употребата и на двете отрицателни форми в бъдеще време в миналото.

Не се среща в употреба бъдеще предварително време в миналото.

6. Причастия

В говора има остатъци от старите действителни причастия. Такива са формите на -ешката, например: **лежешката, ходешката, седешката, търчешката**; формата на -ешком, например: **търчешком, лежешком, седешком** и др.

Тези стари причастия сега се употребяват като наречия. Ето и други остатъци: **гурешт, парешт**, които се употребяват като прилагателни.

Най-живи са **миналите действителни причастия** с наставка **-л** и минали страдателни на **-и** и **-т**, например:

н^уосил, а, о, и

написан, а, о, и

търчал, а, о, и

увит, а, о, и

В говора се срещат и форми на минало несвършено причастие:

н^уосел, а, о, и; пишел, а, о, и и др.

Много често се употребяват съкратените причастия **душел, флал, слал**, които са получени от **душесал, флазал и слазал**.

Срещу новобългарските **убит, мит, скрит, покрит, чут** в говора се среща наследеното старо положение: **убиен, миен, скриен, пукриен, чуен**. Има предпочитание на формите на **-н**.

6.1. Наклонение на глагола

В системата на глагола граматическата категория наклонение (лат. *modus*) означава становището на говорещото лице към изказваното от него действие.

В говора може да се каже следното за различните видове наклонения:

Изявителното наклонение е напълно еднакво с това от съвременния български език.

Забелязва се едно по-късно развитие на повелителното наклонение. Сега то е еднакво с това от книжовния език, има окончание **-и**, например **иди, кажи, земи, събери, върти** и др.

Както се вижда от посочените примери ударението е отметнато. Често крайната гласна се изпуска, например:

йел, зем, (вм. вземи), **йелте** (вм. елате) и др.

Във формите за 2 л. мн.ч. се е обобщило окончанието от твърди глаголни основи. Сега това може да се види там, където второто ударение пада върху предпоследната сричка на глагола, например:

п^уосидейте, д^уоңесейте, затурейте и др.

По-често в говора се употребява отрицателната повелителна форма, която се образува посредством повелително-отрицателната форма **ним^у**

ой, например **ним^уой плашиш, ним^уой търчи, ним^уой гледаш, ним^уой да тегате сетне** и др.

Тази форма произхожда от отрицателната повелителна форма на старобългарския глагол **могж, мошти -моси** : не **моси** > **немои** > **немой**. И понеже в говора **не** се изговаря винаги **ни**, имаме **ним^уой**. Употребата на тази частица е доказателство за наличието на още една запазена архаичност. След **ним^уой** никога не следва инфинитива.

Интересна употреба има и формата **ми**. Тя е заемка от гръцкия език и представя отрицателната частица **μη** (не), която в говора се употребява при изказване на забрана обикновено на малки деца. Тази частица не изисква след себе си нито инфинитив, нито обикновена глаголна форма.

Вместо описателната форма на условното наклонение, в говора се употребява формата за бъдеще време в миналото, например:

шах да д^уойда, ако ма рукаше.

6.2. Отглаголни съществителни имена

Отглаголните съществителни имена в говора се срещат много често. Но нека отсега отбележим, че по-употребими са онези, които се образуват с наставка **-не**, например:

рукаше, гледаше, зъзиене, г^уонене, м^уолене и др.

Когато се натрупат две или повече съгласни, се вмъква гласна за по-лесно изговаряне, например:

берене (вм. бране), **перене, дерене** и др.

Отглаголните съществителни имена с наставка **-ние** се употребяват рядко. Тях можем да срещнем в речта на младото поколение; но повече се употребяват от по-старите хора, например:

събрание, срадание, мъчение, истезание и др.

6.3. Инфинитив

Да – конструкцията, която е заместник на инфинитива се явява в развитие, изчезнало е **да**. Тя се заменя с обикновените форми, например:

ним^уой рукаш, ша д^уойда.

7. Наречия

Това са неизменяеми думи, които изразяват обстоятелства (време, начин, количество, причина, цел и др.), при които се извършва глаголно действие.

В говора е особено жива употребата на наречията, които по своя произход са членувани форми на прилагателни имена за ж.р., например: **набъхтаха гу здравата**, т'ой се натъпка **яката**.

Има и други наречия, които представляват стари форми за творителен падеж ед.ч. на прилагателните имена, например:

тие **гледаха скришом** прис **пенджурата**; **слеиешком** тръгна.

Не са малко и наречията, които са образувани от съществителни имена. Те служат в повечето случаи като обстоятелствени пояснения за време и място. Много от тях са запазили старите си падежни форми, например:

пр'олет, йе'сен, ве'чер, де'нем, н'ощем, гърбом;
д'олу, утр'е, зим'оска, днеска, латоска и др.

Онези глаголни форми, които са се адвербиализирали, т.е. превърнали в наречия, се срещат повече в речта на старото поколение, например: **крадешком, ти'ешком, стуешком, лежешком**.

Напълно жива е и употребата на местоименните наречия, които в говора имат особен фонемнен състав: **тукана, нататака, накаде, кък** (вм. как), **къкто, сакаде, сакога** и др.

8. Предлози

Някои от предлозите в говора имат особен фонемнен облик.

Прости предлози:

бис, аф (вм. в и във), **в'с, ду, зат, кън** (вм. към), **ут, нат, пу, ас** (вм. с и със) и др.

Сложни предлози:

наместо, зарат (вм. заради), **насрат** (вм. наред), **удв'анка, нап'раш, удг'оре** и др.

9. Съюзи

Това са служебни думи, които свързват еднородни части на изречението или отделни прости изречения в състава на сложното. Съюзите в говора са:

а, ама (но), дуде, дуркат, (дукат) „докато“, 'оти, ам (вм. ами), **освен да, преди да, задето, утк'олкото, ут каке** и др.

Повечето от съюзите имат еднаква форма с тези от книжовния език, затова няма да ги изброявам.

10. Частици

Чрез тях се засилва и видоизменя значението на други думи или на цели изречения, а така също и за образуване на някои думи и граматични форми.

По значение частиците в говора са два основни вида:

а) самостоятелни:

ей, йето, бей, брей, мар, хайде, на; лу, дали, нал (вм.нали), **зер, санким; аха, нейси; ни, нито, ъе; де гиди, кешки, м'орѐ; уш, чинким, да-н'о, пък, бе, абе, да нека, беки, ан** (вм. ха така), **чак, д'ор, аха** и др.

б) формообразуващи:

по- и **най-** (за степен на сравнение), **нека, нека да, ща, шт,е, шта, ним'ой, еди, да е** и др. Особено често се употребява частицата (**и**) **да е**, например: **и к'ой и да е, нама да д'ойде**.

Самостоятелните частици имат различно значение: пожелание, подканване, питане, утвърждаване, отричане, показване, предположение.

А формообразуващите частици не са самостоятелни лексикални единици. Те внасят само някаква особеност в лексикалното или граматично значение на думата, към която се отнасят.

11. Междуметия

Особено внимание заслужават някои от междуметията в говора. Чрез тях се дава по-жив, непосредствен израз на повишени емоционални състояние и се имитират гласове на животни или други звукове от заобикалящата ни действителност.

По значение междуметията в говора се делят на три вида: емоционални, звукоподражателни и заповедни.

а) емоционални междуметия: **ай, ой, 'ох, 'ооо, бей, ъе, ух** и др.

б) Звукоподражателни: **мауу, пррр, фиууу, хам, х'оп, га-га-га, прас, друс** и др.

в) Заповедни: **наа** (за повикване на домашно куче), **сут** (за отпъждане на куче), **дръш** (за насъскване), **тъп** (за подканване на вол да спре), **къ-ѝе-къѝе** (за подканване на коза), **ъч** (за подканване на муле), **уш** (за подканване на магаре), **чич** (за спиране на магаре), **тъка-тъка** (за подканване на кокошки), **гуде-гуде** (за подканване на прасе), **пи-пи-пи** (за подканване на пилета), **шъбът** (за пропъждане на кокошки), **ишш** (за пропъждане на кокошки и пилета), **пъѝе-пъѝе** (за подканване на козел) и др.

12. Ударение

Ударението в говора е силово (динамично), разноместно и подвижно в определени случаи, т.е. то споделя характерните особености на ударение

нието в българската езикова книжовна система. По своята позиция в отделните лексикални и морфологични групи и модели ударението в говора се отличава немалко от ударението в българския книжовен език.

Ето какви са акцентните особености в нашия говор:

а) Едносричните съществителни имена от м.р. имат полуотметнатото ударение, например:

мъш – мъжъ – мъже; зъп – зъбъ – зъби; вълк – вълкъ – вълци.

При мн.ч. на нечленуваните форми при имената с подвижно ударение, ударението пада върху коренната сричка, например: **рёдове, градове.** Но когато се членува, ударението отскача, например: **мъжето, зъбите, градувето, мумиите** и др.

б) При имената с неподвижно ударение се развива вторично ударение. То се изявява при членуваните форми, когато първичното ударение пази старото си място. Вторичното ударение пада върху предпоследната сричка, например:

м'одст – м'одстъ – м'одстовето, 'одловето и др.

в) В говора има запазено старо положение на ударението:

к'он – к'оне – к'онето.

г) При двусрични съществителни имена ударението не се мести, например:

правес, правесъ, правесето. Това се вижда само при имената от м.р.

д) Неподвижно ударение имат и имената от -м основи, например:

камен – камене – камена – каменето, същата особеност имат и думите: **пламен, к'орен, ремеи** и др.

е) Съществителните имена от ж.р., които имат основна форма, завършваща на съгласна, имат полуотметнатото ударение, например:

кърф – кърфтъ – кървишта, нъш – нъштъ – нъштите и др.

ж) Двусричните имена от ж.р. имат два акцентни модела:

първи модел :

г'ора – г'ората, гори – горите

'ода, к'оса, 'офца, брада, ръка, снага

втори модел :

къшта – каштата – къшти – къщите

нива, сила, капка, ст'ока и др.

з) Двусричните имена от среден род имат също два акцентни модела:

първи модел :

сърце – сърцето – сърца – сърцата

рёбро, дъро, месо, п'оле и др.

втори модел :

чело – челото – чела – челата

злато, мляко, хъоро, жито и др.

Отклонение прави съществителното **лузе – лузето – луза – лузата**.

и) Мястото на ударението при прилагателните имена е еднакво с това на прилагателните в книжовния език.

12.1. Ударение при глаголите

Тук отмятането на ударението е отразено във формите за 1 л.ед.ч. в сегашно време.

а) Когато глаголт има представка, ударението пада върху нея, например:

ра̀збе́рам, на̀сле́дем, ду̀ока́рам, на̀пи́шам и др.

б) Неподвижно ударение имат и някои глаголи като:

ка́жам, та́чам, ста́нам, ви́дем, мъ́чем, чу́дем.

в) Подвижно ударение:

бе́рам – бе́реш, ле́жам – ле́жйш, бру́дем – бру́йш

г) Завършекът на минало несвършено време в някои случаи носи ударение, но този на минало свършено време **-ох**, никога не носи. Глаголите от минало свършено време имат много често отмятане на ударението; т.е. стои на различно място от книжовното:

сфъ́рших, се́днах, ди́гнах, ру́кнах, тръ́гнах, ка́чих и др.

Но има и много форми, които са без отмятане на ударението:

закле́х, закупа́х, закла́х, върта́х, свува́х и др.

Заповедните форми редовно имат отметнато ударение във 2 л.ед.ч. и 2 л.мн.ч, например:

**зе́ми, фла́зни, ле́гни, ка́жи, у́мри, за́при, пу̀сби,
ди́гните, върти́те, четите́, пи́шите** и др.

Но голям брой минали страдателни причастия носят ударение върху крайната сричка, например:

убле́чен, изфърле́н, пусра́мен, изга́сен, налу́тен.

12.2. Вторично ударение

Вторичното ударение в нашия говор се появява, когато след ударена сричка следват нараствания на думата, получени от граматичен член, кратките винителни и дателни форми на личните местоимения, възвратните местоимения, въпросителната частица **ли**, а при сложни глаголни времена формите на спомагателния глагол. Примери са дадени на други места, но ето и тези: **фсй́чкатъ си че́лад, ду̀ока́ръй ми ги, при́нудува́ше са** и др.

III. СЛОВООБРАЗУВАНЕ

1. Образуване на съществителни имена

Съществителните имена са най-голямата съставна част от лексиката на говора. Те имат голямо разнообразие в словообразователно отношение. Много широко е застъпена афиксацията. Имената, които са образувани със суфикси са повече от тези, които са образувани с префикси.

Преди да разгледам разнообразните имена от производния тип, ще се спра и на непроизводния тип. В него се включват съществителни имена със следните значения:

а) Названия на лица: **кум, п'оп, дeвeр, шуpе, мъш, батy, срикo, дaтe, снаха, лeлa** и др.

б) Названия на животни: **yол, к'оn, бик, вълк, увeн, бъмбур, църф, квачка, крава, шиле, йагнe, свиe** и др.

в) Названия на предмети: **л'ой, гн'ой, ст'ол, лeтвa, р'ок, нош, бразна**, и др.

Освен това непроизводните съществителни имена могат да определят названия на растения, места, признаци, качества и свойства. Повечето от тях са идентични с книжовните.

Производен тип

Суфиксните имена в говора се състоят от изходна основа и наставка. По своите структурно-семантични и граматични особености суфиксните имена се разпределят на групи, които са образувани по разни модели.

Названия за лица

И в нашия говор се употребяват широко съществителните имена, образувани с наставките: **-ак, -ар, -ач, -ец, -ин, -ик, (-ник), -ко, -лу, -чо, -льо** за мр. и **-а, -ица, -ка, -ойка, -уша (-ушка)** и др. за женски род.

От тези наставки, най-употребявани са:

-ар – **гувeдaр, уф'чaр, дървaр, кулaр, удиничaр** и др.

-ач – **круйaч, чистaч, глeдaч, утврaштaч** и др.

-ик – **глaвeник, развратник, мазник, глaдник, скитник**.

-лу – **лиглy, фуклy, дриплy, зъблy, ревлy** и мн. др.

-уша – **дебелуша, дъртуша, мързелуша, хитруша** и др.

Названия на животни и растения

Суфиксните названия за животни са образувани в общи линии по модели с наставки като названията на лица. И в говора се срещат често име-

ната с наставки **-ел, -ец, -ица, -ур**, например: **кузел, зравец, магарица, цингур** (малко птиче) и др.

От наставките, които служат за образуване на предмети, много отличителна за говора е **-уѝ**, например: **пискуѝ** (свирка от дърво), **цифуѝ** (тесен отвор).

Умалителните съществителни имена със суфикс **-инка**, имат много жива употреба в говора, например:

дичинка, ръчички, ръчинка, църквинка, църквичка, душичка, душинка, главинка, главичка, муминка, мумичка, учинки и др.

Префиксните имена са сравнително малко в говора. Те са само от мъжки род и имат един модел, който е с предмет на ударението, например:

п'ударак, п'оглет, исфърлек, 'откус, вѣтък, облак и др.

Суфиксно-префиксните имена са също много малко. Срещат се и от трите рода и са образувани по модели на суфиксните имена. Такива имена са: **размирник, приселник, напрастък, нарамък, приказна, угрипка, истърсък** и др.

Рядко се срещат и съществителните имена, образувани чрез комбинация. Ето някои от тях: **младоженец, развейг'ор, въртикашник**.

2. Образуване на прилагателни имена

За отбелязване е, че разнообразието на прилагателни имена в говора е също голямо. И при тях е широко застъпена афиксацията.

Непроизводителни прилагателни имена се срещат, но сравнително рядко. Към тях отнасяме: **ѝал, г'ол, ѝам, сиѝ, ѝес** (гъст), **рамен** (вм. равен) **бърс, лут, жуф** и др.

Суфиксните прилагателни имена се състоят от изходна основа и наставка. По характер наставките са:

а) Качествени прилагателни:

-ен – **баѝен, сѝаѝен, н'оштен, заѝен, пѣлен** и др.

-аф – **мързелиф, църлиф, дрислиф, ревлив, пѣстелиф**

-ес – **бузес, гърлес, заплѝес** и др.

-ан – **пийан, заѝан, усран, испудраскан** и др.

б) Относителни прилагателни:

-ен – **лаѝен, теѝен, облаѝен, злаѝен, каѝен** и др.

-цки – **наѝенцки, грѣцки, женцки, грацки, ѝелцки** и др.

-шки – **ѝунашки, хайдушки, ѝувашки, сурмашки** и др.

Притежателните прилагателни са образувани от наставки **-ин** и **-уф**. Никога върху тях не пада ударение, например: **майкин, бабин, лелин, чичин, срикуф, дадуф, Ваџуф**.

Умалителните прилагателни имена се употребяват повече от старите хора: **балинка, църничка, дребничка, малинка, н^уовинка** и др.

По-рядко се срещат и префиксните, суфиксно-префиксни и прилагателни имена, образувани чрез комбинация, например: **невинен, бесрамен, чернуок, г^уологлаф, прифален, пулегат**.

IV. СИНТАКСИС

Синтактичните особености в говора са по-малко от фонетичните и морфологичните. Те се изразяват в следното:

1. Съчинителните словосъчетания, които са образувани от еднородни и равноправни части, имат широка употреба. Ето някои от тях: **търчат и рукат, фасул и трахано, гуламо и майшко.**

Не са малко и подчинителните словосъчетания. От тях най-много се срещат словосъчетанията **глагол и име**, например: **даам зинзи, къцат кукуради, испраштам хабер, имам сракина, струши бърдука, рукна таткѳ, д'ойде лела** и др.

2. Разнообразна употреба имат и глаголните предложни словосъчетания, например:

купих на мумата гердаѳ, тей лахоат за теп, настигнахме в пулето мулето, закачи са на чепа и др.

Особено често се срещат предложните словосъчетания, които изразяват обстоятелствени отношения: **тръгна пу пътчката, утидоха към тахното лузе, ут пет гудини нама** и др.

3. Жива употреба имат в говора и именните словосъчетания. По-ограничени са онези, които имат сложни конструкции, т.е. онези, които са с два или повече предлози. Ето примери на някои от простите конструкции:

шума ут бук, плат ут 20 лева, хабер ду Герги и др.

4. Простите изречения имат голямо разпространение в говора. За тях може да се каже следното:

а) От съобщителните изречения еднакво се употребяват и кратките и развитите, например:

йас цикам, тей деца рукат като цигаѳе.

б) Жива употреба намират въпросителните и възклицателните изречения:

чедо, ти ли си! брей хубао нашто! йас? и др.

в) Подлогът и сказуемото винаги се съгласуват. Често сказуемото се повтаря, за да се изрази продължителност на действието, например:

бута, бутата ама ни са утаре; чука, чука саки деѳ.

г) Доста широка употреба намират и непълните изречения:

Ваѳу, шапката!; деца, б'омба! багайте! и др.

д) Понякога се прекалява, особено от старите с употребата на частичката **лу**. Нея можем да срещнем най-често при въпросителните местоимения, например:

лу к'ой да е; лу как'о да фати; лу каде да иде.

Подобна по разпространение употреба имат и думите: **боадин, мъче са** (в смисъл „трудя се“).

В служба на заповедно изречение се явява миналото страдателно причастие **п'ом,етен** „да го няма“. Това причастие също може да се срещне много често в речта на старите.

е) Редовна е употребата и на сложните изречения. От тях по-често могат да се срещнат сложните съчинени, но и съставните не са малко:

търчат и цикат, раб'оти и мърмори, дурде фтаса лба, майка испред йедно вритено, та ни д'ойде, уоти е б,аш,е срах и др.

5. Словоредът в говора е характерен със следното:

а) Спомагателният глагол и причастието не се разделят, т.е. помежду им не се вмята местоимение, например:

Йас хи съм купил кундуре, т'ой ма е забурил и др.

б) По-нов словоред може да се види при употребата на отрицателната частица **не**, която в говора се слуша **ни**:

т'ой ни та чуа, баба ни гу тера, ти ни ми каза и др.

От примерите се вижда, че отрицателната частица **ни** не стои непосредно до глагола, а се е отдалечила.

в) Ето какъв е словоредът и при безличните изречения, които започват с местоимение, имат удвоена дателна форма: **напраш на мене ми се спеше, ама сега хич ни ми се спи.**

г) Въпросителната частица е обикновено след онази част, върху която пада фразовото ударение:

свинка ли тераш, мена ли рукаш, уд нас ли идеш и др.

Същата частица стои пред кратката местоименна форма и глагола: **йас ни та искам, тие ни ва пугледнаха** и др.

д) В речта на най-старите се среща сравнителна степен при прилагателни без частица **по-**, например:

десеј гудини е г'олам уд мене; т'ой е майшек ут тах три гудини.

1. Лексикални особености

Ако се вслушаме внимателно в речта на хората от Илинден, ще видим голямото богатство от думи. Прави впечатление, че при обикновената разговорна реч думите се леят една след друга, от хубави по-хубави. Учуди ме умението на всички, с които разговарях, да обличат мислите си в думи много бързо. Няма да преувелича ако кажа, че в областта на скотовъдството и земеделието се наблюдава истинско терминологично богатство.

Същото може да се каже и за роднинската терминология. В речника, който съставих, се срещат онези думи, които са по-отличителни за говора. Но ето само един пример, който убедително говори за повече специални названия от литературния език за „вали дъжд“ – **иде дъш, пърш^уоли** (вали слабо дъжд), **пърска, каѝе** (още вали, но рядко) и т.н.

В говора има ред семантични особености, на които ще се спра:

а) Срещат се думи, които покрай основното си значение имат и преносно, например:

уши „ухо“ и „част от ралото“, **хубава работа** „хубава работа“ и „и тази добра“, **глава** „глава“, „най-голям в семейството“, „главина на колело“ и т.н.

б) Многоезичните думи определят до голяма степен богатството, но никога не могат да се сравнят със синонимите, които се срещат много често, например:

на глагола **говоря** има няколко синонима: **бърбу^ора, дрънкам, лах^оам, дърдо^а, мър^оа** и т.н.

в) В говора се срещат немалко идиоми, например:

убърна т^опа – „умря“, **утаряй си учитѝ** – „внимавай“, **бѝре душа** – „умира“, **убъркан аф главата** – „луд“

2. Исторически пластове в говора

Общобългарската лексика обхваща много голям брой думи, образува ядрото на основния речник и е главна словообразователна база на говора. В нея влизат названия на най-различни предмети, явления, прояви, качества и др.

Старобългарски думи в говора има доста:

врах (отб. врахъ), **гром** „гръм“, **лудѝ, пешт** „фурна“, **гърс** „жена“, **пърска** „слабо вали“, **клаам, карчак, йужина, жувина, полубѝе, убраштам, завраштам, чѝс** „гъст“, **крух** и др.

Много думи, особено славянските, имат общност със западнобългарския говор, например:

забуразам, клавам, найда, ним^ой, полубѝе, правѝс, миловам, кришен, мърсен, сетнини, чуам (пазя)

2.1. Заета лексика

Най-силни и продължителни са били връзките на населението от Илинден с гърците и турците, затова в говора са навлезли немалко техни думи. Гръцки думи

Влиянието на гръцката лексика върху говора се дължи на това, че селото е разположено много близо до границата (на 2 км). От гръцкия език са зети следните думи:

2.2. Гръцки думи

Влиянието на гръцката лексика върху говора се дължи на това, че селото е разположено много близо до границата.

От гръцкия език са заети следните думи:

сакулка, фирида, т'ора, довечера, кът'ок, плакета, трапеза, калтета, калмана, дърмон, бусилек, ластар, курем, к'окал, лехуца, кумат, сапикасвам, пр'огима, паратика, фтасан, прук'опсан и др.

2.3. Турски думи

Те са навлезли в говора по пътя на ограничението и преследването на местното население по време на робството. Турските думи имат по-дълголетен живот в нашия говор, защото селото е освободено от турско робство през 1913 година. След тази година е започнало силно противодействие на турското влияние, затова много турски думи вече са изместени. Ето някои от турските думи, които все още се срещат:

тава, бърдак, сахат, дулап, т'орба, манжа, хамбар, пенжора, арпажик, сагмал, бажанак, балдъза, кумшия, шамар, бустаи, губре, икиндие, адет, мирас, кабахаг и др.

Известна част от тези думи не са от турски произход, но са заети от езиците на други народи. В нашия говор те са дошли от турския език.

По-редки думи в говора са:

засрук, з'ор, каруда, кърштенка, кукурада, парешт, цингур (птичка), **уздам се** (надявам се), **буркам** (газя), **върхушен** (горен), **йестелиф, жасам** и др.

В говора се употребяват еднакво от мъжете, жените и децата и някои думи останали от кошковския език: **дипла** (завивка), **Г'орние** (Господ), **групалче** (детенце), **кундукла** (къща), **кунда** (циганка), **въжасам** (избягам), **цингуре** (птички) и др.

3. Обща характеристика на говора

Село Илинден се намира на изток от ятовата граница.

Говорът се отнася към *западните рупски* говори. С намиращите се на северозапад села Лъки, Гайтаниново и Тешово има повече лексикална близост и по-малко фонетична и морфологична. Имат еднакъв рефлекс на голямата носовка (ъ), но докато в Илинден вторичната ерова гласна, получена от **А** се е прегласила в **е**, то в говорите на споменатите села в

много думи се явява еров вокал като рефлекс на малката носовка. В Тешово казват *чъстиа, чъсто*, а в Илинден *честие, често*. В нашия говор **Ъ** се е доразвило в 'а, когато е под ударение, а в Тешово немалък брой думи с ударен **Ъ** вокал се предават като **е**, например *десната, место, сенка*. В Илинден винаги се изговаря *дасната, място, санка*. Еднакво развитие има говорът със съседните села по отношение на вторичното ударение, редуцията на ударената гласна **а** в **ъ** (принудувъше). В Илинден редуцията на неударените гласни е по-непостоянна, зависи от дадени условия. Идентично развитие се забелязва при развитието на интервокално **х** в членната форма. В Тешово има родово изравняване в полза на мъжки род, а в Илинден и обратно. По-голяма близост се забелязва в глаголните форми и мястото на ударението. Различна е частицата за образуване на бъдеще време (В Илинден е **ша** (шта и ште за отрицателна форма), а в Тешово, Лъки и Гайтаниново е **ке**. Ако се увлечем по материалите на Г.М. Гърнев, можем да попаднем пак в грешка (както е случая с неправилния преглас на **ъ** > **о**). В една от песните, които той е „записал“ от Либяхово четем: *ма ние де ке идими, де ки багами*. Частицата **ке** е чужда на нашия говор.

Другото съседно село Копривлен се населява от преселници. А в Петрелик е имало доскоро много турски семейства. Останалите семейства, които са български, говорят почти като либяховци, защото са преселници от същото село.

Заклучение

От казаното за говора в село Илинден, могат да се направят следните изводи:

I. В областта на фонетиката

1. Говорът има еднакъв брой гласни с тези от книжовния език.
2. Когато звуковете **а** и **е** се намират в началото на някои думи има йотация.
3. Редукция на **о** и **е**, когато се намират пред ударена сричка, полуредукция на **о** след ударена сричка, полуредукция на **а**, когато не носи ударение, и редукция на ударена от вторичното ударение гласна **а** (размислѹвъще).
4. Палатално влияние на гласна **е** върху предхождащата я съгласна.
5. Аспиrowани форми на кратките лични местоимения за дателен падеж (хим, хми, хи)
6. Дифтонгоиден характер на **о**, когато се намира под ударение. Лабиализация на **и** в **у** при някои думи.
7. Особена съдба на **ѣ**, което не е ударено, и е получено от стб. **ж** и **ѣ**. Липсата на ударението е довело до отслабване на артикулацията и на мястото на тъмен вокал **ѣ** се слуша слаботъмен еров вокал, еднакъв в звуково отношение с оная слаботъмна гласна, която е получена от неударено **а** (забе, каде).
8. Еров вокал вместо стб. **ж** и **ѣ** и гласна **е** вместо **А**.
9. Непрегласен ятов изговор.
10. Преглас на **а** след палатални съгласни при меки глаголни основи в 1 л.ед.ч и 3 л.мн.ч., в края на членувани съществителни и прилагателни имена.
11. Запазена старобългарска ерова гласна и изясняване на старобългарската гласна **ѣ** в **Е**.
12. Във всички положения **И** вм **Ы**.
13. Липса на **с w**.
14. Запазен мек характер на **ж**, **ч**, **ш**.
15. Разпространение на много меки съгласни в краесловие.
16. Наличност на уподобяване и обеззвучаване на съгласни.
17. Много често отпадане на съгласна **В**.
18. Елизия и замяна на някои съгласни.
19. Запазена съгласна **Й**
20. Групи ШТ – ЖД на мястото на **tj** и **dj**.
21. Съчетание на **ЦЪР** вместо **ЧРЪ**.

II. В областта на морфологията

1. Родово изравняване на старобългарски думи от м.р. в полза на женски род.
2. Окончание **Е** вм. **И** при многосрични съществителни имена.
3. Членна форма за 1 л.ед.ч.м.р. **А, Ъ** (при ударено окончание и **Е**)
4. Липса на падежни остатъци. Звателна форма, завършваща на **'у** за мъжки род.
5. Много честа употреба на умалителни съществителни имена.
6. Членна форма **Е** за мъжки род ед.ч. (**царе, балкаѳе**).
7. Особен фонетичен облик на някои числителни имена.
8. Съкратени винителни форми при личните местоимения (**ѳек**)
9. Окончание **-АМ (-ЕМ)** за 1 л.ед.ч. при глаголи в сегашно време.
10. Непрегласяване на основната наставка **-Я ('А)** за глаголи от I и II спрежение при минало несвързано време за 2 и 3 л. единствено число.
11. Частица **ША** за бъдеще време (а за отрицателната форма **ШТА** и **ШТЕ**).
12. Остатъци от стари действителни причастия.
13. Окончание **-ЙТЕ** и **ИТЕ** за 2 л.мн.ч. при повелителното наклонение.
14. Итерактивни глаголни форми на **-ИЦАМ** и наставка **-ОАМ** вм. **-УВАМ**.
15. Някои особени предлози (**аф** вм. **в, ас** вм. **с** и др.)
16. Вторично ударение при нарастване на фонемни думи.
17. Отметнато ударение при заповедна форма на 2 л.ед.ч.
18. Някои особени наставки за образуване на съществителни и прилагателни имена (**-УЃ**).

III. В областта на синтаксиса

1. В общи линии словоред като в книжовния български език.
2. Жива употреба на въпросителни и възклицателни изречения.
3. Богата битова, роднинска, земеделска и скотовъдна терминология.
4. Употреба на кошковски и майсторски думи.
5. Словарна общност с някои от западните говори.
6. Запазени старобългарски думи.
7. Наличие на гръцки и турски думи.

От изнесените особености на говора е видно, че той има прилика с родопския говор по липсата на S W и някои от синтактичните и лексикални особености. По-голяма е приликата на говора с някои от западните

говори. Окончанието **-Е** за мн.ч. при многосричните думи от м.р., глаголното окончание **-МЕ** за 1л.ед.ч. сегашно време при всички спрежения и липсата на зависима падежна форма при лични имена и при родствени названия от м.р. ед.ч. (**викни Петко, кажи на Васил**) са идентични с тези от западните говори. По групите **ШТ – ЖД** на мястото на **tj** и **dj** и глаголните форми за 1 л.ед.ч. с окончание **-АМ (-ЕМ)** нашият говор си прилича със северозападния. А по широкото разпространение на суфикса **-И** за образуване на минало страдателно причастие си прилича с югозападните говори.

Досега говорът на Илинден (Либяхово) не е проучен. Диалектни материали не са публикувани. Само Г.М.Гърнев е събирал през 1892-1893 год. народни песни, които изпраща на Атанас Поп Петров, пак от същото село, но преместил се да живее в София. Последният дава материалите за отпечатване в СбНУ, наука и книжнина. В събраните материали на Гърнев са включени 323 песни от селата Либяхово, Гайтаниново, Белотинци, Кремен, Зърнево, Брезница и др. (вж. СбНУ кн. XXXVI от 1926 година).

Материалът за говора на Илинден е събиран от няколко години. Обработката им направих тази година. Водил съм много разговори, повечето непринудени, с лица от различни поколения, записал съм речта им на магнетофонна лента, която пазя.

РЕЧНИК

А

адет', м. (тур)	- обичай
аджамия, (тур)	- човек, който не разбира
ачик, прил. (тур)	- открит, ясен
артика, ж. (гр.)	- предверие на черква
аха	- частица за положителен отговор
адаш, м. (тур)	- едноимец
ама, междуметие	- изразява неочакваност
аларма, ж.) тур) ит.	- тревога
акъл, м. (тур)	- разум
алалем, нрч	- струва ми се
ам ха де	- тъй ами, я да го видя
антериа, ж. (тур)	- къса мъжка аба
айл'ак, прил.	- свободен
аратлък, м.	- другар
антика, м. (лат)	- хитрец
аф, предлог	- в, във
ас, предлог	- с, със
ано, числ. бр.	- едно
аца, ср.	- яйце

Б

блештунка, ж.	- светулка
бла'йко, м.	- човек, който се залисва
блачко, прил.	- сладичък
близе, нрч.	- близо
бутуре му и	- нищо не му е
бутурасах гу, гл.	- бутнах го
бенка, ж.	- луничка на лицето

бабугер, местна дума	- плашило
благушка, ж.	- сладък гроздов сок
блак, прил. м.	- 1. сладък, 2. човек с меко сърце
браф, м.	- дребен добитък
бърже, нрч.	- бързо
батакчие, прил.	- човек, който заграбва
баалдиса, (тур)	- припада
бългур', м.	- смяна пшеница, която се готви
бълвам, гл.	- повръщам
бъкъл, м.	- дървен съд с кръгла форма
бъмбур", м.	- бръмбар
барабар, нрч (тур)	- заедно
бахтъ, гл.	- бия
бизаем, гл.	- кърмя
биски, ж.	- цицки
благетка, прил	- честита
буедин, мест.	- някой
буеднъч, нар.	- някога
булика, ж.	- рана
бубота, м.	- пресен царевичен хляб
барчинка, ж.	- хълм, баир
бухаре, ср. р.	- кръгообразна изпъкнала част над огнището
бърдук, м.	- стомна
бунела, ж.	- вилица
баба, ж.	- свинско дебело черво, напълнено с месо
бъхтан, прич.	- бит
бубайк, м.	- памук
бабукерна, прил.	- памучна боя
барканица, ж.	- айрян
бърл'окам са, гл.	- пия неприлично вода

бунице, ср.	- торище
бунар', м.	- кладенец
Благовец	- Благовещение
бадева, нрч.	- напразно
бренда, ж.	- жена, която има голяма уста
блут'	- скандал
буглички, ж.	- иглички
бендисан, (тур)	- харесан
барам, гл.	- пипам
баша, м.	- върха на хорото
басамак, м. (тур)	- стъпало на стълба
булаки, нрч.	- дано
баздиса ми	- омръзна ми
буалдиса	- много се роди
белки, нрч (тур)	- дано
биле, ср.	- трева
бирикет, м.	- реколта
бъркано, ср.	- трици смесени с вода и сол
брактисоам, гл.	- помятам
бърбуцам, гл.	- газя вода
бл'уцкам, гл.	- гмурвам
бруша, гл.	- събарям плодове с прът
бъркане, ср.	- втора оран
будрак, м.	- тръне
бурсук, м.	- 1. язовец, 2. нечист човек
буорна, ж.	- борина

В

в'ашки, ж.	- вежди
велу, ср.	- превес за млада булка
въраул', м.	- тънка връв

варкай	- бързай
варшило, ср.	- хармен
варшилник, м.	- камък, с който се вършее
видел, прил.	- светъл (видел ден)
витосоам гл.	- махана се
вр'аскам	- викам високо
вътак м.	- нишана на тъкан, която се преплита с основата
викам гл.	- плача
валаф прил.	- бавен
вада ж.	- канал
вал'ам са, гл.	- търкалям се
вапсоам, гл.	- боядисвам
варел (гр.)	- продълг. металическо буре
вейка ж.	- клонче
вънка, нрч	- вълн
вапцанка	- със значение на горката
вейке, нрч.	- вече
ведрица, ж.	- голям дървен съд за мляко
вастигарка, ж.	- дебела пръчка
врах (стб.)	- разхвърляни снопи за вършеене
въртеш	- трудене
вадим, гл.	- поливаме
варем, гл.	- готвя
вда'ам, гл.	- вкарвам конец
вала'н, прил.	- червен
въгле	- въглища
възнак	- на гръб, с лице нагоре

Г

гизвидие ж.	- кокетка
-------------	-----------

главеш, м.	- годеж
груздак, м.	- грозд
г'убре, ср.	- тор
груовал, прил.	- гол
гумна, ср.	- изпражнения
гуведо, ср.	- 1. едър добитък 2. прост човек
гердан', ж.	- огрълица
гърмут'анца	- гръмотевица
грив, м	- вълнен плат, домашно изтъкан
гурида, ж.	- дивачка лоза
гиздаф, прил.	- хубав
гърлене	- втора копан при тютюна или царевецата
гайрес'	- има му зъб, иска да му отмъсти
геч, нрч.	- късно
гарегла, ж.	- стол
г'упчо, прил.	- непохватлив човек
глуошка ми	- сърби ме
гуспойца, ж.	- госпожица
газар', м.	- мъж, който търси жени за разврат
гудинуосуам, гл.	- стоя дълго време
гък	- със значение на „нищо не каза“
гем, м.	- юзда
гъл'пеш', м.	- объркана работа
гирис, м.	- канал

Д

дайна, нрч.	- всякога
дойнетисоам са, гл.	- духоваваме се
д'уне, м.	- свят
душманин, м. (тур)	- враг

дилаф', м. н.гр.	- маша
дуд'аа ми	- омръзва ми
дулама, ж. (тур)	- къса вълнена дреха с ръкави
дърмон', м.	- решето с едри дупки
държело, ср.	- дръжка
друобен', м.	- парче месо
дамла	- болест
дубици	- домашни животни
дрипка, ж.	- парцал
дъл'ва, ж.	- глинен съд с тесен отвор
дунеам, гл.	- донасям
другойаче, нрч.	- иначе, по друг начин
дулап', м. (тур)	- вдлъбнатина в стената
деверче, ср.	- брат на младоженеца
дувар', м.	- зид
дуслук, м.	- приятелство
д'еф ги стори	- със значение на „остави ги“
драгоманин, м.	- човек, който е най-напред при копаене на царевица или тютюн
далавера, ж.	- нечиста работа
детишар', м.	- човек, който обича децата
дръгла, ж.	- лека жена
дурлем са, гл.	- възгордявам се
дъмгуосан, прил	- белязан
друшка, ж.	- другарка
димбел', м.	- мързеланко
дип, нрч. (тур.)	- твърде, доста
дукачи са	- обиди се
друмкам, гл.	- бия тъпан
дурде	- докато
диплък, м.	- втора ръка тютюн

деф стани	- със значение на „махни се“
дето, отн. мест.	- където
дахаре	- дайре
домижлив, прил.	- добър човек
дамазлък, м.	- наследство
дерг', ж.	- грижа

Е

ербап, прил. (тур)	- сръчен
екине (тур)	- посеви
елек, м. (тур)	- дреха, която е къса до пояса
егрек, м. (тур)	- подвижна кошара

Ж

ж'уина, ж.	- живина
жълва, ж.	- костенурка
ж'увак, м.	- дъвка
жега, ж.	- горещина
жубадан', м.	- мъжка горна дреха с дълги ръкави
жам, м. (тур)	- прозорец
житу, м.	- ръж или пшеница (само зърното)
жапка, ж.	- жаба
жуоам, гл.	- дъвча
жабра са, гл.	- лигавя се
жасам, гл.	- дърпам
жуокам, гл.	- пия
жуохуре, ср.	- ледени висулки
ждраквам, гл.	- паля кибритена клечка
ж`уф, прил.	- жив
журит, прил.	- бързо
жиреме, прил.	

жили, м.	- дървени или железни пръчки, които се поставят в хамута при впрягане на воловете
З	
злива, ж.	- дребни диви сливи
заран, нрч.	- сутрин
здуоам са, гл.	- сговарям се
зав,аам са, гл.	- заплесвам се
залисам са,	- запъвам се
зуорле, нрч.	- едвам
заблештуках, гл.	- засвятквах
зимусека, нрч.	- през зимата
зинвам, гл.	- отварям си устата
зухец, м.	- звънец
зуница, ж.	- дъга след дъжд
зуор, м.	- 1. усилен труд. 2. принуда 3. нужда. 4. настояване
знуой, ж.	- пот
зар', нрч.	- нима
заничам, гл.	- давам гръб
забурен, прил.	- забравен
зийан', м. перс.	- пакост
зулум', м. (тур)	- насилие, грабеж, обир
захмет', м. (тур)	- труд
забела, ж.	- припръжка
зумник, м.	- торба за хранене на добитъка
зав'ам са, гл.	- заблевам се
закатанчоам са	- хващам се за едно място
забарбуцам, гл.	- да нагазя
зад'аам са, гл.	- товарям се на гръб
засрук, м.	- дървен съд с прилепнат похлупак
зинкам, гл.	- друсам

звиска, ж.	- овца на 2 години
зизарка, ж.	- коза на 2 години
забойна, м.	- дървена кука, която затяга палишника на оралото
завартък, м.	- завой
захир'асал, прич.	- зажаднял
зъзнем, гл.	- студувам
з'айко, м.	- заплес
заркала	- очи

И

ихрам м.	- скутник
икиндия ж. (тур)	- надвечер
наведе се	- наклони се
иде дъш,	- вали дъжд
иначия прил	- инат
игравица ж.	- лоша работа
измет'	- слугуване
изтури са	- изсипа се
исфъртък ж.	- 1.непотребна вещ, 2. последно дете
ихтибар', м. (тур)	- почит, уважение, чест
имиш (тур)	- плодове
исап ж. (тур)	- сметка
истинка ж.	- простуда
инат', м. (тур)	- безмислено упорство

Й

йагне, ж.	- агне
йасте, ср.	- ядене
йазък, (тур)	- жалко
йалоина, ж.	- ялова стока, безродна

йако, нрч.	- здраво, силно
йаваш	- спокоен човек
йежи са	- възгордява се
йеднъж нрч.	- веднъж
йала	- ела
йетърва, ж.	- етърва

К

клаам, гл.	- поставям
кутар, м.	- открито заградено място за стадо овце или кози
клепало, ср.	- окачена дървена или желязна дъска, която се удря в м. камбана
крамуола, ж.	- свада, караница
краишник, м	- къс от края на хляба
кундил", прил.	- нисък човек
къцам, гл.	- късам
кл'укам, гл.	- клякам
кутелец, м.	- бримка
къчул'ка, ж.	- наметало
кумач'ка, ж.	- парче хляб
къзма, ж.	- кирка
к'унк, м.	- кюнец
кукар', м.	- кромид
кам	- със значение „дано“
клепка, ж.	- клепачи
кумби,	- картофи
ката ден", нрч.	- всеки ден
калъпем, гл.	- дипля
купан'е, ж.	- корито
крутолисоам са, гл.	- спасявам се
кандардисоам, гл.	- съгласявам

кусур', м. (тур)	- недостатък
каламар', м.	- ножница
кундуржие, м. (тур)	- обушар
кундуре	- обуща с точкета
калъч, м. (тур)	- извита сабя
кеф, м. (тур)	- добро настроение
к'ар, м. (тур)	- печалба
курбан', м. (тур)	- жертва (агне) във връзка с даден обет. 2. жертвеник
килеш, прил. (тур)	- прозвище на келяв човек. 2. неразбран, опърничав
карчак, м. стб	- съд, в който се поставя храна, която се запазва
кибар'ка, прил.	- чиста жена
кадеш, м.	- пушек
кадро, ср.	- снимка
кам, въпр. мест.	- къде
кандра, ж.	- калена кана, която има дръжка
капе дъш	- вали дъжд
капуше, м.	- фасул (особен сорт, шарен)
каркал'ашки, ж.	- изпращания на овце
клепам, гл.	- мигам
киме му е	- има му инат
клепарес, прил.	- човек с големи уши
касабет', м.	- грижа
кепенк', м.	- капак, който се поставя върху стълба
кирпич', м.	- неопечена тухла
кулай, м. (тур)	- начин
кило, ср.	- килограм
курдисам (тур)	- 1. натъкмявам нещо. 2. турям, настанявам

курдуон, м.	- накити от жълтици, които се носят от младите булки
калт'ато, гр.	- кръстник
калм'ана, гр.	- кръстница
куолизма	- икона
клящник	- горна женска дреха
ката	- всяка
кат м.	- ред
калам'е м.род	- чорапи без стъпала
каврак, ж.	- нежна забрадка
канг'ел', м.	- малък прозорец
кал'цун', м.	- чорап
кършт'ен'ка, ж.	- кръщение
касканжие, м.	- завистник
кр'еклъици, ср.	- ножици за стрижене на овце
кришен, прил.	- таен
кузна, ж.	- ковачница
кутел'че, ср.	- дървен съд, в който се носи храна
к'еп'е, ср.	- дебела завивка, направена от козина
клун'а са	- кланя се
купечки, прил.	- 1. думи проникнали от друга област. 2. нещо купено, но не произведено у дома. 3. малко превзет
к'упч'е, ср.	- глинен съд, в който се носи храна
клин, м.	- парче от баница
кукурада, ж.	- царевичен плод на кочана
кутрубач', м.	- криво дърво, пригодено за закачане на съд над огъня
каркел', м.	- извито желязно парче
кутам са, гл.	- лягам
калестар', м.	- човек, който калесва за сватба
кулай	- начин

кър (тур)	- поле, което се намира по-далеко
куомка, (лат)	- причастие
кирие, ж. (тур)	- заплащане на превоз на стока
к'ем'ен'е, ж.	- цигулка
калесоам, гл.	- каня на сватба
кисижие	- разбойник
кушл'е, ср.	- кученце
клаам, гл.	- поставям
кадилка, ж.	- Бъдни вечер
курие, ж.	- гора
кипижик', ж.	- врата от задната страна на къщата
кърма, ж.	- дълъг пищов
кърлик', м.	- овчарска гега
кус'ер', м.	- сечиво за рязане на пръти
куркмач', м.	- подварено мляко

Л

липида, ж.	- тънка плоча от камък
латка, ж.	- глинен съд с широк отвор
л'еска са	- святка се, има светкавица
лангида, ж.	- мекица
лупата, ж.	- част от тялото между раменете, 2. железен инструмент
л'убад'е, ср.	- горна мъжка дреха без ръкави
л'елинка, ж.	- зълва
л'ескавец, м.	- слюда
ланшки, прил.	- миналогодишен
лапардие, ж.	- суматоха
лумгур', м.	- скитник
лахуоам, гл.	- приказвам
лизгар', ж.	- права лопата

л'атуска, нрч.	- през лятото
лингер'че, с.р.	- малък бакърен съд
л'уф, м.	- игра с хвърляне на късо дървено парче. Парчето също се нарича л'уф
л'анта, прил.	- мързелива жена
лизагам са	- пързаям се
лик'ура, м.	- отвратителен човек
л'ол'о, м.	- флегматичен човек
л'егало, ср.	- гнездо
л'ехуца, ж. гр.	- родилка

М

мисир', м.	- царица
мастор, м.	- майстор
м'ашка, ж.	- място
мъкнам, гл.	- късам
мър'ен', прил.	- блажен
м'есал, м.	- покривка за трапеза (обикновено с нея се завива хляба)
мийалник', м.	- умивалник
мижидика, ж.	- мушката (цвете)
малинко, прил.	- малко, дребно
манжа, ж.	- ядене
м'асам си	- приличм си
Муша, същ. собств. име	- Мария
муштурак, м.	- нужник
маз'ен, прил.	- гладък
миж'ешкуом, нрч.	- със затворени очи
м'ер'ештина, прил.	- „пуста останала“
михл'узин, м.	- мързеланко
матура, ж.	- манерка
мутаница, ж.	- бъркотия

макус, нрч.	- нарочно
мус'ем са	- мръщя се
м'ерку	- зер (частица)
мъгл'еш, м.	- подсирено мляко
мацам, гл.	- цапам
мирас, араб.	- наследство
милус', ж.	- обич
мукает', прил.	- съобразителен, инициативен
мъркна се	- стъмни се
мутае са, гл.	- въртя се без работа

Н

нуога, ж.	- крак
наклаам, гл.	- напалвам огън, нареждам дърва
нъшкоа, ж.	- дървено корито, където се меси хляб
нишан, м.	- 1. белег, 2. граница
нугаици, ж.	- крачоли
нарамък, м.	- дърва, които могат да се поберат в двете ръце
н'ехт'е	- нокти
наваксоам	- смогвам
наврат'уам са, гл.	- наклонявам се
накач'ул'уам са	- намятам се
нимуой, отриц. част.	- недей
ни шта, гл.	- не искам
на таф	- на настроение
нахадам, гл.	- намирам
накусиха	- вкусиха
нуштуоам, гл.	- пренощувам
н'ехини, мест.	- нейни
н'ей, показ. мест.	- онези

нацай гу	- бий го
набаром, нрч.	- наслуки
набърдило, ср.	- част от стан, в която се поставя бърдото
надупем са	- навеждам се
найежем са	- възгордявам се
накуп, нрч.	- заедно
нахас	- наистина
нахаам	- намирам
наасетнина, нрч.	- после
нъш, ж.	- нощ
наказие, ж.	- мъка

О

уоти	- защо
уол, м.	- вол
уол'е – мале	- горе-долу
уодуш'е, ср.	- помен
уодвърки	- обичай, младите отиват да пренощуват в къщата на момата
уоглав, м.	- юзда, оглавник
уортус'ен, прил.	- старателен, пъргав
уопък, прил.	- лош човек, сприхав, инат
уорница, ж.	- изоставена нива
уобрас, м.	- лице
уофтिका, ж.	- туберколоза
уом'ес, гр.	- физиономия

П

пл'ешка, ж.	- широка раменна кост със съседните мускули
п'етал'ки, ж.	- копчета

п'енжура, ж.	- прозорче
пуотун, м.	- под
пармак, м. (тур)	- ограда от летви, стобор
пишин, нрч.	- по-напред
пийато, ср.	- чиния
паница, ж.	- мярка за вместимост на жито
присет', м.	- особен сорт круши
пизул', ср.	- малко шкафче в стената
пуохт'енлиф, прил.	- щърен
пипуон', м.	- пъпеш
пруогима, гр.	- втора закуска до обяд
пуол'убем, гл.	- целувам
пуомарз, м.	- студ
праш'ен'е, ср.	- втора копан
прик'а, ж.	- зестра
прешнел', м.	- колелце, което се поставя на вретено
пригода, ж.	- угода
пъжл'ок, м.	- охлюв
пишник, м.	- хляб, който се пече на домашна фурна (има кръгла форма)
приказница, ж.	- приказка
паратика, прил. гр.	- свободен
п'емп'ел'ан, прил.	- розов
п'еш, ж.	- фурна
плак'ета, ж.	- баница
прусник, м.	- царевичак (варено царевично брашно)
п'етала, ж.	- подкова
плахноам, гл.	- разгорещявам се
паланза (тур)	- везни
пампуор', м.	- мотор

пужил'асоам	- заклевам някого
пуо – йац'е	- по-силно
пърл'е, ср.	- малко магаренце
пирист'а	- поставка за тенджера
пуотр'ес'ен', прил.	- омразен
панагомнина, ж.	- 1. претоварване. 2. товар, който се поставя върху самара на добитъка.
пискун', м.	- дървена пищялка
пискам, гл.	- говоря високо
парамуон', м.	- прякор
пр'акул', прил.	- много солено
пупрел'ка, ж.	- седянка
панакуда, ж.	- място за кърмене на овцете
прашам, гл.	- окопавам тютюн или царевича
палас', прил.	- 1. развален 2. несериозен човек
папуц'е, м. (тур)	- обувки
пуолани, нрч.	- по-миналата година
пуслаждам си, гл.	- ям по-малко
пършуоли	- вали слаб дъжд
пр'асока, ж.	- посока
пуостаа, ж.	- част от ожънатата нива
пруостор, м.	- място за окачване на прани дрехи
пърши	- лишеи
патлижан', м.	- домати
пуфка, ж.	- свинско черво, напълнено с месо
пърженица, ж.	- пържени яйца
пусутин, прил.	- нечист човек
пазуха, ж.	- пазва
пл'аскам	- удря
пулипат', м.	- беда
пърд'еш	- пускане на газове

пр'еснина, ср.	- току-що нарязано прясно свинско месо
пулумник, м.	- мярка за вместимост, която се дава от дървен съд (10кг.)
парт'ец, м.	- дървена част, която стяга ралото
приуй, м.	- кожена част, която задържа преднището на ралото за хомота
пъртал'е, м.	- багаж
пиро, ср.	- кран за чешма
пуопаска, ж.	- време за изваждане на овцете на паша
пр'ело, ср.	- прежда
праматар', м.	- амбулантен търговец

Р

руопка, ж.	- дупка
ракамници	- ръкави до лактите (за предпазване при жътва)
рукузун', м.	- връв, която служи вместо ремък
расул, м.	- кисело зеле
рачам, гл.	- искам
рукам, гл.	- викам
рудан', м.	- чекрък
рама	- рамене
разбуда, ж.	- религиозен обред
р'евало	- човек, който плаче
ръти, гл.	- къльне
ринам, гл.	- чистя обора
ругузина, ж.	- рогозка

С

сакул'ка, гр.	- торбичка, в която децата носят учебниците
---------------	---

суой, м.	- род
съркам, гл.	- сърбам
скала, ж.	- стълба
стуока, ж.	- домашен добитък
сдран, прил.	- скъсан
скокут'	- гъдел
сърч'ени, прил.	- стъклени
стъпица, ж.	- капан
сахан', м.	- дълбока чиния от бакър (мед)
с'етн'е, нрч.	- после
сарък, м. (тур)	- прът, върлина
сетнини	- последни години
с'урие, ж. (тур)	- голямо стадо овце или кози
суопа, ж.	- дебел дървен прът
сурвица, ж.	- дърво за горене
сугар'че	- бозалче
стиска, ж.	- брашно или сол събрано в пръстите
суркам са, гл.	- пързаям се
съгмал', м.	- стадо, в което са отделени овце или кози, които имат рожбо
сиким'е	- „ако искаш“
сапа, ж.	- задница
сир'упуштина, ж.	- жена, която ходи с мъже
слумници	- годечари
с'етн'е, нрч.	- после
съкр'етница, ж.	- карфица
суоба, ж.	- печка
стар'ец, м.	- стомахът на прасето, напълнен с мляно месо
сач', м.	- бакърен похлупак
смети	- боклук
срико	- чичо

с'е, нрч.	- винаги
сукак, м.	- затънтена улица
стърга, ж.	- място, където се доят овцете
симит', м.	- бял хляб, закупен от града
сижим, ср.	- тънко въже
скришно	- тайно
скърна, ж.	- нечиста вода
сурат', м.	- лице (н'ама сурат да са м'арн'е)
самуила, ж.	- вихрушка
съклет', м.	- притеснение
съчки	- сухи тънки дърва
с'ебац, м. (тур)	- добро дело за обща полза

Т

т'езг'ер'е, ср.	- тарга
т'ерам, гл.	- търся
тей, показ.мест	- тази
тупуска, ж.	- игличка
търкало, ср.	- колело
търчам, гл.	- тичам
търпам, гл.	- газя
тикла, ж.	- плоча
т'екна ми	- сетих се
тимир'епсоам, гл.	- прибирам
пишти!	- бягай
тулуп', м.	- кълбо памук
туора, гр. нрч.	- довечера
т'улб'ен'	- бяла кърпа за главата
таксират', м. (тур)	- беда, нещастие, загуба
труоха, ж.	- съвсем малко късче хляб
трепам, гл.	- бия

тѣва, ж.	- тиган
тамахк'арин, м.	- завистлив човек
типсие, ж.	- плитка кръгла тава
тайфа (тур)	- семейство
т'ем'ел', м.	- основи на къща
тимар'ам, гл.	- прибирам

у

уздам са, гл.	- надявам се
удисвам, гл.	- нагласям
умут', м. (тур)	- надежда, намерение
утрипам, гл.	- убивам
утр'епачка, ж.	- тежка работа
узуваам, гл.	- отговарям
ушаф, м.	- компот от сушени сливи и ябълки
угрипка, ж.	- триъгълна стъргалка
ужак, м.	- комин
ул'е, ж.	- овчарска торба от кожа
урда, ж.	- извара
угар'е	- неорана нива
уд'ае, нрч	- преди малко
утр'еш, м.	- колче, което държи ярема за водилото на ралото
умацан, прил.	- изцапан
уйко, м.	- вуйчо
учина, ж.	- вуйна
улаф, прил.	- побъркан
ушники	- обици
ун'аеи	- мириша на лошо
уишт'е, ср.	- водило на ралото
урало, ср.	- рало

умирачка, ж.	- смърт
увр'ет	- определена площ от нивата (15-20 реда)
уцутр'е, нрч.	- сутринта
удн'акни, нрч.	- преди няколко дни
уздам са, гл.	- надявам се
уруф, м.	- грах
укл'ачоам са	- отварям широко очи

Ф

фр'ет	- всички
фтасоам, гл.	- свършвам дадена работа
фл'аам, гл.	- влизам
фн'етр'е, нрч.	- вътре
факирка, ж.	- нещастна жена
фудулин', (тур)	- надут, горделив човек
фукам са, гл.	- хваля се
фъркалч'е, ср.	- току-що започнало да лети птиче
фърлем, гл.	- хвърлям
филижан'	- малка чашка за ракия
фири, гл.	- духа
фатам, гл.	- хващам

Х

хруосам	- обиждам
хаб'ер', м. (тур)	- вест, известие
хайат', м. (тур)	- пруст, открит трем на къща
харкома, ж. гр.	- меден съд, котел, казан
хуортома, ж. гр.	- дебело въже
хаир', м. (тур)	- добро, благополучие
хайл'ас, м.	- мързелив човек

халал, нрч. (тур)	- простено да му е
хамбар', м. (тур)	- голям дървен сандък, в който се съхранява житото
ха, руод'е	- ха, чедо
хапка, ж.	- нещо за ядене, залък, къшей
х'епт'ен', нрч.	- съвсем, напълно
хич', нрч. (тур)	- никак, ни най-малко
хумуот', м.	- ярем
хап'че, ср.	- лекарство във вид на топчица
хурка, ж.	- пръчка, на която се привързва къделя, за да се преде
х'енд'ек, м.	- канал
хапансус, нрч.	- внезапно
хурна, ж.	- топъл хляб, направен за раздаване на съседите
хирлижие, м.	- човек, който играе нещо нечестно
хърле	- сополи
хатър, м. (тур)	- угода

Ц

цингур', м.	- малко птиче
цикам, гл.	- карам се
цапое	- дървени гребени на стан за тъчене
църкам, гл.	- доя
цър'ен, прил.	- черен
църф', м.	- червей
цвик', м.	- водният сок от сиренето
цълуфар'ки	- фасул, на който е запазена обвивката
цър'ен, прил.	- черен
ц'ап'ен'е	- първа оран на отдавна неорана нива

Ч

чир'апка, ж.	- парче от счупен съд
ч'еверм'е (тур)	- печено на шиш месо
ч'укар', м.	- камениста височина
чес, прил.	- гъст, плътен, сбит
чуотра, ж.	- б'ъклица
чуам, гл.	- пазя
чир, м.	- цирей
чинг'ел (тур)	- кука за окачване
чуок, м.	- чук
чифчия, м.	- орач
чингин'е, ср.	- несигурен човек, циганин
ч'еп, м.	- жребие
чимиш', прил.	- ритливо муле
ч'увие, ж.	- дървен клин
ч'ейн'е, ср.	- разклонено дърво
чекам, гл.	- откъсвам си нещо

Ш

шик'ер', м.	- захар
шамар', м. (тур)	- плесница
шантаф, прил.	- непослушен
шайка, ж.	- пирон
шамие, ж.	- женска забрадка
ш'ерв'е	- шарена забрадка
шипирту, ср.	- кибрит
шл'упка, ж.	- черупка
шуш'ол'ки	- сушени сливи
шл'умка	- слюнка
шуош'е, ср.	- шосе
шут, прил.	- без рога

шарлан', м.

- олио

штър'ен, прил.

- човек, който иска да вкусува от
всичко

Ъ

ън така

- ха така

ъчиг'ос

- отворен човек, серт

----- “ -----

Д'ебр'е Марко, д'ебр'е йерг'енин'е
уд'е ти е гиздао ди^уоч'е
пр'ем'ен'ена м^уома, нар'ед'ена.
На ^уобраза два г'ол'е църв'ени
кипра уста, кипра шик'ерлие
църни ^уочи, църни въгл'е
т'енки в'ашки, т'енки гайтанлии.
Пукачи е г^уор'е на чардака
на чардака м'ас'ечина грее.
Фкара я фн'етр'е аф къшти
аф къшти му зв'азда пр'етрапар'е.
Майка му в'али удг^уори
Д'ебр'е Марко, д'ебр'е йерг'енин'е
уд де ти е гиздао ди^уойч'е
Т^уой хи в'али, в'али удг^уори
^уОй майу, ^уой милинка майу
сн^уошти ^уойдох аф г^уорна махала
та е ср'ешнах аф т'асна чаршиие
т'асна б'аш'е н'и са разминахм'е
т'емно б'аш'е ни са пузнахм'е
зав'едох е майу, дув'едох е ...

ИНФОРМАТОРИ

1. Иван Георгиев Малаков – 97 години, пенсионер
2. Бакина Стоянова Палашева – 96 години, пенсионерка
3. Велик Ангелов Воденов – 90 години, пенсионер
4. Марика Иванова Цветанова – 80 години, пенсионерка
5. Матина Иванова Малева – 79 години, пенсионерка
6. Анастасия Лаз. Солакова – 75 години, пенсионерка
7. Илия Кръстев Малаков – 73 години, пенсионер
8. Ирина Иванова Юрукова – 60 години, пенсионерка
9. Кипра Великова Попова – 57 години, пенсионерка
10. Гина Димитрова Пашова – 60 години, пенсионерка
11. Велик Николов Пашов – 76 години, пенсионер
12. Стоянка Атанасова Малева – 46 години
13. Серафин Кръстев Попов – 17 години, ученик
14. Атанас Димитров Божков – 14 години, ученик
15. Иван Петров Малев – 40 години,
16. Георги Петров Кириджиев – 57 години, учител

ЛИТЕРАТУРА

1. Ст. Стойков. Българска диалектология – 1962 г.
2. Ст. Стойков. Увод във фонетиката на бълг. език.
3. Ст. Стойков. Банатският говор – 1967 г.
4. К. Мирчев. Историческа граматика – 1963 г.
5. К. Попов. Съвр. български език – синтаксис.
6. Л. Андрейчин. Основна бълг. граматика – 1947 г.
7. Ст. Стоянов. Граматика на бълг. книж. език – 1964 г.
8. СБНУ кн. XXXVI – 1935, г. Сп. „Мак. преглед“, кн. 2 и 3.

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ДИПЛОМНА РАБОТА
ТАЙНИТЕ ГОВОРИ В СЕЛО ИЛИНДЕН
(ЛИБЯХОВО)

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
доц. ЦВЕТАНА КАРАСТОЙЧЕВА

ДИПЛОМАНТ:
КРАСИМИР АТАНАСОВ ПОПОВ

фак. № 2425,
БЪЛГАРСКА ФИЛОЛОГИЯ

ВЕЛИКО ТЪРНОВО
1980

УВОД

1. Методи и задачи на изследването

Арготичните професиолекти¹ представляват комуникативни системи, функциониращи при определени общественно-икономически условия в дадена професионална среда. Познати са например професионални говори, обслужващи зидари, калайджии, стивастари², обуцари и хлебари. Обусловеността на тези говори от определени общественно-икономически условия, чужди на сегашната ни действителност, ги прави много редки, изключително явление в езиковата действителност. Това налага интензивното им проучване, защото по-нататъшното забавяне би изправило изследвача пред риска да не открие надеждни информатори³. Въпреки несъмнената актуалност на проблема все още няма едно специално, задълбочено и научно обосновано изследване по въпроса за тайните професионални говори. Публикувани са само речникови материали с известен опит да се анализира и изясни етимологията на речниковите единици.

Изхождайки от казаното по-горе, ние имаме основание да твърдим, че твърде полезна в това отношение е дейността на кръжока по Социална диалектология при ВТУ „Св.Св. Кирил Методий“ с научен ръководител гл. ас. Цветана Карастойчева, под чието ръководство през последните 3-4 години бе зафиксирена и обработена значителна част от лексиката на тайния зидарски говор.

При една от експедициите на кръжока в Гоцеделчевско (м. май 1977 г.) ние се натъкнахме на проблема, който ще бъде обект на нашето изследване. Всъщност разработката на дипломната работа се явява реализация на отдавнашния интерес към „мещровския“ на моите съселяни от с. Илинден.

Тайният зидарски говор в с. Илинден досега не е проучван, въпреки интересните особености, произтичащи от сливането на два професиолекта, наблюдавано досега само там. В своята публикация „Гоцеделчевският мещругански говор“ Й. Н. Иванов неправилно твърди, че „...в село Илинден не знаем да е имало зидари „мещровци“ със свой говор...“⁴.

¹ Терминът професиолект е наш. Въвежда се с цел да се разграничат тайните професионални говори сред другите социолекти.

² Стивастар – работник-гурбетчия, който се занимава с чепкане и обработка на памук.

³ Вж. Карастойчева Цветана, Упътване за събиране на лексикални материали от таен зидарски говор“, В.Търново, 1977, с.1.

⁴ Иванов Й.Н., „Българска диалектология – проучвания и материали“, 1974, кн. VII, стр. 203

В настоящата дипломна работа за пръв път се засяга един изключително интересен проблем, а именно, както вече се подчерта, сливането на два професиолекта. Ето защо дипломната е принос към проблема за изучаването на тайните говори в село Илинден.

В центъра на това изследване е словопроизводството в зидарския професиолект. Това се определя от характера на професиолектите като система (те представляват речникови системи и са без самостоятелни фонетични и морфологични черти). Тъй като основното звено в тях си остава лексиката, проучването на тяхното словообразуване стои на преден план. В приложението към дипломната работа ще се опитаме да разясним още два проблема, а именно:

- а) да дадем сведения и за тайния стивастарски професиолект (в ретроспектива);
- б) да обясним причините за използването на стивастарската лексика в зидарския професиолект.

2. Начини и средства за анкетиране. Информатори

Днес не е възможно зидарският професиолект да се фиксира в естествената му ситуация на употреба, затова се прибегва към създаване на изкуствени ситуации, чрез които анкетьорът се стреми да зафиксира речника на професиолекта, запазен в спомените на информаторите. Такъв подход приложихме и ние.

При събирането на информацията изключително полезно се оказва разработеното от гл.ас. Цветана Карастойчева „Упътване за събиране на лексикални материали от таен зидарски говор“⁵. При първата среща с информаторите обикновено им предоставяхме възможност да ни запознаят по свой избор с думите, за които се сещат в момента. След това пристъпвахме към системно събиране на лексиката, като се ръководехме от въпросника. Стараехме се да създадем ситуации и настроения, близка до тези, в които е функционирал професиолектът. При анкетата като основна форма сме използвали превода и свободния разказ. Разговорите са документирани чрез собственоръчни записки или са записани на касетофон.

За информатори подбрахме следните зидари:

1. Симеон Георгиев Манасиев, роден през 1911 г. Учи до II отделение. Братята му Янко и Илия са били също зидари. Симеон започва да практикува зидарския занаят на 16 годишна възраст в Мелнишкия и Свети Врачкия (Санданския) район. Имал е контакти със зидари от селата Ле-

⁵ Карастойчева, Цв., Упътване за събиране на лексикални материали от таен зидарски говор, В.Търново, 1977.

щен, Ковачевица и Скребатно. Той е разбирал използвания от тях таен зидарски говор, но те не познавали съдържанието на някои думи от неговия зидарски речник.

2. Димитър Иванов Канчев, род.1895 г. Учи до III отделение. Баща му е практикувал стивастарския занаят. Зидари от техния род няма. Димитър усвоява стивастарския занаят и език от баща си, а след замирането им започва да практикува зидарския занаят и да използва тайния зидарски говор, който научава от своите съселяни. Упражнява зидарската професия в Неврокопския (Гоцеделчевски) и Свети Врачкия (Санданския) райони.

3. Велик Николов Пашов, род.1903 г. Завършва основно образование. Двама от братята му (Георги и Илия) са упражнявали зидарския занаят. Заедно с по-големия си брат Георги, още от 14 годишна възраст, Велик практикува зидарския занаят. Ходи на гурбетлък в пловдивските, панагюрските и светиврачките (санданските) села.

4. Петър Иванов Чехлев, род.1903 г. Има завършено основно образование. Брат му Георги, който е по-голям от него, е бил зидар. Научава зидарския занаят от своите съселяни, с които ходи по гурбетлък до Пловдив и Радомир, където според него тайният зидарски говор не е бил познат.

5. Димитър Атанасов Божков, род. 1925 г. Учи до VI клас. Усвоява зидарския занаят от своя баща, с когото ходи заедно на гурбетлък из Мелнишко и Светиврачко. Контактува със зидари от селата Лещен, Ковачевица и Скребатно, които не са разбирали съдържанието на някои думи от зидарския на либяховци.

6. Никола Георгиев Гахов, род.1912 г. Учи до V клас. Усвоява зидарския занаят, както и зидарския професионален лексикон от своите съселяни – зидари. Упражнява зидарския занаят в Мелнишко и Свети Врачко (Санданско).

3. Създаване и използване на тайните езици в Либяхово

По време на Междусъюзническата война населението на село Либяхово напуснало родното си село и се разпръснало из различните краища на България. Възможно е именно по това време много от мъжете да са усвоили зидарския занаят. След свършването на войната голяма част от селяните се завърнали и заварили селото си в пепел и развалини, сред които стърчала самотна старата черква. Трудолюбивите селяни бързо възстановили своето родно място. Интересен е фактът, че при възстановяването на селището не са викани майстори-зидари от други села, т.е. болшинството от мъжкото население вече е било усвоило и е практикувало зидарския занаят.

Към края на XIX век, поради влошаване отношенията с околните гръцки села, някогашните кираджии не смеели вече да пренасят стоки

от Гърция. По същите причини замряло и скотовъдството. Като основен поминък се налага земеделието, отглеждането на царевица, тютюн, ръж. Около 1895 година с. Либяхово наброявало 300 къщи с 1500 жители⁶.

Повечето от мъжете през тези години били стивастари и през определени сезони (зимата и пролетта) ходели на гурбет в Мала Азия, Гърция и във вътрешността да страната. Естествено е било в началото на нашия век, когато техниката, макар и слабо, започвала да навлиза в живота на българина, стивастарството като професия да западне и да изчезне. Този факт води и до замирането на речниковата системи, обслужваща либяховските стивастари.

Много е трудно да се определи точно от кога съществува зидарството като професия в село Илинден (Либяхово). Зидарският професиолект се появява в с. Либяхово през десетте и двадесетте години на XX век, когато лишените от професията си стивастари се насочили към друга – зидарството. Учейки се на занаят от зидарите на селата Лещен, Скребетно и Ковачевица, те усвояват и вече създадения и оформен като комуникативна система „мещругански“ говор (от зидарското мещра – ‘майстор’). Първите зидари предавали своята професия на своите деца, които вземали със себе си на гурбет. Въпреки това ние нямаме основания да твърдим, че в селото са се оформили големи зидарски родове. И все пак в селото има няколко фамилии, които са създали традиции по отношение практикуването на зидарската професия. Към тях може да отнесем родовете Сургови, Духови, Додушеви, Божкови и Пашови.

Вече споменахме, че професиолектите, както и всички тайни социални говори, са рожба на определени обществено-икономически условия. С победата на социалистическия начин на живот бе премахната частната собственост, а това е и основната причина за замирането на зидарството като гурбетчийска професия. Според спомените на илинденчани в тяхното село зидарството е престанало да съществува под формата на гурбетлък към средата на петдесетте години на нашия (XX) век.

4. Произход и функции на зидарския професиолект

За първи път за съществуването на тайни говори в България споменава А.Тодоров – Балан в своя „Принос към въпроса за българските носовки“⁷. Малко повече сведения за „дюлгерския“ говор дава К.Иречек през 1884 г. в своята статия „Пътни бележки за Средна гора и Родопските планини“ при описанието на с. Брацигово: „По ония места общопознат е

⁶ Вж. Шишманов, Ив. Бележки за българските тайни езици и пословечки говори. В: СБНУ, XII, 1895, с. 15-50.

⁷ Вж. Балан – Тодоров, А. „Принос към въпроса за българските носовки“, Псп. 1882, кн. III, с. 143.

„дюлгерският“ език на брациговченете. Записах си един ред думи от него, които показват, че той съдържа пълно албански елементи, и то от южно-то наречие на Тоските, после производни или чисто условни, като известните жаргони на някои отделни съсловия в Западна Европа“⁸.

Тези съвсем кратки и бедни на информация съобщения събуждат, известен интерес към тайните говори изобщо, който се подсилва от специалното отношение на редколегията на „Сборник за народни умотворения“ В XI том на СБНУ брациговският учител Н. Мишев изнася ценни сведения за дюлгерския говор на брациговчани⁹. Интересни и богати на фактологичен материал са публикациите на Ст. Шишков¹⁰ и Хр. Стоилов¹¹ от първите две десетилетия на нашия век. През тези години е събран доста голям речников материал, но с това като чели се изчерпва интереса към тайните говори. Едва през 1956г. Иван Кънчев публикува своето изследване за тайния зидарски говор¹², което и досега е филологически най-задълбочено. Интерес представлява и проучването на Й.Иванов върху гоцеделчевския зидарски говор¹³.

Тайните зидарски говори са рожба на определени обществено-икономически условия. Те възникват (съзнателно създадени) и съществуват в определени професионални среди. Това определя тяхната затвореност, която обаче не трябва да се абсолютизира.

За произхода на зидарския професиолект все още няма единна и напълно явна концепция в научната ни литература. Интересно е отношението на самите зидари към този въпрос. По време на теренните проучвания в с. Илинден много от информаторите бяха на мнение, че речниковата система на професиолекта е заета от албанския език. Действително голяма част от лексикалните единици, изграждащи речника на професиолекта, са от албански произход. Но това не е достатъчно, за да се абсолютизира гореспоменатото мнение. Всъщност речниковата система на зидарския професиолект е съставена както от чужди (предимно албан-

---

⁸ Вж. Ирачек К. „Пътни бележки за Средна гора и Родопските планини“ Псп., 1884, кн. XI, с. 5-6.

⁹ Вж. Мишиев, Н. „Дюлгереки говор“, СБНУ, XI, 1894, с. 185-186. Вж. Шишков, Ст. Нов принос към тайните езици в Родопите. Сп. „Родопски напредък“, 1911, кн. 1, с. 1-6.

¹⁰ Вж. Шишков, Ст. Нов принос към тайните езици в Родопите. Сп. „Родопски напредък“, 1911, кн. 1, с. 1-6.

¹¹ Вж. Стоилов, Хр. Тайните езици и пословечки говори. Кошковски език. СБНУ, XXXV1, 1926, с. 166-171

¹² Вж. Кънчев, Ив. Таен зидарски говор от с Смолско, Пирдопско. ИИБЕ, IV, 1956, с. 369-410.

¹³ Вж. Иванов, И. Гоцеделчевският мешчугански говор, Българска диалектология – проучвания и материали, кн. VI1, 1974, с. 197-229.

ски и гръцки) заемки, така също и от лексеми с домашен произход (от книжовния език, от териториални диалекти и от други социални говори). Голяма част от думите на зидарите са рожба на тяхното словотворчество. Това са в същности пътищата, по които се създава и оформя лексиката на зидарския професиолект, които в никакъв случай не е лишен от творческото участие на самите зидари.

Както всеки говор или език и зидарският професиолект изпълнява комуникативна функция. Ходейки по гурбет, зидарите са имали нужда да се изолират в езиково отношение, т.е. да осъществяват езикова връзка, която да бъде неразбираема за другите хора. Ето защо те създават своя говор, чрез който да укриват свои мисли най-вече от заинтересованите (работодателя и семейството му). Това определя и основната функция на професиолекта, която се изразява в съзнателната езикова изолация с цел да се постигне комуникация в строго определено съобщество.

Съвсем естествено е сега, когато професиолектът не функционира в естествената си производствена среда, тази негова функция да е отслабнала като е отстъпила място на новопоявилата се експресивна функция. В наши дни зидарската лексика в с. Илинден се владее от почти цялото мъжко население. Но отделни думи или словосъчетания се вплитат в обикновената реч само за да оцветят израза, да го наситят с експресия.

Когато говорим за занемаряване на основната функция на тайния зидарски професиолект ние не трябва да разбираме, че тя изчезва напълно. Напротив, когато илинденчани са сред чужда среда, тази функция става доста актуална. Това проличава най-добре тогава, когато в някой град се съберат няколко илинденчани в компания с други хора. За да подиграят или осмееят някого, без той да разбере това, те си служат със зидарската лексика.

Село Илинден се намира в район, в който употребата на зидарския професиолект е сравнително активна дори и днес. Както вече подчертахме илинденчани са се учили на зидарски занаят от майсторите на селата Лещен, Скребатно и Ковачевица. От тях те са усвоили и зидарския професиолект. Този факт определя близостта на „мещруганския“ на илинденчани с този на другите майстори от гоцеделчевски район. Зидарският професиолект обаче в с. Илинден се разбира трудно от другите майстори-зидари, което се дължи на вливането на ставастарски лексикални единици в него¹⁴. Доколкото ни е известно това явление се среща само в село Илинден. Този рядък процес на смесване на два професиолекта, който е доказателство за неабсолютната затвореност на професиолектите, също ще бъде обект на нашето изследване.

---

¹⁴ На необходимостта от изследването на този факт ни бе обърнато внимание от научния ръководител.

СЛОВНО БОГАТСТВО

1. Кратка фонетична и морфологична характеристика на говора

Професиолектите представляват речникови системи, които са лишени от собствен фонетичен, морфологичен и синтетичен облик. Но това не означава, че те не притежават въобще такива особености. Както всеки таен говор така и професиолектите са във връзка с териториалния диалект на своите носители, поради което носят неговите фонетични и морфологични белези. Тук ще бъдат разгледани най-характерните черти на илинденския териториален говор, отразили се върху професиолектите, съществуващи в селото.

Село Илинден се намира на изток от ятовата граница. Говорът му се отнася към западните рупски говори.

1.1. В областта на фонетиката се наблюдава:

1.1.1. Редукция на **о**, когато се намира пред ударена сричка и редукция на **а**, попаднало под вторично ударение: гул'амо шато /голямо село/, гуломбашийа /кмет/, кундукла /къща/, кундуфара /кокошка/, кунчаса /избяга/, мулитва /булгур/, уплоштых са /ожених се/, улачках са /измих се /, уковаам /разбирам/.

1.1.2. Полуредукция:

1.1.2.1. на **о** след ударена сричка: шато /село/, алахило /господ/, Батакливо /Батак/, било /мазилка/, гол'чо /вино/, гал'чоф /детски /, дел'ото /господ/, зорко /око/, кадило /тютюн/, мешайко /месо/, пл'укало /пистолет/и т.н.

1.1.2.2. на **а** в неударено положение: аламанин /човек/, алахило /господ/, арабашка /количка/, бакър /арапин/, балавеза /сланина/, бал'та /кал/, бар'евица /плевня/, бисра /вода/, брама /нощ/, ветуам /ходя/ и мн.др.

1.1.3. Палатално влияние на гласна **е** върху предхождащата я съгласна /изключение при **б** и **п**/: бал'ч'е /агънце/, бар'евивица /плевня/, бр'еки /панталони/, г'ал'е /дете /, жиг'ерка /сестра/, к'енч'е /началник /и др.

1.1.4. Липса на **У** и **С** жага /бичкия / вместо Уага, жайко /комин/ вместо Уайко

1.1.5. Запазен мек характер на **ж,ч** и **ш** : държ'алка /студ/, ж'г'арта /огън/, ч'ач'уви /панталони/, цвикач' /вакач/, опаш'ки /няма/, пепел'аш'ка /хартия/, фиш' /лош/, ш'ило /бой/ и др.

1.1.6. Често изпадане на съгласна **в** /главно в суфикс – **вам**/: вепуам **s** /давам/, ветуам /отивам/, глинджосоам /боядисвам/и др.

1.1.7. Съчетание – **цър** **вм.** – **чръ** : цървивец /ориз/.

1.2. В областта на морфологията се наблюдава

1.2.1 частица **ша** за бъдеще време: аратлик, вепуам ти л'ати, ама до л'офтата **ша** ми ги забучиш / приятелю, давам ти пари, но до неделя ще ми ги върнеш /.

1.2.2. Някои особени предлози /**аф** вм. **в** и **ас** вм. **с**/: **Аф** л'офтата ми фоли да търгам бисра на паражливите /В неделя ми каза да поля чушки-те/. **Ас** уйтамоне вахра ша ветае тей л'офта на гама /С мойта жена ще ходим тази седмица на сватба/.

1.2.3. Вторично ударение при думи с повече от три срички:

кач'увица /стълба/, сакавица /брадва/, ускалица /учителка/.

2. Тематична класификация на лексиката

Според понятийно – предметната си отнесеност на лексиката в говора могат да се определят няколко тематични групи:

2.1. Думи, пряко свързани с производствената дейност на зидаря

арабаш'ка – 'количка', бал'та – 'кал', бал'тар'-'калджия', бел'чин – 'вар', било – 'мазилка', борам – 'правя', глинджосоам – 'боядисвам', гломбам – 'копая', гломбач – 'копач', гренда – 'греда', гренд'у – 'зидар', гур – 'камък', дера – 'врата', друнаджия – 'дървар', друно – 'дърво', дулмалива – 'стена', д'ушемливо – 'под, дюшеме', жага – 'бичкия', жайко – 'централна греда при строежа на къщата', жл'узда – 'гвоздей', закофчам – 'заковавам', зик – 'зида-рия', йонин – 'чукам', кадилар' – 'комин', качувица – 'стълба', кондукла – 'къща', кофча – 'кова', кошко – 'майстор-драндар', метрунгаш – 'метър', мештра – 'майстор-зидар', мештупийа – 'къща', миска – 'мистрия', палежни- 'предмети, които нямат собствено название', питар – 'кирпич', плештам – 'мажа', пуновач,ка – 'работник, работничка', сакавица – 'брадва', стис – 'зид', таванела – 'таван', цвикач – 'викач', шипура – 'тухла', шкепърна – 'тесла', штица – 'дъска'.

Общият брой на посочените думи е 42.

2.2. Думи за понятия от всекидневния бит

2.2.1. *Хранене, пиене, тютюпушене (37 думи)*

балавеца – 'сланина', бисра – 'вода', блак – 'мед', благач – 'захар', бл'унешка – 'обед', брамешка – 'вечеря', бричко – 'хляб', гал'чо – 'мляко', гал'чоф – 'млечен', голован – 'вино', г'ахта – 'сирене', д'алам – 'пуша', дангал'оам – 'прося', доса – 'сланина', жокам – 'пия', ж'упанска – 'баница', зв'зда – 'хляб и сирене', зифура – 'цигара', кадило – 'тютюн', каркал'ашка – 'маслина', катран

-'кафе', крипа – 'сол', кутил'афка – 'кутия за цигари', кутр'у – 'контрабанден тютюн', кърч'ол'а – 'готвя', л'упа – 'ям', л'упачка – 'ядене', малинка – 'закуска', мамалига – 'качамак', мешайко – 'месо', мулитва – 'булгур', нажокам – 'напия', паражлива – 'люта чушка', пил'чо – 'ориз', сукано – 'баница', шуш'ла – 'ракия', цуфл'айко – 'фасул'.

2.2.2. Растения и домашни животни (16 думи)

б'ла – 'овца', б'ал'че – 'агънце', бара – 'сено', бихан – 'прасе', зуничка – 'въшка', кенч'е – 'куче', кундуфара – 'кокоша', кундуфарко – 'петел', миху – 'мишка', пипонлиф –

'пипон', покроен – 'диня', роговата – 'крава', рогл'увци – 'волове', рушан – 'грозде', таушан – 'заек', ушливо – 'магаре', французи – 'домати'.

2.2.3. Устройство на къщата и домашен инвентар, лични принадлежности (8 думи)

бл'ештунка – 'лампа', бреки – 'панталони', вреке – 'чувал', кл'укоч – 'часовник', превач – 'нож', сруги – 'багаж', чорла – 'вълна', шалварджи – 'шалвари'.

2.3. Думи, свързани с природата и природни явления (17)

алахило – 'небе', благословена – 'земя', бл'унешка – 'обяд', брама – 'вечер', нощ, времешливо – 'време', кл'укоч – 'глас', збрамчи се – 'стъмни се', кунчаса – 'залезе', к'ухта – 'вали', лазарица – 'година', л'офта – 'седмица', неделя, мъзга – 'тъмно', нуф – 'ден', райко – 'слънце', таушан – 'заек', тръс опаш – 'риба', шкурт'у – 'вълк'.

2.4. Названия за човека

2.4.1. Названия на човека според неговата пола принадлежност и възраст (7):

аламанин – 'човек', аламанче – 'момче', г'але – 'дете', гурпал – 'голямо дете', кърчмана – 'момиче', пл'ака – 'жена', търгач – 'мъж', шагър – 'старец'.

2.4.2. Названия на човека според националната и етническата принадлежност, роднинските и семейни връзки (16):

бакър – 'арапин', бир – 'син', бирофка – 'дъщеря', габер – 'зет', грнд'увица – 'жена на зидар', др'ан – 'циганин', жабар – 'немец', жагер – 'брат', жиг'ер'ка – 'сестра', кози – 'гърци', кървавица – 'вдовица', нуска –

'снаха', невеста, пл'ака – 'жена', пъпка – 'циганин', трохар – 'турчин', шикалка – 'грък'.

2.4.3. Думи, свързани с душевността, характера и душевните преживявания на човека (14):

зура – 'плача', йанка – 'хубава', кенче. – 'човек, който се големее, началник',

кехтам се – 'смея се', котежия – 'мързелив', марач – 'човек, който краде, крадец', паламисан – 'луд, побъркан', сатър – 'лош', суркануша – 'лека жена, проститутка', урепчен – 'човек, който се прави на побъркан', усийане го беше дърмон – 'срам ме беше', утрештен – 'напикан', фиш – 'лош', чиноват – 'хубав'.

2.4.4. Думи за части на човешкото тяло и за физиологическите нужди (34):

болчи – 'боли', боча – 'бременна', ветуам – 'ходя', ж'узда – 'уствна' зари-вачка – 'футутоацио', зираф – 'сляп', зорко – 'око', зъркли – 'очи',

исправ'ам – 'футуо', кантони – 'пее', к'афурица – 'глава', кивам – 'футуо', кройа – 'ходя по голяма нужда', кутнал – 'умрял', л'умба – 'бременна', мекра – 'брада', метла – 'vulva', мижене. – 'спане', палеви – 'мустаци', пал'ка – 'ръка', патерица – 'крак', пул'а – 'гледам', рахтам са – 'ходя по нужда',

ретка – 'диария', реше си го – 'пърди', рийа – 'седа', стевот – 'задник', тръти си го – 'пикае се', тулум – 'корем', укроен – 'набран', фливам – 'спя', фърл'ач-ка – 'ръка', шкемба – 'корем', шута – 'туберкулоза'.

2.5. Думи, свързани с административния, политически и икономически живот (32)

Батакливото – 'Батак', бохур'ка – 'чорбаджия, чорбаджийка', буфела – 'собственик', бърза – 'телеграма', гуа – 'пушка', гул'амо шато – 'град', гулом-башийа – 'кмет', грапша – 'пиша', зърна – 'патрони', квачка – 'хиляда лева', кенче – 'офицер', кличка – 'офицер', копче – 'войник', д'ати – 'пари', макина – 'машинация', марач – 'крадец', оплоштит са – 'ожених се', пепел'ашка – 'писмо, книжни пари, документ', пл'укало – 'пистолет', рупиште – 'пазар', сандъклив – 'ковчег', скакало – 'войник', теганачка – 'мяра за тегло', тр'аски – 'пари', тумбоам – 'прося', топлата – 'тъмница', търгач – 'търговец', усилен – 'офицер', чачови – 'пари', чинкало – 'беден човек', шато – 'село'.

2.6. Думи за понятия от духовния живот /13/

бапка – 'църква', гама – 'сватба', д'елото – 'бог, господ', кантони – 'пея', листо – 'писмо', паскал'ат – 'великден', пепел'ашка – 'книга', тенкото – 'хоро', ускал

'учител', ускалица – 'учителка', фунзало – 'хоро', фунзам – 'играя'.

2.7. Названия на други действия и състояния, признаци, предмети, обстоятелства и т.н (17)

2.7.1. Глаголи:

борам - 'правя', вепуам - 'давам', ветуам - 'ходя', гломбам - 'копая', допадам - 'идвам', забучоам - 'вземам', кревам - 'ставам', лъпе - 'вкарвам', марам - 'вземам', плете - 'ходи', приветам - 'минавам', пуноам - 'работа', стърнуам - 'слизам', тръснуам - 'оставям', укувавам - 'разбирам', упелоам - 'заминавам', фури - 'гори'

2.7.2. Съществителни и прилагателни:

пуна - 'работа', фишаф - 'лош', фишосан - 'развален', фола - 'дума'

2.7.3. Наречия и частици:

муле - 'малко', наградишнийя - 'този', опашка - 'няма', ска - 'не', сканти - 'няма', шума - 'много'

2.8. Поздрави

пу кл'апки - 'добър ден', пу шушки - 'добър ден, здравей'

2.9. Псувни и клетви

Да та умори д'елото - 'Господ да те убие'

Да ти кивам тамата - 'псувня на майка'

Да ти испраа гул'амчевата - 'псувня на майка'

От направената тематична класификация на зидарския професиолект в с. Илинден /Либахово/ е видно, че най-богата е лексиката от тематичните групи, която отразява многообразната същност на човека и неговия всеки-дневен бит. Това се обяснява със съществуващата необходимост на зидарите да споделят и изразяват свои мисли, чувства, преживявания, отношение и потребности от една страна между самите тях, а от друга страна спрямо работодателя и семейството му.

3. Лексиката на зидарския професиолект с оглед към нейния произход

Речниковият състав на зидарския професиолект в с.Илинден е изграден от две основни категории: **домашни** и **чужди** по произход. В основата на речника е домашната лексика, а като цяло тайният зидарски говор има единен национален облик. С това не омаловажаваме ролята на лексиката от чужд произход, която също заема значителен дял от речника на зидарския професиолект.

3.1. Чуждоезиковата лексика

Активността на тази лексика се определя най-вече от стремежа да се реализира основната функция на професиолекта – прикриването на изказана мисъл. Основен източник за формирането и в зидарския професиолект е албанският език. Това се обуславя от извършващите се през средата на XVIII век демографски процеси¹⁵.

Активно се черпи лексика и от гръцкия и турския език, което пък се обуславя от териториалната близост, определяща контакти от икономически и духовен характер, включително и езиков. Освен това заимствването на тези думи е свързано и с продължителното турско господство над нашите земи и гръцкото влияние.

Макар и рядко, в речника на зидарите от с. Илинден се срещани заемки от италиански и румънски език.

Чуждоезиковата лексика се разделя на две подгрупи. Основен техен класификационен белег е начинът на заемане на лексиката от езика - източник /буквално или след семантична трансформация/.

3.1.1. Лексика, заета с прякото си значение:

3.1.1.1. От албански език:

бал'та /алб.- 'кал, тиня'/ - 'кал'; бара /алб.- 'сено'/ - 'сено'; бир /алб.- 'син'/ - 'син'; бихан /алб.- 'свиня'/ - 'прасе'; брама / алб.- 'вечер'/ - 'вечер'; вепуам /алб.- 'давам'/ - 'давам'; ветуам /алб - 'вървя, пътувам'/ - 'вървя, хода'; г'але /алб.- 'дете, момче'/ - 'момче'; г'ахта /алб.- 'сирене'/ - 'сирене'; гур /алб.- 'камък'/ - 'камък'; друно /алб. - 'дърво'/ - 'дърво'; дера / алб - 'врата'/ - 'врата'; к'афурица / алб. - 'глава'/ - 'глава'; мекра /алб. - 'брада'/ - 'брада';

мештра /алб - 'майстор'/ - 'майстор'; мешайко /алб. - 'месо'/ - 'месо'; нуска /алб - 'невеста'/ - 'невеста'; питар /алб.- 'кирпич'/ - 'кирпич'; рийа /алб.- 'седя'/ - 'седя'; тама /алб.- 'майка'/ - 'майка'; траша /алб. - 'торба за хляб'/ - 'торба'; фливам /алб. - 'спя'/ - 'спя'; шато /алб. - 'село' / - 'село'.

3.1.1.2. Лексика, заета от гръцки език:

аламанин / гр. - 'човек'/ - 'човек'; гама /гр.- 'сватба'/ - 'сватба'; паламисан / гр.- 'луд, побъркан'/ - 'луд, побъркан'; патера /гр. - 'баща'/ - 'баща'

3.1.1.3. Лексика, заета от турски език:

таушан /тур.- 'заек'/ - 'заек'.

Прави впечатление, че от думите, заети с прякото си значение, преобладават тези от албански произход, което може да се обясни и с малка-

---

¹⁵ Подробности за тези процеси вж. Я р а н о в Д. Преселническо движение на българи от Македония и Албания към източните български земи през XV до XIX в. – Македонски преглед, 1932, кн. 2-3, с. 63

та популярност на този език в българските земи, а това подпомага реализирането на основната функция на професиолекта.

3.1.2. Чуждоезикова лексика, заета с преносно или вторично значение

Историята на всеки език показва, че в семантиката на думите се извършват различни промени, т.е. старото значение може да се стесни или пък към него да се прибавят нови значения на същата дума. „Основен фактор в процеса на семантичните изменения на думите е способността им да се употребяват преносно въз основа на някаква асоциативна връзка между денотатите /сходство, прилика, природна или функционална връзка/“¹⁶. Две са основните видове преносни употреби: метафора и метонимия. Това явление има своите проявления и в говора на зидарите от с. Илинден.

3.1.2.1. Метафора

„Метафората е вид преносна употреба, при която названието на един предмет или явление се използва за назоваване на друг предмет или явление въз основа на някаква прилика, сходство между тях“¹⁷

3.1.2.1.1. От албански език :

балавеза /алб.- 'бяло ядене'/ – 'сланина'; вахра – /алб. – 'беден, нещастен'/ – 'жена'; круене /алб. – 'извор'/ – 'сасо'; марам / алб- 'вземам'/- 'крада, купувам'; сакавица / алб.- 'топор'/.-'брадва'.

3.1.2.1.2.От турски език :

рахтам /тур. – спокойствие, безгрижие/ – ходене по нужда, сасо'.

3.1.2.2. Метонимия

„Метонимията е вид преносна употреба, при която названието на един предмет или явление се използва за назоваване на друг предмет или явление поради постоянна връзка между тях“¹⁸

3.1.2.2.1.От албански език:

бри'чко /алб.- 'меся хляб'/ – 'хляб'; доса /алб. -'прасе '/.- 'сланина' кунуфара /алб.- 'петльово семейство'/ – 'кокошка'; кундуфарко / алб.- 'петльово семейство'/ – 'петел'; рушан /алб. – 'грозде'/ – 'вино'; фола / алб. – 'говоря'/-'дума'; фури /алб. – 'пещ,фурна'/ – 'гори '; шушла /алб.- 'замайвам, опивам'/.- ракия, алкохолно питие.

3.1.2.2.2. От турски език :

алахило / тур – 'господ'/ – 'небе'; бакър/тур.- ''/ – 'арапин'

---

¹⁶ Георгиев, Ст., Русинов, Р. Лексикология на съвременния български език. ВеликоТърново, 1975 г., с. 89

¹⁷ Вж. цит. л-ра, с. 91

¹⁸ Георгиев, Ст., Русинов, Р. Лексикология на съвременния български език. Велико Търново, 1975 г.

3.2. Домашна лексика

По принцип за зидарските професиолекти съществуват два домашни първоизточника, от които той черпи лексика – книжовният език и териториалните диалекти. Илинденските зидари заемат лексика и от съществуващия в селото им таен стивастарски говор, който отнасяме също към домашната лексика /поради българския колорит както в речниковия състав, така и във фонетичните и морфологичните особености на говора/.

Съвсем естествено е заемките от първите два източника в своето болшинство да не се употребяват с основното си значение, защото биха били известни на всички и ще се елиминира основната функция на говора. В същото време заетите от стивастарския професиолект думи не се изменят в семантично отношение, защото те по начало се отнасят към тайната лексика.

3.2.1. Думи, заимствувани от книжовния език и семантично трансформирани

3.2.1.1. Метонимия:

б'ала – 'овца' /връзката е външен белег – белият цвят /, бисра – 'вода' /прилагателното бистра е субстантивирано/, благ – 'мед' /субстантивирано прилагателно/, бърза – 'телеграма' /субстантивирано прилагателно/, върнувато – 'тоалетна' /от да върна/, морйъ – 'бия' /от моря, уморявам/ мулитва – 'булгур' /обикновено булгур се раздава при погребение, помен/ роговат – 'вол, говедо', скаклива – 'бълха' /субстантивация на прилагателното скаклив /

3.2.1.2. Метафора:

зорко – 'око' /субстантивация на прилагателното зорко /, зърно – 'патрон' /подобие на формите /, катран – 'кафе' /подобие по цвят/, копче – 'войник' /войникът, както копчето, е винаги на мястото си/, плета – 'ходя' /по подобие на движението/, прах – 'брашно' /подобие на структурата/, пъпка – 'циганин' /както циганите са голи, почти без дрехи през лятото, така и пъпките са голи, без цвят/.

3.2.2. Заета от териториалните диалекти без семантична трансформация

Това са обикновено диалектни думи, които не се радват на популярност в разговорната реч и затова подпомагат реализирането на основната функция на зидарския професиолект, например: бапка / диал. бапка – 'джамия, черква' /; вреке / диал. вреке – 'чувал' / - 'чувал'; лачкам са / диал. 'лачкам са – 'мия се' / - 'мия са'; зърцела / диал. зърцела – 'очила' / - 'очила'.

3.2.3. заета от териториалните диалекти със семантична трансформация:

боч'а /диал. боч'а – 'бъчва, бъклица'/ – 'бременна жена'; зуничка /диал. зуничка – 'горска ягодка'/ – 'въшка'; каркал'ашка /диал. каркал'ашка – 'изпражнения на кози'/ – 'маслини'; кутвам /диал. кутвам – 'лягам, свивайки се'/ – 'умирам'

3.2.4 Лексика, заета от стивастарския професиолект

Преди да овладеят зидарския професиолект илинденчани са си служили със стивастарския таен говор, обслужващ стивастарите. Със замирането на стивастарската професия отслабва употребата сивастарския професиолект. Но някои думи, назоваващи предимно предмети и явления от всекидневния бит на хората, преминали в речника на зидарския професиолект. Както вече споменахме, тази лексика не се подлага на семантична трансформация, понеже по начало е тайна. Ето някои от активно употребяващите се в зидарския професиолект стивастарски думи: бел'ит'е – 'яйца', благийъ – 'захар',

бузук – 'село', бутал'ница – 'сватба', бутеш' – 'работа', бутеш'оам – 'работя

бухам – 'ям', бухан'е – 'ядене', гол'амчава – 'майка', гол'амчаф – 'баща', гур'пал' – 'голямо дете', дон'уви – 'панталони', доска – 'гладен', дърв'а – 'ляя', жила – 'месо', жуга – 'туберкулоза', ж'уне – 'жълтица', зънка – 'дума', куцало – 'хоро', кълвач – 'въшка', муш'чо – 'ориз', опашки – 'няма', сатър' – 'лошо', стефан – 'хубав'и мн. др.

3.3. Думи с неустановен произход

Ето думите, чийто етимони останаха неизвестни за нас:

гарабина – бедняк, грапша – пиша, зв'азда – хляб и сирене, лапка – ябълка, палезни – название за неопределени предмети, ракса – 'маха', сруги – 'багаж', фиш – 'лош'.

От направения преглед на зидарската лексика откъм нейния произход става ясно, че по-голямата част от нея се отнася към домашната лексика. Това още един път убедително доказва националния, български колорит на зидарския професиолект.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИ НАЧИНИ

Словообразуването като лингвистичен процес е най-активно в зидарския професиолект. Както в книжовния език, така и тук то се осъществява по определени, исторически създадени пътища. По начало за българския език са характерни начини, като афиксация, лексико-семантичен, морфолого-синтактичен, лексико – синтактичен и композиция. Свое място в словообразуването на зидарския професиолект заема и пословечкия говор, комбиниран с тайния зидарски говор¹⁹. Тук ще бъдат разгледани най-характерните за илинденския професиолект словообразователни начини.

1. Афиксация

1.1. Суфиксация. Това е един от доста активните способности за словообразуването в професиолекта. Прави впечатление, че се използва предимно сред имената. Ето най-продуктивните суфикси:

1.1.1. За имена от мъжки род:

-ар – балтар – /от алб – 'кал' / – 'момче, което носи кал на майсторите'; кадилар – /от кадило – 'дим' / – 'комин'; калусар – /от калус – 'хляб' / – 'хлебар' и др.

-ач – гломбач – /от глобам – 'копая' / – 'човек, който копае'; делач – /от далам – 'пуша' – 'пушач'; марач – /алб. – 'вземем' / – 'крадец'; пуновач – /от алб. – 'работа' / – 'работник'; | цвикач – /от цвича – 'викане при благословия на нова къща' / – 'човек, който вика при благословия на нова къща' и др*

1.1.2. За имена от женски род:

-ица – /**-евица, -ница, -увица** / – бар'евица – /от алб. – 'сено' / – 'плевня'; бутал'ница – /от бутам- книж. / – 'сватба'; качувица – /от книж. – 'качвм' / – 'стълба' и др.

-ка – бохур'ка – /от бохур' – 'чорбаджия' / – 'чорбаджийка'; жиг'ер'ка – /от жигер' – 'брат' / – 'сестра'; зуничка – /от диал. зунича – 'горска ягода' / – 'въшка'; курешница – /от диал. курешница – 'изпражнения на кокошка' / – 'кокошка' и др.

1.1.3. За имена от среден род:

-ко брич'ко – /от брича- 'ям' / – 'хляб'; пърдешко – /от диал. пърдеш – 'пърд-ня' / – 'дим' и др.

-ло – /**-ило, -ало** / – алахило – /от тур. – 'господ' / – 'небе'; пл'укало и др.

Като доста активен суфикс можем да определим – **лиф**, който се употребява при съществителни и прилагателни имена от мъжки и среден

¹⁹ Пословечкият говор няма да баде обект на нашата работа.

род: виклиф, времешливо, д'ушемливо, паражлиф, пипонлиф, сандъклиф, фишеклиф и др.

1.2. Префиксация

Този способ е сравнително по-слабо активен от суфиксацията. Често се наблюдава копиране на представките:

закофч'ам – /от кофч'ам – 'кова'/'заковавам; изгломбам – /от гломбам – 'копая' / – 'изкопая' и др., но този процес не е системно прокаран в говора.

Най-активни са следните префикси:

-за – забуч'и / от буч'а – 'давам' / – 'дай'; закофч'ам – /от кофч'ам – 'кова' / – 'заковавам'.

-из – изгломбам – /от гломбам – 'копая' / – 'изкопаявам'; исфур'и – /от фир'и- 'гори' / – 'изгори' и др.

-на – наж'окам – /от ж'окам- 'пия' / – 'напивам се'; на'репч'ам – /от репч'ам- 'бия' / – 'набия' и др.

-под – подкувавам – /от укувавам – 'разбирам' / – 'открадвам'; подфунзуам – /от 'играя'- 'фунзам' /- 'присмивам, подигравам' и др.

-при – приветам – /от ветуам – 'ходя' / – 'минавам'; прифлива ми се – /от фливам – 'спя' / – 'приспива ми се' и др.

-у – укроен – /от круйа – 'сасо' / – 'насран'; улач'кам /от лач'кам – 'мия' /- 'измивам'; ур'ева – /от книж.- 'рева' / – 'овика'; уритам – /от 'ритам' / -умирам и мн.др.

1.3. Префиксално – суфиксалния способ е слабо застъпен в слово-образуването на зидарския професиолект: заривачка – /от книж. – 'зария' / – 'любене'.

2. Лексикално-семантичен начин

Той се изразява в това, че „различните значения на една и съща дума се превръщат в различни думи, осъзнаващи се като системологически самостоятелни и независими или в това, че за съществуващата в езика дума се прикрепя значение, което не се отнася към предишното както производно към основно“²⁰. Този способи продуктивен в зидарския професиолект и се реализира по различни пътища:

2.1. Метафорен:

балавеца – 'сланина', зорко – 'око', зърно – 'патрон', катран – 'кафе' - круене – 'сасо', марам – 'крада', пл'ета- 'ходя', прах – 'брашно', пъпка – 'циганин'.

²⁰ Вж. Георгиев, Ст., Русинов, Р. Лексикология на съвременния български език, Велико Търново, 1975 г.

2.2. Метонимен:

б'ала – 'овца', бисра – 'вода', блак – 'мед', брич'ко – 'хляб', бърза- 'телеграма', върнувато – 'тоалетна', доса – 'сланина', кундуфарка – 'кокошка', мулитва – 'булгур', роговат – 'вол, говедо', рушан – 'вино', фола – дума, фура – 'гори', шушла – 'ракия, алкохолно питие'.

В говора на илинденските зидари полисемията се среща в своите две форми, именно понятийна и функционална.

Ето няколко примера за това:

а) понятийна: бел'ч'ин – 'вар сняг', брама – 'вечер, ноц', кенче- 'куче, началник, офицер', л'офта – 'неделя, седмица', мекра – 'вълна, брада' и др.

б) функционална: борам – 'правя, запалвам', марам – 'вземем, купувам', превам – 'режа, сека' и др.

Интерес представлява и синонимията като доста добре прокарано явление в говора на илинденските зидари. Тя се поражда най-вече не в самия зидарски професиолект, а от смесването на два професколекта, притежаващи свои названия за определени предмети и явления от всеки-дневния бит. Ето няколко примера за тази синонимия:

Зидарска дума	Значение	Стивастарска дума
боч'а	бременна жена	л'умба
гама	сватба	бутал'ница
ж'ифко	комин	кадилар'
л'упа	ям	бухам
меш'айко	месо	жила
рушан	вино	голован

3. Морфолого-синтактичен начин

Под морфолого – синтактичен начин ще разбираме „образуването на нови лексикални единици в резултат на прехода на една дума от един граматически клас в друг“²¹; При този способ се различават два подвида – лексикализация на граматическата форма в семаитико – граматическо преоформяне на цялата парадигма. В говора на зидарите от с Илинден продуктивен е вторият подвид.

3.1. Семантико – граматическо преоформяне на цялата парадигма. В професиолекта този подвид се реализира най-вече чрез субстантивацията:

---

²¹ Вж. Шанский, Н. М., Очерки по рускому словообразованию, М-ски университет, 1988, с. 263

бърза – 'телеграма' /от бърза телеграма/; глуа – 'пушка' /от глуха пушка /; паражлива – 'чушка' /от паражлива пиперка -диал./; сулено – 'море' /от солено море/ и др.²²

4. Композиция

Същността на този словообразователен начин е в това, че новата дума се образува чрез обединяване в една словестна цялост на две или повече основи или думи²³.

Различаваме чиста композиция, т.е. композират се две или повече основи без суфиксация /в зидарския професиолект на илинденчани съществува такъв пример – тръсопаш' – 'риба' / и композиция с едновременна суфиксация – кундуфарко – 'петел' /от алб.'- / – петльово семейство /.

От направения прегледна словообразователните начини в зидарския професколект е видно, че най-активни са афиксалният и лексико-семантичният. Често се използва субстантивацията на прилагателните имена, която ние отнасяме към мофолого-синтактичния способ. Интерес представлява и синонимията, която се поражда от сливането на два професиолекта, имащи свои названия за отделни предмети и явления от бита на хората.

---

²² Явлението за първи път се изяснява от Цв.Карастойчева/ вж. Карастойчева, Цв. Нова публикация за таен зидарски содиолект, БЕ, 1975, кн. 6, с. 590

²³ Вж.Шанский, Н. М., Очерки по рускому словообразованию, М-ски университет, 1988, с. 269

БЕЛЕЖКИ ЗА ТАЙНИЯ СТИВАСТАРСКИ ГОВОР

Тайният стивастарски говор се отнася към групата на арготичните социолекти. Неговата основна функция е да се осъществи определена езикова изолация с цел да се изолират от общуването обикновено работодателите и техните семейства.

Стивастарството е един от старите занаяти, практикуван от мъжете в с. Илинден /Либяхово/. През 1877 г. стивастарският еснаф в селото наброявал около 100 души. Дори и днес хората от съседните на Илинден села го наричат „стивастарско“ село, а илинденчани - „стивастарето“. Стивастарките /дръндарите/ са занаятчии, които се занимавали с чепкане на памук. В групи от по двама – трима, най-много по четирима, стивастарите скитали из България, Гърция и Мала Азия, упражнявайки своя занаят. Техният гурбетлък е бил сезонен. Те напускали родните къщи през ноември, за да се завърнат отново през април /по Великден/. Ето какво си спомня за стивастарския живот Димитър Канчев от с. Илинден: „Тумбоахме калус, къде забучат, де не забучат и кунчасоахме. Тр’аски н’акъде забучоаха, н’акъде не. Аф мъзгътъ си плетеме къде мижим. Мижехме пот стрехите, обливаше ни б’ал’чо, кълвач’е, кълвач’е, укълваваха ни очите“ /Просехме хляб, каде дадат, къде не дадат и изчезвахме. Пари някъде даваха, някъде не даваха. По тъмно си отивахме да спим. Спяхме под стрехите, валеше ни сняг, въшки, въшки, изкълваваха ни очите/.

Трудните условия на живот са принудили стивастарите да създада свой говор, с който както вече подчертахме, да прикриват мислите си главно от работодателя и членовете на семейството му. Съвсем естествено този говор да получи широко разпространение в стивастарско село, каквото е Либяхово /сега Илинден/.

Първи сведения за стивастарския професиолект в с. Либяхово изнася нашият виден учен д-р Иван Шишманов. В своята статия за тайните говори той помества речниче с около 155 стивастарски думи, събрани от г-н Сарафов в с. Либяхово²⁴. В гореспоменатата публикация е отбелязано, че през 1895 година селото наброява 300 къщи с 1500 жители е най-голямото стивастарско село в Неврокопско /Гоцеделчевско/, в което всички говорят на стивастарски език. Три години по-късно Н. Арнаудов в своите бележки²⁵ коригира някои пропуски в речничето на П. Сарафов и предлага словник с около 160 нови стивастарски думи, събрани пак в с. Либяхово, като в същото време твърди, че още много думи са останали незаписани.

---

²⁴ Вж. Шишманов, Ив. Бележки за българските тайни езици и пословечки говори. СбНУ, XII, 1895, с. 15-50

²⁵ Вж. Арнаудов, Н., СбНУ, т. 15, 1898, с. 52-58.

По време на теренните ни проучвания през месец юли 1977 година /като член на студентска научна експедиция / и през лятото на 1978 година /индивидуална експедиция/ записахме около 100 стивастарски думи. Много малко от тях са нови, което показва колко фатално е всяко едно забавяне за изследвача, защото би го поставило пред риска да не открие надеждни информатори. Доказателство за това е и фактът, че в селата Гайтаниново, Парил, Садово, Лъки и Тешево, където според Сарафов и Арnaudов се е говорело на стивастарски, сега не ни е известно този говор да се знае. Сведенията за стивастарския професиолект проучихме от следните информатори:

1. Атанас Кемилев, роден през 1901 г. Завършил е II отделение. Баща му е бил стивастар. От него синът му Атанас усвоява стивастарския занаят и научава тайния говор на стивастарите. Ходил е по гурбет в Гърция и в различни краища на нашата страна.

2. Велик Николов Пашов, роден 1903 година. Завършва основно образование. Не е практикувал стивастарския занаят, но е усвоил и владее тайния стивастарски говор.

3. Димитър Иванов Канчев, роден 1895 г. Учи до III отделение. Баща му е практикувал стивастарския занаят и от него Димитър усвоява тази професия и научава тайния стивастарски говор. Ходил е на гурбет в Гърция и в различни краища на нашата страна.

Много трудно, почти невъзможно е днес да се дадат някакви предположения относно това откъде са усвоили илинденчани тази професия. Изхождайки от факта, че в края на XIX век Либяхово е било най-голямото стивастарско село в Неврокопско и от това, че през 1877 г. броят на стивастарите е около 100, можем да предположим, че либяховлии са едни от създателите на стивастарския професиолект в Неврокопско /Гоцеделчевско/.

Изживявайки своя апогей на развитие пред осемдесетте години на миналия век, стивастарската професия, а от тук и стивастарският професиолект, замират през първите десетилетия на века. Това определя и сравнително бедния речников материал /поради липса на надеждни информатори/, който съм зафиксирал по време на проучванията в селото. Но въпреки това ще си позволим да направим няколко извода относно лингвистичната характеристика на разглеждания професиолект:

1. Както по-късно и зидарският професиолект / както всеки таен говор изобщо / тайният стивастарски говор на илинденчани носи характерните фонетични и морфологични особености на териториалния говор на своите носители.

2. За разлика от по-късно наложилия се таен зидарски говор в стивастарския професиолект количеството на чуждоезиковата лексика е много по-малко.

3. Като най-активни словообразователни начини се оформят лексикосемантичният и морфологичният /афиксация/

Както вече споменахме, естествено е било в началото нашия век, когато техниката, макар и слабо, започва да навлиза в живота на българина, стивастарството като професия да изчезне. Дараците се оказали по-рентабилни и това определило замирането на стивастарския занаят. Този факт води до западането на речниковата система, създадена от либяховските стивастари. Но това не означава, че стивастарската лексика изчезва. Наблюдава се интересен и рядък за социалектите, но все пак съществуващ, процес на абсорбиране лексиката на замиращия стивастарски професколект от друг използван по-активно, именно зидарския.

Познаването на два професиолекта от една и съща група хора и замирането на един от тях е определило и смесването им. От друга страна обстоятелството, че стивастарският таен говор е оставил дълбоки корени в говора на всички илинденчани обуславя вливането на част от стивастарската лексика в езика на зидарите и възраждането и за нов живот. Ето някои примери за смесването:

1. Стивастарската дума кучико и зидарската аламанин означават 'човек' и се употребяват успоредно. Илинденският майстор може да употреби израза „голомбашията е фишф кучико“ /'кметът е лош човек'/, но също така и "голомбашията е фишаф аламанин /'кметът е лош човек'/"

2. Думите буташовам и пуновам означават 'работя' и се използват също паралелно/бутешоахме само за бричко и пуновахме само за бричко-'работехме само за хляб' /

3. Думите кондукла и шл'упка със значение 'къща' също намират паралелна употреба /ако б'а рил в кондуклата, н'амаше да та натрапа това и ако б'а рил ф ш'упката, н'амаше да греди това – 'ако си бе седял в къщата, нямаше да ти се случи това'.

Това в същност е формата, под която продължава да съществува част от стивастарската лексика и до днес. Интересно е и отношението на владеещите тайните говори в село Илинден към това смесване. Те го правят несъзнателно, но в същото време могат да кажат коя дума каква е – стивастарска или зидарска. Това разграничаване обаче е по-трудно за младите майстори, може би защото те не са запазили в съзнанието си спомена за поляризацията на двата професиолекта. Причините за това смесване, както се подчерта, са от екстралингвистично естество.

Обикновено двата професиолекта имат свое название за едни и същи предмети и явления, например:

Значение	Стивастарски	Зидарски
Баница	Сукано	Ж'упанска
Вино	Капчук	Гол'чо
Войник	Скакало	Върла
Въшка	Кълвач	Зуничка
Майка	Гол'амчава	Тама
Ориз	Цървиец	Пил'чо
Село	Божук	Шато
Хляб	Калус	бричко

Досега отколко пъти споменахме за дълбоките корени на стивастарския професиолект в говора на илинденчанина. Това определя и по-голяма та честота на употреба на някои стивастарски думи в зидарския професио-лект. Например, предпочита се стивастарската дума гурпал'че – 'дете', пред зидарската 'г'але – 'дете,'или стивастарската кучико – 'човек', пред зидарската аламанин.

Прекалено силно би било твърдението, че смесването на тези два професиолекта е довело до появата на трети. Ефектът се изразява най-вече в това,че илинденчанинът винаги разбира говора на зидарите – другоселци, а обратното е много трудно поради изложените по-горе обстоятелства.

От казаното до тук имаме основания да считаме,че при определени ситуации тайните професионални говори могат да преливат един в друг. Това доказва, че твърдението, според което аргото на занаятчиите представлява напълно затворена езикова систма, не бива да се абсолютизира.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От казаното за тайните говори в с. Илинден /Либяхово/ мога да се направят следните по-важни изводи:

1. Зидарският професиолект на илинденчани се отнася към гоцеделчевския мещругански говор.

2. Разгледаните тайни професионални говори носят основните фонетични и морфологични черти на териториалния говор на своите носители.

3. Съотношението между домашната и чуждоезиковата лексика е в полза на домашната, което определя българския колорит на говора.

4. Основните словообразователни начини, които се използват в тайните професионални говори в с. Илинден, са афиксацията и лексико-семантичният.

5. Илинденският зидарски професиолект се отличава от гоцеделчевския мещругански говор поради внесените в речника му лексикални единици от стивастарския таен говор. Това е един от редките процеси, който опровергава тезата за абсолютната затвореност на професиолектите.

РЕЧНИК I - ИНДЕКС

Речникът съдържа 360 думи.

Речниковата статия съдържа граматическа характеристика за всяка дума, нейното значение, илюстративен материал, превод и там, където ни бе възможно – етимология на думата. Дължим да отбележим, че не всички стивастарски думи са подкрепени с илюстративен материал, което се дължи на оскъдната информация за стивастарския професиолект, дължаща се на липсата на надежни информатори.

Пред всяка речникова единица има номер, който я отнася към номерацията на лексиката, събрана в „Упътване за събиране на лексикални материали от таен зидарски говор“²⁶.

---

²⁶ Карастойчева, Цв., „Упътване за събиране на лексикален материал от таен зидарски говор“, В. Търново 1977 г.

РЕЧНИК

А

667. аламанин м. Човек. Ша мо натупор'а к'афурицата на тоа аламанин-ще му счупя главата на този човек. От гр. – 'човек'.
662. аламан'че ср. Момче. Аламаните ша фунзат ас вахрите, аламанчетата ас кърчманите – мъжете ще играят с жените, момчетата с момичетата. Вж. аламанин.
581. алахило ср. Небе. Из алахилото к'ухта бел'чин -от небето пада сняг. От тур. – 'господ'
32. арабаш'ка ж. Количка. Усиане дотърка една арабашка друни – аз докарах една количка дърва.

Б

- бакър' м. Арапин. От тур.
412. б'ала ж. Овца. Аф л'офтата ша ветуам ас б'алите – в неделя ще ходя с овците /ще бъда овчар/. От прил. бял.
274. балавеза ж. Сланина. Ф тоа бихан играе йанка балавеза-това прасе има хубава /дебела/ сланина. От алб. + – 'бяло ядене'
9. бал'та ж. Кал. Бал'та, бал'тар'е, урзатабъне дотър-коайте, борувайте бел'чин' – кал, калджии, донасяйте бързо, правете вар. От алб. – 'кал'.
132. бал'тар' м. Калджия. Бал'та, бал'тар'е, урзатабъне дотъркоайте, борувайте бел'чин'- кал, калджии, донасяйте бързо, правете вар. От алб. – 'кал'.
386. б'ал'че ср. Агънце. Вж. б'ала
1177. бапка ж. Черква. Шагрите са ф бапката, шагр'уфците ф хоремака – бабите са на черква, дядовците- в кръчмата.От диал. бапка- 'черква'.
157. бара ж. Сено. Играе ли бара ф баревницата за ушливото – има ли сено в плевнята за магарето. От алб. – 'трева, сено'
70. бар'евица ж. Плевня. Вж. бара

	Батакливо	ср.	гр. Батак. Ветуахме да бутешоаме по Батак-ливото- ходихме да работим в Батак.
	Батакч'ина	ж.	гр. Батак
2.	бел'чин'	м.	1. Вар. Борувайте бел'чин'-правете вар; 2. Сняг. Из алахилото к'ухта бел'чин- от небето пада сняг. От прилаг. <u>бял</u>
13.	било	ср.	Мазилка. От <u>било-</u>
739.	бир'	с.м.	Син. Уитамоне бир'овка умаене бир'- мойта щерка има /роди/ син. От.алб. – 'син '
717.	бир'офка		Дъщеря. Вж. бир'.
585.	бисра	ж.	Вода. Аф л'офтата ми фоли да търгам бисра на паражливите- в неделята ми каза да поля чушките. Субсантивация на прилаг. <u>бистър</u> .
417.	бихан	м.	Прасе. Аф тоа бихан играе йанка балавеца – това прасе има хубава /дебела/ сланина. От алб. – 'прасе '
247.	благач'	м.	Захар. От прилаг. <u>благ</u> чрез субсантивация и афиксация.
576.	благословена	ж.	Земя, пръст. Чинава благословена – хубава земя. Чрез субсантивация на прилаг. <u>благословена</u> .
257.	блак	м.	Мед. Виж <u>благач'</u> .
1084.	бл'ештунка	ж.	Лампа. Бл'ештунката репч'и в зиркити-лам-пата бие в очите /копирано/. От глагола <u>блести</u> .
559.	бл'унешка	ж.	Обяд. Бохур'ката дотъркоа бл'унешката- чорбаджийката носи обяда.
901.	бол'чи	гл.	Боли. Бол'чи ма шкембата – боли ме корема.
1350.	борам	гл.	1. Правя. Бохур'ката бора брамешката- чорбаджийката прави вечерята. 2.Преструвам. Бора са на урепчен- прави се не ударен.
1020.	бохур'	м.	Чорбаджия. Урзатабъне! Бохур'а ша са шае!- Бързо! Чорбаджията ще се кара!
1022.	бохур'ка	ж.	Чорбаджийка. Бохур'ката бора брамешката-чорбаджийката прави вечеря.
903.	боча	прил.	Бременна. Вахрата е боча- жената е бременна. От диал. <u>боча</u> - 'бъчва, бъклица'.

544.	брама	ж.	Вечер, нощ. Спревани са бреките и стефот св'ати, ама кой ша ти св'ати на брамата ф мъзгъта- скъсани са гащите, и задникът свети, ама кой ще ти види в тъмнината на нощта. От алб. – 'нощ'.
202.	брамешка	ж.	Вечеря. Бохур'ката бора брамешката- чорбаджийката прави вечеря. Вж. <u>брама</u>
517.	бреки	мн.	Гащи, панталони. Спревани са бреките и стефот св'ати, ама кой ша ти св'ати на брамата ф мъзгъта- скъсани са гащите, и задникът свети, ама кой ще ти види в тъмнината на нощта. От алб. brekë – 'панталон'
281.	брингал'	м.	Хляб. От алб. mbrij – 'меся', brum- 'тесто за хляб'
281.	брич'ко	м.	Хляб. Кошко е доска, забучи улкомане брич'ко да л'упа- майсторът е гладен, дай малко хляб да яде. Виж <u>брингал'</u> .
1130.	бутал'ница	м.	Сватба. Тоа куч'ико ша бора бутал'ница – този човек ще се жени. От диал. <u>бутаница</u> – 'блъскане на много хора'.
1492.	бутеш'	м.	Работа. На буфелата му ги ска, трийабва да си пулиме бутеша, щото ша ни ул'упи л'атите – на господаря му ги няма, трийабва да си гледаме работата, щото ще ни вземе парите. От <u>бутам</u> в смисъл блъскам, работя.
194.	бутеш'ник	м.	Работник. Виж <u>бутеш</u> .
1020.	буфела	м.	Собственик, господар. На буфелата му ги ска, трийабва да си пулиме бутеша, щото ша ни ул'упи л'атите – на господаря му ги няма, трийабва да си гледаме работата, щото ще ни вземе парите. От рум. – 'силен човек'.
240.	бухам	гл.	Ям. Забучите ми да бухам, оти кошко е доска – дайте ми да ям, защото съм гладен. Звукоподръжателно.
1102.	бърза	ж.	Телеграма. Грапши адна бърза на пл'аката си – прати една телеграма на жена си. Субстантивация на прил. <u>бърза</u> .

В

658.	вахра	ж.	Жена. Вахрата е скърчолила цуфл'ако -же-ната е сварила фасул. От алб. – 'беден, нещастен'.
1207.	вепоам	гл.	Давам. Арътлик, вепуам ти л'ати ама до л'офтата ша ми ги забучиш – приятел, давам ти пари, ама до неделята ще ми ги върнеш. Според Й.Н. Иванов от алб. – 'давам'.
1427.	ветоам	гл.	Ходя. Не му вепоай да ветоа ас тва аламанч'е – не му разрешавай да ходи с това момче. От алб. – 'ходя'.
817.	виклиф	гл.	Плача. От <u>викам</u> .
157.	влакна	ср.	Сено. Тревичката наподобява влакно.
495.	вреке	ср.	Чувал. От диал. <u>вреке</u> – 'чувал'.
545.	времешливо	ср.	Време. Времешливото е фишаво – времето е лошо.
619.	въл'н'у	м.	Вълк. От <u>вълна</u> , <u>козина</u> по метонимен път.
485.	върнува́то	ср.	Тоалетна. Ша ветам да тръшкам аф върнува́тото- ще отида по малка нужда в тоалетната.

Г

722.	габер'	м.	Зет.
260.	гал'чо	ср.	Млеко. Вахрата бора гал'чо – жената прави млеко /става дума за кисело млеко/.
259.	гал'чоф	прил.	Млечен. От <u>гал'чо</u> .
1130.	гама	ж.	Сватба. Аф л'офтата ша играе гама – в неделя ще има сватба. От гр. – 'сватба'.
947.	гарабина	ж.	Сиромах.
	гарван	м.	Въглен. Сходство по цвят.
	глинджосоам	гл.	Боядисвам. Аф л'офтата ша глинджосаме таванелата – в неделя ще боядисаме тавана.
102.	гломбам	гл.	Копая. На утрината ша изгломбаем благо-словената – сутринта ще изкопаем пръст-та. От корен глжб -/ срв. в прил. глжбокъ – 'дълбок' /.
31.	гломбач'	м.	Кирка. Вж. <u>гломбам</u>
1056.	глуа	ж.	Пушка. Аламанина мотае глуа – човекат носи пушка. Може би от „глуха пушка“.

817.	гогови	ср.	Изпращения
708.	гол'амчаф	м.	Баща. На кръчманата гол'амчавийа го нарепчих – набих бащата на момичето.
727.	гол'амчавата	ж.	Майка. Ша ти исправа гол'амчавата- псувня на майка
290.	голован	ср.	Вино. На гамата шуш'ла играе, гъхане, голован играе – на сватбата има ракия, ядене, вино има. Според Иречек виното „оголва“ човека.
290.	гол'чо	м.	Вино.
1092.	грапша	гл.	Пиша. Ша грапша адна пепел'ашка на вахра-та, на кукалар'а и жигер'а ми – ще напиша едно писмо на жена си, баща ми и брат ми.
1237.	гред'увам	гл.	Идвам. Бохур'а гред'ува, ша са шае – чорбаджията идва, ще се кара.
5.	гренда	ж.	Греда. От стб.
129.	гренд'у	м.	Майстор-зидар. На тоа гренд'у му мараха л'атите – на този майстор му откраднаха парите.
950.	гуломбашийа	м.	Кмет. Гуломбашийата е фишаф кучико – кметът е лош човек.
10.	гур'	м.	Камък. Аламанч'е, вепи тоа гур' – момче, подай този камък. От алб. - 'камък'.
657.	гурпал'	м.	Голямо дете. Тоа гурпал' са борува на урепчен – това момче се прави на ударено.
486.	гуса	ж.	Торба.
	густини	м.	testisi
240.	гъхам	гл.	Ям. На брамешка ше гъхам цуфл'ако – за вечеря ще ям фасул. Звукоподражание.
239.	гъхане гъхтер		Ядене. Унтане играе гъхане – там има ядене. Стар човек.
Д			
1016.	дангал'овам	гл.	Прося.
324.	д'алам	гл.	1. Пуша. Д'алам пърдешко – пуша тютюн. 2. Пия. Ша д'аламе шушла- ще прием ракия.
822.	дармон'	м.	Срам. Усийане го беше дармон'-беше ме срам.

789.	делач'	м.	Пияница.
	д'елото	м.	Бог. Д'елото забучило, д'елото марал – бог дал, бог взел.
56.	дера	ж.	Врата. От алб. - 'врата'.
	дип соленото	м.	Цариград. Може би названието идва от близостта на Цариград до морето.
	дисаги	ж.	testisi. По метафорен път.
517.	дон'ови	м.	Панталони.
1237.	допадам	гл.	Идвам. Допадна си ватуине, вахрата ша та праши- дойда си тук, жената ще ме пита.
	допретам	гл.	Донасям. Допретай тва друно да го превам – донеси това дърво да го нарежа.
274.	доса	ж.	Сланина. Аф трашата играе доса – в торбата има сланина. От алб. – 'прасе'.
206.	доска	ж.	Гладен. Кошко е доска- майсторът е гладен. По метафорен път.
	др'ан	м.	Циганин.
184.	друнаджийа	м.	Дървар. Вж. <u>друно</u>
8.	друно	ср.	Дърво. Усийане дотърка улкомане друни ас ч'ичана – донесох малко дърва с магарето. От алб. – 'дърво'.
	дръндар'	м.	Майстор-стивастар. Наименованието иде от уреда, с който разчепкват вълната.
	д'ушемливо	ср.	Дюшеме. На утрината ша бораме д'ушемливото – утре сутринта ще правим дюшемето. От тур.
	държ'алка	ж.	Студ. Може би от това, че студът предизвиква определено физиологическо състояние на организма.
Ж			
709.	жагер'	м.	Брат. На жаг'ер'а му уритало г'алето – на брат ми му умря детето.
	жайко	м.	Свещеник. Ж'айкото кантони аф бапката, а кандил'ката аф хоремака- попа пее в черквата, а пияницата в кръчмата.
	ж'аста	ж.	Кадънка.
597.	ж'г'арта	ж.	Огън. Аламанч'е, ша та исфури жг'артата – момче, огън да те изгори. От жар.

378.	ж'елтийа	ж.	Царевица. Субстантивация на прилагателното <u>жълта</u> /царевичните зърна са жълти/.
688.	ж'етвар'	м.	Сърбин.
738.	ж'иг'ерка	ж.	Сестра. Ж'иг'ерката ми се увахли – сестра ми се ожени. От ж'аг'ер – 'брат'.
2518.	ж'ила	ж.	Месо. Тоа нуф ша л'упиме ж'ила – бохур'а спрева една б'ала – днеска ще ядем месо- чорбаджията закла една овца. По метонимен път.
63.	ж'ифко	м.	Комин. Ж'ифко урева- -коминът се събори
	ж'л'узди	ж.	Пирони. Аламанч'е, ска ж'л'узди – момче, няма пирони.
306.	ж'окам	гл.	Пия. Узитане брама ша ж'окаме – тази вечер ще прием. Диалектна.
866.	ж'узда	ж.	Устна. От диал. <u>жуна</u> – 'устна'.
242.	ж'упанска	ж.	Баница. Вепи ми улкомане прах да си борам ж'упанска – дай ми малко брашно да си направя баница. Според Й.Н. Иванов субст. от <u>ж'упан</u> – административно лице на област у южните славяни в историческото минало. Думата е свързана метономично с трапезата на господаря и ще рече „жупанско ядене“. /Виж Иванов, Й. Гоцеделчевски мещругански говор. Българска диалектология – проучвания и материали, кн. 7, 1974 г., с. 219/
З			
1187.	забуч'и	пов. накл.	Дай. Забуч'и една зифура -дай ми една цигара. От диал. <u>забучвам</u> – 'забивам, набождам' по метафорен път
95.	закофч'ам	гл.	Заковавам. Ша закофч'им дерата да не фтърнуат – ще заковем вратата, за да на могат да влизат. От <u>кофча</u> – 'кова'.
892.	заривам	гл.	Футуо. Може би от <u>заривам</u> /кн./по метафорен път.
893.	заривач'ка		Футутацио. Таа брама аламанч'ето ша вета заривач'ка ас една кърч'мана – тази нощ момчето ще ходи по фуфутация с едно момиче. Вж. <u>заривам</u> .

565.	збрамч'и са		Стъмни се. Збрамч'и ли са си ветаме при пл'аките -стъмни ли се си отиваме при жените. От алб. брама – 'нощ'.
282.	зв'азда	ж.	Хляб и сирене. На брамеш'ка ша л'упим зв'азда – за вечеря ще ядем хляб и сирене.
926.	зираф	прил.	Сляп. Вж. <u>зъркли</u> .
333.	зифура	ж.	Цигара. Забуч'и една зифура – дай ми една цигара. От фур'а – 'огън'.
859.	зорко	ср.	Око. Чрез субст. на прил. <u>зорко</u> .
392.	зунич'ка	ж.	Въшка. От диал. „зуница“ – 'горска ягодка' по метафорен път.
817.	зура	гл.	Плача. По метафорен път от „зурла“.
860.	зъркли	мн.	Очи. От „зъркам“, „зря“. /Виж Иванов, Й. Гоцеделчевски мешругански говор. Българска диалектология – проучвания и материали, кн. 7, 1974 г., с. 219/
1053.	зърно	ср.	Патрон. Забуч'и на усиане зърна за глуата, оти ска – дай ми патрони за пушката защото моите свършиха. От кн. „зърно“ по метафорен път /подобие на формите/.
918.	зърцела	ж.	Очила. Ветах аф гул'амато шато да марам зърцела на гул'амчавийа – ходих в града за взема очила на бащата. Вж. „зъркали“.

И

1264.	играе	гл.	Има. Аф л'офтата ша играе гама – в неделя ще има сватба. Щом се играе значи има някой, който го прави.
	избуч'и		Излъга.
	изглобам	гл.	Изкопавам. Аф л'офтата ша изглобаме трапа на кондуклата – в неделя ще изкопаем основите на къщата. Вж. „глобам“.
1242.	изфури	гл.	Изгори. Аламанч'е, жг'артата да та изфури – момче, огъня да те изгори. Виж „фур'а“.
884.	исправ'ам	гл.	Футуо. Ша ти исправа гол'амч'авата – псувня на майка.
1256.	истърни	пов. накл.	Излез. Истърни ункаване – излез навънка.

Й

760. йанка прил. Хубава. Йанка вахра, ша уритам за укватане вахра – хубава жена, ще умра за такава жена.

128. йоним гл. Дялам. Ша ги йоним ли тиа друни – ще ги дяламе ли тези дърва.

К

63. кадилар' м. Комин. От диал. „кадило“ – 'дим'.

329. кадило ср. Тютюн. Кадилото улкомане тр'аски забуч'а – тютюна малко пари дава. По метафорен път от диал. „кадило“.

281. калус м. Хлаб. Тумбоахме калус, къде забучат, де не забучат и кунчасоахме – просехме хляб, къде дадат, къде не дадат и изчезвахме.

клусар' м. Хлебар. Калусар сканти-брич'ко сканти-хлебар няма и хляб няма да има. От „калус“.

788. кандилка ж. Пияница. Вс'аки нуф кандилките са аф хоре-мака – всеки ден пияниците са в хоре-мака. От „кандилка се“ – 'залита' по метафорен път.

1129. кантони гл. Пее. Таа вахра йанка кантони – тази жена пее хубаво. От итал. *canto* - 'пея'.

358. каркал'ашка ж. Маслина. Мара ли каркал'ашки от рупиш-те-то – купи ли маслини от пазара. От „каркал'ашка“ – 'изпражнения на коза' по метафорен път.

297. катран' м. Кафе. От „катран“ по метафорен път.

48. кач'увица ж. Стълба.

843. к'афурица ж. Глава. Г'алето си репч'и к'афурицата – момчето си спуска главата.

1028. квач'ка ж. 1000 лева. Посеч'ихме йа за пет квачки – пазарихме я за пет хилядарки. Както квач-кта крие под себе си пиленцата, така хиля-дарките значат доста левчета.

404. кенч'е ср. 1. Куче. Аф таа кондукла играе фишаво кенч'е – в тази къща има лошо /зло/ куче. 2. Офицер. Тва кенч'е ма лъпи аф топлъта – този офицер ме вкара в затвора. От алб. – 'куче'.

406.	кенъовица	ж.	Кучка. Вж. кенч'е. Смея се. Аламанч'е, са кехти оти ша та
820.	кехтам са	гл.	репч'ам – момче, стига се смееш, че ще те бия. От диал. „кехта“ – 'кашлям'.
884.	кивам	гл.	Футуо. Ша ти кивам тамата – псувня на майка. От стб. <u>кывати</u> .
660.	кл'акуш'		Момиче.
1052.	клич'ка	ж.	Офицер. Изправен като клечка, строен.
1114.	кл'укоч'	м.	Часовник. Кл'укоч'а цвич'и – часовникът звъни. Звукоподръжателно.
285.	кл'уштак	м.	Яйце.
887.	кревам	гл.	Ставам. Трябва да креваме, да са улач'каме и ша ветаме да пуноваме – трябва да ставаме, да се измием и да ходи-ме на работа
276.	крипа	ж.	Сол. Марай улкомане крипа от рупиштето – купи малко сол от пазара.
895.	круене		Ходене по голяма нужда. От алб.
1376.	круйа	гл.	„Сасо“. От алб.
675.	коза	ж.	Грък.
1039.	копч'е	ср.	Войник. Копч'етата бисра не жокат, жокат шушла – войниците вода не пият, ракия пият. Както копчетете са винаги на мястото си, така и войниците са винаги на мястото си.
781.	котез'ийа	м.	Мързелив. Търгач'а и е котез'ийа – мъжът и е мързелив. От „котка“ по метафорен път.
134.	кошку	м.	Майстор-дръндар. Кошку е доска – майстора /аз/ съм гладен.
101.	кофч'а	гл.	Кова.
843.	кукалар'	м.	Баща. Кукалар'а урита – баща ми умря. От алб. <u>коке</u> -' глава, тил'.
404.	кунан	м.	Куче. Ей, аф тей кондукла играе сатър кунан – ей, в тази къща има зло куче.
696.	кунд'уфци	м.мн.	Цигани. Ф шатото играят шума кунд'уфци – в селото има много цигани. От диал. „конд'у“ – 'нисък'.
65.	кундукла	ж.	Къща. Счепкахме се да бутешоаме, да си вепкаме кондукла за през зимата – хванахме се да работиме, да си направим къщата за през зимата.

399.	кундуфара	ж.	Кокошка. Бохурката е скърчолила кондуфара ас пил'чо – чорбаджийката е сготвила кокошка. Ог алб. – 'петльово семейство'.
1262.	кунч'аса		Изчезна. Райко кунчаса – слънцето изчезна /залезе/.
399.	курешнич'ка	ж.	Кокошка. От „курешница“ – 'изпражнения на кокошка'.
	кутало	ср.	Гробище. Вж. <u>кутнал</u> .
318.	кутил'афка	ж.	Кутия за цигари.
1046.	кутнал	м.	Мъртвец. От диал. „да кутна“ – 'да легна'.
584.	к'ухта	гл.	Вали. От „кюта-пата“ – 'тупа-лупа' и от там от „кюта“ към „к'ухта“
667.	кучико	м	Човек. Голомбашийата е фишаф кучико – кмета е лош човек.
392.	кълвач'	м.	Въшка. Миж'ехме пот стрехита, обливаше ни б'ал'чо, кълвач'е, кълвач'е, укълваваха ни очите – спяхме под страхите, валеше сняг, въшки, въшки, изкълваваха ни очите. Навярно от това, че смуче, т.е. „кълве“.
711.	кървавица	ж.	Вдовица. По метафорен път.
728.	кърч'мана	ж.	Момиче. Таа брама аламанч'ето ша вета на заривач'ка ас адан кърч'мана – тази нощ момчето ще ходи по футутация с едно момиче.
201.	кърчола	гл.	Готвя. Мешайко е скърчолила бохурката – месо е сгонтвила чорбаджийката. Звукоподдържателно.

Л

548.	лазарица	ж.	Година. На 13 лазарици кунчасаме, оветр'ахме към Пазарджик – на 13 години изчезнахме, отидохме към Пазарджик.
384.	лапка	ж.	Ябълка. Г'алето е дотъркало лапки – детето е донесло ябълки. От гл. „лапам“.
845.	латки	ж.	Гърди
1010.	л'ати	мн.	Пари. Арътлик, вепуам ти л'ати, ама до л'аф-тата ша ми ги забуч'иш- приятел, давам ти пари, но до неделя ще ми ги върнеш.
1091.	листо	ср.	Писмо. По метонимен път.

563.	л'офта	ж.	Неделя. Арътлик, вепуам ти л'ати, ама до л'афтата ша ми ги забуч'иш- приятел, давам ти пари, но до неделя ще ми ги върнеш. От алб. javë- 'седмица'
903.	л'умба	ж.	Бременна жена. От диал. „люмба“ - 'пълна'.
240.	л'упа	гл.	Ям. Ша л'упи галчо – ще се яде млеко. От алб. Цур – 'гълта, лапам'.
241.	л'упач'ка	ж.	Ядене. Истърнуахме само за л'упачката – изкарвахме само за ядене. Виж „л'упа“.
М			
262.	мазние	ср.	Оливие. Оливието е мазно.
1466.	макина	ж.	Машинация.
	мал'инка	ж.	Закуска. Ша са л'упи малинка – ще се закусва. В сравнение с обяда е по-малка.
249.	мамалига	ж.	Качамак. Пл'аката е борала мамалига за малинка – жената е направила качамак за закуска. От рум. Mămăligă – 'качамак'.
187.	марам	ж.	1. Вземам. Марах едно г'але да ни кърчولي – взех едно момче да ни готви. От алб. -'вземам, приемам' 2. Закачам. Тва г'але мара кърчманата – това момче закача момичето.
992.	марач'	м	Крадец. От „марам“.
1004.	маруша	ж.	Надница. С йанка маруш' йа посеч'ихме – за хубава надница се пазарихме. Вж. „марам“.
164.	мекра	ж.	Вълна, брада. От алб.
842.	метла	ж.	Vulva. Само метлите кунч'асаха – само vulva се свършиха.
39.	метрунгат'	м.	Метър.
253.	мешайко	м.	Месо. Мешайко е скърчолила бохурката – месо е сготвила чорбаджийката.
134.	мештра	м.	Майстор. Мештрите фол'уват по мештругански – майсторите говорят по зидарски. От алб.
131.	мештругански	пр.	Майсторски, зидарски. Вж. мештра.
65.	мештупийа	ж.	Къща. Аф л'офтата посечих една мештупийа – в неделя пазарих една къща.
886.	миж'а	гл.	Спя. Миж'ехме пот стрехите – спяхме под стрехите. По метонимен път.

40.	миска	ж.	Мистрия. Миската ми дотъркай – мистрия-та ми донеси.
409.	миху	м.	Мишка. Димч’у дръгна миху – котката хвана мишка.
1598.	муле	нар.	Малко. Л’атите са муле – парите са малко.
245.	мулитва	ж.	Булгур. Обикновено булгур се раздава на погребение, помени и т.н.
1315.	мутае	гл.	Носи. Аламанина мутае глуа – човекът носи пушка. По метафорен път.
236.	мушч’о	м.	Ориз. Подобие на формите.
	мъзга	ж.	Тъмно. Кой ша ти св’ати ф мъзгата на брамата – кой ще ти гледа тъмнината на ноца.

Н

1631.	награ- диш’нийа пок.м.	пок.м.	Този. Наградиш’нийа ша го скутосам – този ще го бия.
	нагъхам	гл.	Наяждам. На гамата ша са нажокаме, ша са нагъхаме и ша фунзаме – на сватбата ще се напием, наядем и ще играем. Виж „гъхам“.
303.	нажокам		Напия. На гамата ша се нажокаме – на сватбата ще са напиеме. Вж. „жокам“.
	да нарепч’ам		Да набия. Узотоне аламанч’е нарепч’и г’алето – това ергенче наби момчето.
1399.	натупороам	гл.	Счупвам. Ша му натупор’а к’афурицата на тоа аламанин – ще му счупя главата на този човек. Може би от „топор“.
729.	нуска	ж.	Снаха, невеста. От алб. <u>pusë</u> – „невеста, снаха, зълва, балдъза“.
549.	нуф	м.	Ден. Десет нува пуноахме ватуине – десет дни работихма тува.
678.	нуш’ич’ка	ж.	Евреин.

О

1417.	олачкоам	гл.	Умивам. На утрината ша л’упиме, ша са олач’каме и ша ветае да бутешоаме – на сутринта ще хапнем, ще се умием и ще идем на работа. От диал. „лачкам“ – мия.
-------	----------	-----	--

1316.	опаш'ки	ж.	Няма. Опаш'ки мулитва – няма булгур. По аналогия с това, че в опашките няма нищо /месо/.
П			
768.	паламисан	пр.	побъркан, глупав. От гр. – 'луд, побъркан'.
856.	пал'еви	м.	Мустаци. От тур. <u>pała</u> – 'широка и извита кавалерийска сабя'.
30.	палежни	мн.	С тази дума се назовават предмети и явления, които нямат собствено название.
862.	пал'ка	ж.	Ръка. Што пуни са приветали през пал'ките ми – колко работи са минали през ръцете ми. По метафорен път от „палка“.
383.	паражлива	ж.	Пиперка. Аф л'офтата ми фоли да търгам бисра на паражливите – в неделя ми каза да навадя пипирките. Субст. на прилагател-ното.
1144.	Паскал'ат	м.	Великден. На Паскал'ат ша ветаме на бапка – на Великден ще идем на черква.
708.	патера	м.	Баща. От гр. πατέρας
854.	патерица	ж.	Крак. Гурпал'а си репчи патерицата – момчето си счупи крака. По метонимен път от „патерица“.
506.	пачаушка	ж.	Дреха.
109.	пепел'ашка	ж.	1. Писмо. Грапши една пепел'ашка на вахрата си – напиши едно писмо на жена си. 2. Книжни пари. Аламанина умаене пепел'ашкичовекът /с когото се пазарят/ има книжни пари. 3. Документ. Усийане опашки пепелашка -аз нямам документ. От исп. <u>раре</u> -' хартия'.
485.	петник	м.	„Сасо“.
263.	пил'чо	м.	Ориз. Пил'чо е скърчолила бохурката с паражливи – ориз е сготвила чорбаджий-ката с пиперки. От „пилаф“ – 'варен ориз'.
368.	пипонлиф	м.	Пипон.
12.	питар'	м.	Кирпич. От алб. qerqici – 'кирпич'.
1174.	пишт'ал'ка	ж.	Поп. Свързано е с четенето на молитва от попа.

719.	пл'ака	ж.	Жена. Пл'аката му е фишава- жена му е лоша /зла/. От алб. – 'старица'.
1427.	плете	гл.	Ходи. По метафорен път.
105.	плештам	гл.	Мажа.
1054.	пл'укало	ср.	Пистолет. Кенч'ето му сканти пл'укалото – на офицера му нямаше пистолета. От „пукам“ – 'стрелям'.
342.	покроен	м.	Диня. Аламанчето дотърка една траша ас покроени – момчето донесе една торба с дини. От алб. <u>kuçja</u> - 'извира'.
1008.	посич'ам	гл.	Пазаря. Аф л'офтата посеч'их една штупка, ша са сберч'име да я борам – в неделя пазарих една къща -ще се съберем да я правим. По метафорен път.
244.	прах	м.	Брашно. Вепи ми улкомане прах да си борам ж'упанска – дай ми малко брашно да си направя баница. От „прах“ – подобие на структурата.
121.	превам	гл.	Коля, сека. Покорна к'афурица сатър не йа прева – покорна глава нож не я реже.
160.	превач'	м.	Нож.
	приветоам	гл.	Минавам. Колко пуни са приветали през пал'ките ми – колко професии са минали през ръцете ли. Вж. <u>ветам</u> .
1672.	пу кл'апки		Дал бог добро, добър ден, здравей. Пу кл'апки, гренд'у – здравей, майсторе. Ръката, която маха за поздрав минава покрай клепките /миглите/.
1672.	пу шушки		Дал бог добро, добър ден, здравей. Ръката, която маха за поздрав минава покрай шушките /мустаците/.
1199.	пули	пов. накл.	Гледай. Пули си пуната – гледай си работата. От диал. „пуля се“, т.е. „ококор-вам се“
1492.	пуна	ж.	Работа. Пули си пуната – гледай си работата. От алб. <u>puqe</u> – 'работа'.
1363.	пуновам	гл.	Работя Аф л'офтата не пуноаме – в неделя не работим. Вж. пуна.
195.	пуновач'	м.	Работник. От пуна.
695.	пъпка	ж.	Циганин. Както пъпките са голи, без цвят, така и циганите са голи, без дрехи през зимата.

328. пърдеш'ко ср. Тютюн. Д'алам пърдешко – пуша тютюн. От „пърдя“ – 'изпускам дим', в случая дим.

Р

583. Райко м. Слънце. Райко истърна – слънцето залезе.
1292. ракса пов. Махай. Фоли на тоа шагр 'у да са ракса – накл. кажи на тоя стрец да се маха.
895. рахтам гл. Сасо. Кошко рахта ретка – майстора сасо диария. От тур. rahat – 'безгрижие, спокойствие'.
1180. репч'ам гл. 1. Бия. Репч'и го до уритоване таа аламан-ч'е – би го до умиричка момчето. 2. Побеждавам в някаква игра – Унтоне аламанче репчи на уртикане – това момче победи на карти.
905. ретка ж. Диария. Кошко рахта ретка – майстора „сасо“ диария. От „рядък“.
883. реш'е си го Пърди.
1379. рийа гл. Седя. Шагуричката не рие на едно устомане – старата не стои на едно място. От алб. – 'седя, почивам си'.
391. рогл'уфци м. Волове. Два рогл'уфци л'упене – два вола ядене. Вж. роговог.
403. роговата ж. Крава. Субсантивация на прил. „роговата крава“.
558. рок м. Нощ. От „тъмно като в рог“.
1007. рупиш'те ср. Пазар. Мара ли каркал'ашки от рупиш'тетото – купи ли маслини от пазара. От рупа – 'дупка, яма'.
340. руш'ан м. Вино. От алб. Rrush- 'грозде'.

С

28. сакавица ж. Бравда. Вепи ми сакавицата да превам тва друно – дай ми бравдата да отсека това дърво. От алб. sëpatë- 'топор, бравда'.
1043. сандъкклиф м. 1. Сандък. Вепи ми штици жл'узди да задофчим сандъкливийа – дай ми дъски и пирони да заковем сандъка. 2. Ковчег. Ша го шкораме аф сандъкливийа – ще го сложим в ковчега.

774.	сатър	пр.	Лош. Сатър куч'ико – лош човек. От „сатър“.
1199.	св'ати	гл.	Гледа. Кошко св'ати бутеша – майстора си гледа работата. По метафорен път от „свети“.
861.	свештник	м.	Penis. Подобие на формите.
1666.	ска	отр. част.	Не. От алб. s'kam – 'нямам'.
1039.	скакало	ср.	Войник. Ветуа скакало -отива войник. Може би е свързано със службата на пехотинеца.
390.	скаклива	ж.	Бълха. По метонимичен път.
1656.	сканти		Нямам. Сканти л'ати – няма пари. Вж. <u>ска</u>
97.	струги	ж.	Дрехи.
1399.	спревам	гл.	Счупвам.Спрева си патериците – счупи си крака Вж. абл.
1332.	спретам	гл.	Скривам.
760.	стефан	м.	Хубав.
850.	стефот	м.	Задник. Спревани са бреките и стефот св'ати – скъсани са гащите и задникът се гледа.
61.	стис	м.	Зид.
1388.	стърнуам	гл.	Слизам.
242.	сукано	ср.	Баница. Вахро, борай сукано, оти много ми са л'упи – жено, направи баница, защото много ми се яде. От осуквам.
607.	суленото	ср.	Море. Усийане е св'атил суленото – виждал съм морето. Водата в морето е солена.
777.	суркануш'а	ж.	Лека жена, проститутка. Сурканушите кунч'асаа – проститутките избягаха. От диал. „суркам се“ – 'подхлъзвам се'.

Т

79.	таванела	ж.	Таван. Аф л'офтата ша глиджосаме таванелата – в неделя ще боядисаме тавана. От тур. tavan.
727.	тама	ж.	Майка. Кивай му тамата – псувня на майка. От алб. – майка.
242.	търкал'уга	ж.	Качамак. Може би от „търкалям“ по метафорен път към „месея“.
622.	тауш'ан	м.	Заек. От тур. tavşan – 'заек'.
778.	таушан тр'аскавица		Луд. Борова са на таушан тр'аскавица – прави се на луд. От <u>таушан</u> .

191.	таушанлийа	м.	Ловец. Аф нашто шато играят шума таушанлий, ама йа не сам св'атил уморен таушан – в нашето село има много ловци, ама аз още не съм виждал убит заек. Вж. <u>таушан</u> .
991.	тегнач'ка	ж.	Мярка за тегло, 1 ока. От <u>тегля</u> .
1142.	тенкото	ср.	Хоро. Ша гредим на тенкото – ще идем на хорото. Субстантив. на прилагателното от „тънко хоро“.
321.	теш'кийа	ж.	Огън. Вепи ми теш'кийа – дай ми огън.
399.	тиква	ж.	Глава. Подобие на формите.
273.	тиман'	м.	Сирене.
52.	траш'а	ж.	Торба. Аф траш'ата играе балавеза -в торбата има сланина. От алб. – 'торба за храна'
689.	трохар'е	м.	Турци.
1010.	тр'аски	ж.	Пари. Бес тр'аски го натупорих – без пари го взех. От „треска“ по метафорен път.
3.	трън	м.	Пирон. Вепи улковане тръне от сандък-ливийа – дай малко пирони от сандъчето. Подобие на формите.
1328.	тръснуам	гл.	Оставям. Тръсни го тва г'але – остави момчето. От <u>тръсвам</u> – 'изхвърлям'.
632.	тръсопаш	ж.	Риба. Вахрата е скърчолила тръсопаш – жената сготвила риба. Композиция.
878.	тръти си го		Пикае. Аламанч'ето вета да си го тръти -момчето отиде да пикае.
949.	топла	ж.	Затвор. Ша та лъпе аф топлата – ще те закарам в затвора. В затвора е студено и за майтап – „топла“.
853.	тулум	м.	Корем.
1016.	тумбоам	гл.	Прося. Тумбоахме калус – просехме хляб. От „тумба“ -'баир'към ходят по баирите и от там – просят.
664.	търгач'	м.	Мъж. Търгач'а и е фишаф – мъжа и е лош. От „търговец“. Обикновено търговците са мъже.
977.	търкал'ашка	ж.	1. Воденица. Аф л'офтата ша вета на търкал'ашка – в неделя ще идем на воденицата. 2. Каруца. Таа търкал'ашка ша са спрева – тази каруца ще се счупи. От въртенето на воденичния камък и колелата на каруцата.

у

1325.	увахлих са	гл.	Ожених се. Ж'игер'ката ми се увахли – сестра ми се ожени.
880.	укроен		Посран. Г'алето е укроено – детето е посрано. Вж. <u>круйа</u> .
1366.	укувавам	гл.	Разбирам. Аламанч'ето не укувава, ша го репч'а – момчато не разбира, ще го бия.
1334.	упарил	гл.	Откраднал. Когато се опариш боли, когато те окрадат също боли. / Димитър Божков/
	упелавай	пов. накл.	Заминавай. Марай сругите и упеловай – вземи багажаи заминавай.
	урева	гл.	Падна. Г'алето урева и са урепч'и – детето падна и се нарани. Може би падането да го свързват винаги с рев.
	урепч'и		Удари. Г'алето урева и са урепч'и – детето падна и се нарани /удари/. Бороа се на урепч'ен – прави се на ударен. Вж. <u>репч'а</u> .
1068.	уритоам	гл.	Умирам. Репч'иха го до уритуване – биха го до умирачка. От <u>рита</u> по метафорен път.
1052.	усилен	м.	Офицер. Гред'ува усиления – идва офицера.
1109.	ускалица	ж.	Учителка. От гр. δάσκαλος -учителка.
816.	утрештен	прил.	Напикан. Вж. „тръти си го“.
593.	уфейка	гл.	Залезе. Райко уфейка – слънцето залезе.
1292.	уешл'авай	пов. накл.	Махай се. От „шлея се“ – мотая се.
407.	ушливо	ср.	Магаре. От „уши“ /по метонимен път/.

Ф

774.	фишаф	нар.	Лош. Аламанина е фишаф – човека е лош.
1560.	фишосан		Развален
886.	фливам	гл.	Спя. Аламанч'ето таа брама скае фливал, вентал е ас кърчманата – момчето тази нощ не е спал, бил е с момичето си. От алб. flej- 'спя'.
1448.	фола	ж.	Дума. Ска уковава от фола – не разбира от дума. От алб. një fjalë – „дума“.
1201.	фол'уам	гл.	Говора. Фол'ува ми да забуч'а кърчоманата на узитоне аламанч'е – говори ми да дам момичето си на този ерген. Вж. <u>фола</u> .

343.	французе	м.	Домати. Пил'чо е скърчолила бохур'ката, ас паражливи, ас французе – ориз е сготвила чорбаджийката с пиперки с домати. Хоро. Унтане играе гъхане, играе шушла, ша се нажокаме, ша се нагъхаме, па ша му тръшнем фунзало -там има ядене, има ракия, ще се напием, ще се наядем, па ще му извием едно хоро. Вж. <u>фунзам</u> .
1142.	фунзало	ср.	Играя. Аламаните ша фунзат ас вахрите, аламанч'етата с кърчманите – мъжете ще играят с жените, момчетата с момичетете.
1123.	фунзам	гл.	Горя. От алб.
1205.	фура'	гл.	Ръка. От диал. „фърлям“- 'хвърлям'.
862.	фърл'ач'ка	ж.	

Ц

578.	цветаница	ж.	Луна
	цвич'и	гл.	Звъни. Кл'укоча цвичи – часовника звъни. По метафорен път.
130.	цвикач'	м.	Зидар, който благославя къщата при нейното завършване. Вж. <u>цвич'и</u> .
392.	цифутка	ж.	Въшка.
377.	цуфл'айко	м.	Фасул. Цуфл'айко е скърчолила бохур'ката – фасул е сготвила чорбаджийкат. Вж. <u>цуфт'а</u> .
382.	цуфт'а	гл.	Пърдя.
263.	цървивец	м.	Ориз. Подобие на малки червейчета.

Ч

1010.	ч'ач'уви	ж.	Пари. Ундене ти са ч'ач'увите – къде ти са парите.
760.	ч'инава	прил.	Хубава. От диал. „чини“ – 'струва'.
868.	ч'инкало	ср.	Беден човек.
760.	чиноват	прил.	Хубав, добър. Ей аламати, бохур'а е чиноват – ей мъже, чорбаджията е добър.
407.	ч'ич'ан	м.	Магаре. От „чич“.
868.	ч'ич'ански	мн.	Уши. От „ч'ич'ан“.
308.	ч'ичова	ж.	Ракия.
164.	ч'орла	ж.	Вълна. От диал. „чорла“ – 'разрошена'.

Ш

665.	шагр'у	м.	Старец. Фоли на тоа шагр'у да са ракса – кажи на този старец да се маха.
1381.	шае	гл.	Карам се. Бохур'а гред'ува, ша са шае – чорбаджийата идва, ще се кара.
539.	шалварджий	м.	Шалвари.
962.	шато	ср.	Село. Г'алето ша си греди аф шатато, оти си репч'и фърл'ачката – момчето ще си ходи на село, защото си счупи ръката.
583.	шв'атко	ср.	Слънце. От „свети“.
1439.	шило	м.	Бой. Тоа л'упи шило – този яде бой. По метафорен път.
22.	ш'ипора	ж.	Керемида. От тур. – 'шум от капеща вода'.
150.	широката	ж.	Земя. Субстант. на прилагателното.
51.	шкепърна	ж.	Тесла. Прехвърли шкепърната през кондуклата – прехвърли теслата през къщата /това е своеобразно заклинание над къщата/.
619.	шкур'т'у	м.	Вълк.
8.	штица	ж.	Дъска. Узитане штица шумки е йанка, йанка д'ушемливо ша се бора – тази дъска е много хубава, хубаво дюшеме ще стане. От „дъсчица“ – <u>штица</u> .
93.	штисам	гл.	Зидам. Ша штисаме шл'упката – ще зидаме къщата. Вж. „стис“.
	шл'упка	ж.	Къща. От диал. „шлюпка“ – 'черупка'.
1597.	ш'ума	нар.	Много. От как се бора ТКЗС ш'ума тр'аски забуч'ихме – от като се основа ТКЗС, много пари взехме. От алб. shumë -много
1.	ш'умка	гл.	Крия. Унтане ш'умка л'ати – този крие пари. Може би от това, че шумоленето на парите показва къде са скрити.
928.	ш'ута	ж.	Туберкулоза.
308.	ш'ушла	ж.	Ракия. Узитане брама ша жокаме ш'ушла -тази вечер ще прием ракия. От алб. -'замайвам, опивам'.

ТЕКСТОВЕ

Ветахме аф Сандански бузук да бутешоаме. Бутешоахме така, шума си бутешоахме, бес тр'аски. Бутешоаме, бутешоаме, сетне лопи тр'аските на вахрата, та ч'е мештрата допадни си бес тр'аски. Допадни си ватуине и вахрата ша та праши:

- Ундене ти са ч'ач'увите?
- Ам нали ти ги лопих ватуине!
- О, ам за улкотоне ч'ач'уви ли бутешоаше?!

Превод:

Отидохме в Сандански да работиме. Работихме така, много си работихме, без пари. Работихме, работихме, после си пратим парите на жената, пък майстора си дойде без пари. Дойдеш си тук и жената ще те пита:

- Къде ти са парите?
- Ами нали ти ги пратих!
- О, ами за толкоз ли пари работеше?!

Информатор: Димитър Божков

=====

На фишите бохуре знаеш што боруваме? Штом ска забучи йанка бухане или забучи улкомане тр'аски, вепи му адна уфлаконе бел'ч'ин аф кадилника и сетне нека тражи да истърнова кадилото назгоре.

Превод:

На лошите чорбаджии знаеш ли какво им правехме? Щом не дава хубаво ядене или дава малко пари, сложи му една кофа вар в комина и нека после да излиза дима нагоре.

Информатор: Димитър Божков

=====

Узитоне нуф ундене бутешоаше? Унтане ли бутешоаше? Истърнахте ли йанка кадило? Истърнахте! Хе, хе.....Истърнахте, а.... Чинувато кадило! А усиане дотърка улкомане друни ас чичина. На утрината ша риеме, угий-адрун нуф ша ветае унтане, ша превае друни, ша бутешоае, ша са ша-еме ас шагр'уфците.

Превод:

Днеска къде работихте? Там ли работихте? Набрахте ли хубав тютюн? Набрахте! Хе, хе... Набрахте, а..... Хубав тютюн! А аз донесох малко дърва с магарето. На сутринта ще седим /почивае/, а другия ден ще идем там, ще сечеме дърва, ще работим, ще се карае със старците.

Информатор: Симеон Манасиев

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Арнаудов, Н. Бележки върху речничето на господина Сарафова за тайния стивастарски /дръндарски/ говор. СбНУ, XV, 1898 г., с. 52-58.

Георгиев, Ст., Русинов, Р. Лексикология на съвременния български език. Велико Търново, 1975 г.

Гъбюв, П. Принос към българските тайни езици. СбНУ, XVI-XVII, 1900 г.

Иванов, Й. Гоцеделчевският мешругански говор. Българска диалектология – проучвания и материали, кн. VII, 1974 г.

Иречек, К. Пътни бележки за Средна гора и Родопските планини. Псп. 1884 г., кн. X, с. 5-6.

Карастойчева, Цв. Нава публикация за таен зидарски социолект. БЕ, 1975г., кн. V.

Карастойчева, Цв. Упътване за събиране на лексикални материали от таен зидарски говор, Велико Търново, 1977 г.

Кънчев, Ив. Таен зидарски говор от село Смолско, Пирдопско, ИИБЕ, IV, 1956г.

Мишев, Н. Дюлгерски говор. СбНУ, XI, 1894 г.

Младенов, Ст. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, С. 1941 г.

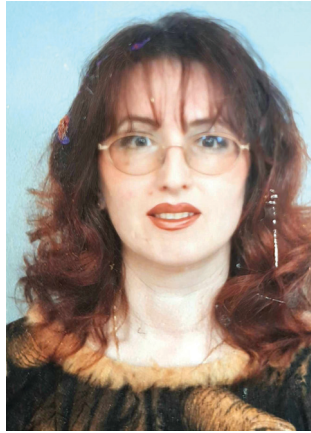
Стоилов, Хр. Тайни езици и пословечки говори. Кошковски език. СбНУ, XXXVI, 1926 г.

Шанский, Н.М. Очерки по рускому словообразование, М-ски университет, 1958 г.

Шишков, Ст. Принос към тайните езици в Родопите. Дюлгерски език в с. Ковачевица, Неврокопска каза. Родопски напредък, 1911 г., кн. 1, с. 1-6.

Шишманов, Ив. Бележки за българските тайни езици и пословечки говори. СбНУ, XII, 1895 г.

ВИСШ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ
БЛАГОЕВГРАД
Катедра по български език и литература

ДИПЛОМНА РАБОТА

ПРАЗНИЧНО-ОБРЕДНА СИСТЕМА НА СЕЛО ИЛИНДЕН, БЛАГОЕВГРАДСКИ ОКРЪГ (ТРАДИЦИЯ И ПРИЕМСТВЕНОСТ) /втора глава/

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
гл.ас. КОСТАДИН ДИНЧЕВ

ДИПЛОМАНТ:
СНЕЖАНА АТАНАСОВА ПОПОВА

Благоевград,
1984

ТРАДИЦИОННА ПРАЗНИЧНО-ОБРЕДНА СИСТЕМА НА СЕЛО ИЛИНДЕН

Празниците и обредите са динамична подсистема на духовната култура. Те са своеобразно социално-художествено и възпитателно явление, в което с помощта на различни способности и средства по опосредствен начин се отразяват определени идеи, възгледи, мисли, чувства, представи, преживявания и взаимоотношения, свързани с важни моменти и събития от живота на отделната личност, групата, семейството и обществото като цяло. Заедно с това в тях се разкрива в специфична тържествена и емоционално-образна форма отношението на хората към дадени обществени явления, природата и годишните промени.

В сложната вътрешна структура на традиционната празнично-обредна система на с. Либяхово (Илинден) се вплитат специфични социално-психологически, художествени, възпитателни и развлекателни елементи, които обуславят нейната многостранна и полифункционална същност. Техните основни функции са: възпитателна, информационно-познавателна, съзидателно-творческа, комуникативна, регулативна и рекреационно-хедонистическа.

Старите празници и обреди на населението от с. Либяхово (Илинден) са удовлетворявали неговата потребност от социално общуване, естетическо творчество и психологическо разтоварване. Особено характерно за тях е, че поставят хората в активна позиция, дават им възможност да участват в празничното действие не само като зрители, но и като изпълнители или организатори. Тяхна неотменна съставна част е изкуството, създадено от хората, което определя естетическата им характеристика. Голяма част от него се създава именно по време на самия празник или обред, представляващи своеобразно „родилно място“ на много песни, хора, танци и театрализирани игри. Специално за празника били изработвани немалко шевици и тъкани, костюми, художествени украшения, произведения на керамиката, дърворезбата, метала и др., които внасят много красота в неговото цялостно художествено оформление.

Всеки традиционен празник в с. Илинден има свои специфични художествени средства, които са не само тясно, органически свързани с неговото съдържание, но и отличаващи го от другите празници. Символиката е също така важна негова съставна част, която придава на празника голяма действена сила, прелест и красота.

Чрез своите празници хората от село Либяхово (Илинден) са удовлетворявали една от жизнените си потребности – да общуват по-

между си. Освен това по време на празник те научавали много нови неща, обменяли идеи, мисли, чувства, ценности и преживявания. Никак не е случайно, че в селото има няколко места, където да се събират хората в празнични дни (Шйрината, Поляната, Башлѐйка, Варнйцата и др.). На Шйрината и Поляната се стича цяло село по време на „тежки празници“. Тук има специално обособени места, където се събират, играят и пеят по-възрастните, младите и децата.

Голямото разнообразие на традиционните празници и обреди в с. Либяхово (Илинден) определя необходимостта от тяхното класифициране.

Въз основа на тяхното съдържание, идейна насоченост и функционално предназначение старите празници и обреди в с. Либяхово (Илинден) се подразделят в следните основни групи:

- семейно-битови празници и обреди;
- календарни празници и обреди;
- обреди, свързани с някои поминъци.

Разбира се, тази класификация е условна, защото празниците и обредите от една група могат да съдържат елементи на другите групи, но те имат второстепенно значение.

2.1. Семейно-битови празници и обреди

Традиционните празници и обреди в тази група отразяват важни моменти от живота на човека (раждане, кръщение, прохождане, сватба и др.).

2.1.1. Обреди, свързани с бременността, раждането и отглеждането на детето.

Семейното щастие в с. Илинден е немислимо без децата. Когато има много деца в къщата, семейството се счита за пълноценно и щастливо. Най-много се радват на мъжка рожба, защото с нея е свързано продължението на рода.

В системата на семейните обреди изключително място заемат онези от тях, които се отнасят до бременността и раждането на детето. Чрез тези обреди хората се стремят да осигурят здраве и благополучие на майката и детето.

Бременната жена в с. Илинден наричат пълна. Начинът на живот на бременната жена се регулира от норми и забрани, чието нарушаване води до негативни последици. Вярва се, че ако бременната жена пресече пътя на воловете раждането ще се затрудни.

Редица забрани са свързани с опасението от раждане на мъртво дете. Бременната жена не бива да прескача въжето, с което е вързан добитък,

за да не се задуши детето от пъпната връв. Пак със същата цел тя не бива да кръстосва крака, когато седи. За да бъде детето здраво, без физически недостатъци, пълната жена не трябва да краде. Вярва се, че после излиза белег на детето, който отразява вида на откраднатия предмет. Една от информаторките разказва, че една жена откраднала череша и детето се родило с пъпчица на бузата.

На пълната жена в с. Либяхово (Илинден) се забранява да яде заешко месо, за да не се плаши детето, когато порасне. Тя поставя в пазвата си специални буреци против уроки.

В миналото жената е работила до деня на раждането. Много често това е ставало на къра, на нивата, без чужда помощ.

Специални приготовления за бъдещата рожба не се правят. В момента на раждането на детето се късат парцали от ризи, слагат кожички и малко вълна на крачетата. Жена, която ражда за първи път наричат първекъйна. За да бъде леко раждането, то се пази в тайна.

В селото имало няколко стари, опитни жени, които наричали баби. Повикването им трябвало да бъде незабелязано. Опитната баба винаги носи със себе си конец за пъпчето на новороденото.

Обредите, които са свързани с раждането на детето са с цел то да стане бързо и леко.

Родилката ляга на голо върху куп сено, където прекарва три дни. Всичко, което изтича от нея през това време остава в сеното. При трудно раждане слагат бременната върху черга и я прехвърлят от една страна на друга. Ако това не помогне, дават ѝ да надува бардуче (стомна) или варят билка от „черните рогчета“ на ръжта, което усилва напъните.

След раждането на детето баба го поема, отсича пъпчето със сърп и го завързва с конец. Сърпът поставят заедно с нитите на възглавницата. След три дни къпят и осоляват детето. Във водата се поставя орехова шума, едно яйце, малко сол и сребърна паричка, за да бъде кожата на детето чиста. Осоляването се извършва с цел да не се подсича кожата на новороденото.

Против уроки на челото на детето се слагат сажди във вид на точица. Ако е момиче, преди да го кръстят, до три седмици му пробиват ушите.

Във връзка с раждането са и някои опасения и очаквания за съдбата на детето. От голямо значение е денят на неговото раждане. Роденото в събота ще е много „фодулин“ (обича да се конти). Ако се роди през есента, когато капе гората, то много бързо ще къса дрехи и обуца.

От деня на раждането до 40-я ден родилката наричат лехуца. Този период е наситен с редица забрани, които имат очистителен и охранителен характер. Лехуцата се смята за нечиста и е изолирана от домашните. До една седмица не излиза извън къщата. На пазвата зашива лук и паричка, за да бъде предпазена от уроки.

Във връзка с млечността на родилката съществува богат обреден комплекс. За да бъде кърмата силна и редовна, родилката си измива гърдите със светена вода. Освен това на седмия-осмия ден след раждането на детето, преди изгрев слънце, родилката, придружена от бабата отива на чешмата. Там бабата натопява 3 пъти една филийка хляб със сол, дава я на родилката, за да изяде и да пие 3 пъти вода, след което си измива гърдите от стомната, която отново се пълни с вода. По пътя лехуцата върви след бабата и разлива по малко вода. От тази вода напръскват по ъглите на стаите.

За да не остане детето без кърма, лехуцата спазва определени обредни норми на поведение: не гледа в отиващите си гости, не поглежда навън от къщата, когато залезе слънцето. До 40-я ден вечерно време не се изнася нищо навън от къщата. Щом дойде жена на гости у лехуцата, на отиване оставя по малко конец от дрехите си, за да не си отиде млякото.

Някои от ограниченията на лехуцата са свързани с опазване на здравето ѝ. Когато излиза навън, по двора, тя слага сърпа на рамо, а отпред на гърдите носи зашити лук и паричка.

Родилката трябва да се прибира от работа на полето по светло, защото има опасност да се разболе и да умре.

Всички посочени ограничения предпазват от лоши последици родилката, детето и близките. Има и такива, които дават отражение върху по-широк кръг от хора. Например лехуцата не трябва да посещава чужди къщи, за да не им навреди.

Част от обичаите, които се извършват след раждането на детето са свързани с омесването на обредните хлябове. Бабата или свекървата омесват в деня на раждането майшка (малка) или богородична пита. На нея се изписва името на Богородица. Смята се, че присъства при раждането на детето.

Направата на питата и самото ѝ наименование идват от вярването, че Богородица присъства при раждането и помага.²⁷

На майшката пита се събират само членовете на семейството на бабата. Преди да сложат питата да се пече, с два пръста се отмерва разстоянието между бузките на детето, което се отпечатва върху питата. Това се прави, за да бъде детето винаги засмяно и да има трапчинки, когато се усмихва. От питата не се изнася навън, за да не краде детето. Една седмица след това се меси друга, голяма пита. Тя се прави за здраве на новороденото. Събират се повече близки от рода и съседи. Бабата чупи питата над главата си, а останалите жени хрипнуват (подскачат), за да бъде детето пъргаво. Ако при разчупването падне някоя троха, това е знак, че и друга от присъстващите жени ще роди скоро.

---

²⁷ Дражева, Р. Семейни обичаи. Пирински край. С., 1980, с. 384

Когато гостите си отиват, свекървата, застанала на прага на вратата, ги пръска с вода, осветена в църквата. Пръскането става с босилек по ръцете, отгоре и отдолу, за да се раждат момчета и момичета. А жените от своя страна пускат пари във водата, за да може „детето да си купи главешник (годеник), ако е женско, а ако е мъжко – главеница (годеница)“.

Известна част от обредите в с. Либяхово (Илинден) са свързани с предпазването на детето от злини. Още щом се роди до него поставят метла, която да го пази от лоши неща, а водата, с която го къпят за първи път изсипват върху трендафил. Първите 40 дена, след като залезе слънцето не се оставят пелени навън и не се простират върху шипков храст, защото се вярва, че там се крият самодиви. Когато детето се разболе от жълтеница на врата му се връзва червен конец, който след това се закачва върху трендафил, за да избяга жълтеницата.

Задойването на детето се извършва веднага след неговото раждане. Вика се жена, която има малко дете, за да закърми новороденото. Тя се нарича хранячка.

Хранячката слага детето на скута, обръща се на изток, срещу слънцето и започва да го задойва. Детето трябва да засуче първо от дясната гръд, за да не стане левак, когато порасне. Над главата на хранячката бабата държи сито, в което има начупен на дребно хляб, който се ръси при първото засукване, за да е сито детето. Вярва се, че през третата нощ при новороденото идват наречници, които предопределят съдбата му. Затова бабата до 3 вечери спи до лехуцата, намазва с мед краищата на вратата, за да бъдат наречниците благосклонни. Всяка вечер се прекадява стаята, за да не влизат зли духове.

Кръщенката на новороденото дете се извършва в неделен ден, две-три седмици след раждането.

До момента на кръщаването на детето то се нарича шупле. За кръщаването му кумата подготвя качулчинка (шапчица, направена от хасе), пелена, мартеничка и някои дарове (саморъчно направено юрганче, повои и дрешки).

Рано сутринта, в неделя, кумата, която не е закусила, взема детето и отива в черквата. Тук се извършва кръщаването в специален съд (копанка), в който се слага наред с осветената вода и мартеничката.

Когато кумата каже името, децата от махалата бързат да го съобщят на майката. Надпреварват се кой пръв ще направи това, за да получи по-голяма награда (пари или лакомства).

След кръщаването на детето в черквата, кумата и свекървата се връщат в дома на родилката, която ги чака на прага. Родилката се обръща към кумата, която в село Либяхово наричат калъмана с думите: „Дай ми

го, калъмано!“, които се изричат три пъти. Калъманата подава детето и казва: „Еврейче ти го зимах, християнче ти го давам“.

Ако в семейството не се задържат деца, роденото се кръщава, преди да е закърмено.

Важен етап във физическото развитие на детето е неговото прохождение, след което то прави своите по-значителни контакти с околните.

Когато детето проходи в с. Либяхово (Илинден) се прави пристапѹлка (прощъпалник). Канят се само роднини, млади жени, които имат малки деца.

Омесват се две пити. По-голямата пита, намазана с мед се слага на трапезата, заедно с три символични предмета (молив, копче и нож). Майката насочва към трапезата детето, което посяга към един от поставените предмети. Ако детето вземе в ръце молив, ще стане учен, ако вземе копче – ще бъде богаташ, ако вземе нож момчето ще стане касапин. След това майката тичешком раздава от голямата пита на хората от махалата, за да е пъргаво детето ѝ. В същия ден се носи на калъманата по-малка пита, която е намазана с мед.

Отбиването на детето в с. Либяхово (Илинден) се извършва на хубав ден, когато месечината е пълна, за да е пълничко и детето. Майката сядна на прага на къщата и се прекръства като казва: „Халал да ти е що съм те бизала“. На гърдата се слага натрошена люта чушка или пипер, което пречи на детето да посегне към нея.

Поникването на първо зъбче на детето се облекчава с търкане на венците с лук.

При падане на млечен зъб същият се хвърля върху тиклите (каменни плочи за покрив) с думите: „Дядо Господьо, на ти дървенен, дай ми желязен“. С това се цели осигуряването на здрави и бели зъби.

Първото подстригване на детето се извършва от всеки член на семейството. Отрязаната коса се крие в сандък, защото се вярва, че ако я намери птица и си направи гнездо от нея, детето често ще страда от главоболие.

В селото съществува обичай, който е свързан с възлагане на първата самостоятелна работа.

Когато детето „набере дърва“ от гората, ги разтоварва на пътя, за да ги вземат комшиите. По този начин те научават, че то вече е голямо и може да „бере дърва“.

Това, което момичето изработи (напредено или изтъчено) за първи път се подарява на Св. Богородица. Остава се пред иконата ѝ в черквата.

Въобще, това, което е плод от първия самостоятелен труд на детето, се подарява за негово здраве и е свързано с пожелание да му бъде спорна работата.

От изложеното до тук става ясно, че обредите, които са свързани с бременността, раждането и отглеждането на детето заемат важно място в семейния живот на хората в с. Либяхово. С тях се подчертава голямата обич и изразяват специалните грижи към майката и детето.

2.1.2. Сватбени обреди

Поради господстващите патриархални норми в миналото и считането на младите за икономически несамостоятелни, изборът на съпруг или съпруга става от възрастните в семейството и най-вече от родителите. С течение на времето обаче започва да се осъжда насилственото омъжване на момичето. Иваничка Георгиева основателно твърди, че „поради по-интензивния обществен живот в с. Либяхово (Илинден) младите постепенно си извоюват правото сами да решават въпроса за своя бъдещ семеен живот“.

Младите се срещали вечерно време на Ширината, където била изградена чешма с 4 големи чучура. Други предпочитали Долния бунар. Там водата била по-студена и влюбените по-уединени.

Харесването на младите става и по време на големите празници и неделните дни. Те се събирали на Поляната и Тополите, извивали хорà от няколко ката. Харесвали се и по седенките, където „панджекàрето“ (момчетата), забулени с големи яморлуци, сядат до девойките, но не показват лицето си, не издават истинския си глас.

Обичаите преди сватба целят утвърждаването на избора и уговарянето на двете семейства.

Ако момчето хареса мома, праща някой от родата си, за да я попита дали ще му пристане. Момичето пък се допитва до майка си. Когато момчето се хареса на родителите на девойката, в нейния дом идват слубници (трима мъже от родата на момчето – баща, чичо и по-голям брат). Те питат родителите дали ще дадат момата. Тогава бащата и майката се обръщат към девойката с думите: „Ти ли ги рукна да дойдат, или тия си дойдоха?“. Девойката, ако е съгласна, казва: „Яз ги рукнах“.

Още същата вечер запиват, нарича се още „малък главез“. Бъдещият свекър дава нишан (най-често жълтица). Момичето му целува ръка и дава главена китка за момчето. Майката на момата дарява слубниците с тъчени кърпи.

Запиването се пази в тайна. До големия главез момата и момчето не се срещат. Момичето подготвя китки и дарове за свекървата, свекъра и близките им.

На големия главез близките на момчето отиват у годеницата. Запиват и благославят младите с думите: „Хайде да е хаирлия. Да са живи и здрави“.

В момента на запиването близки на момичето деца отиват за шапката на момчето. Ако я вземат, то я откупва с пари. След запиването момковите близки обръжват момата (дават ѝ керачки гердан, обувки и шамия). Когато годещарите си тръгват, девойката окичва свекървата с „тръсена китка“.

Следобяд, в същия ден, момчето, заедно с трима-четирима свои приятели, отива „на матоци“ (пържени яйца). Там дава пари на бабата и дядото, на децата в семейството, с което показва, че може да „върти семейство“.

Младоженците в с. Либяхово (Илинден) ходят годени по цяла година. Те се събират заедно по време на вечерните часове и през празниците. Обикновено се събират на групи и прекарват заедно времето за веселие. Любимо тяхно място е Поляната, където заедно с другите хора, се вие и хорото на годениците.

Сватбите в с. Либяхово (Илинден) ставали есен, около Димитровден, когато привършвала кърската работа.

В четвъртък вечер (преди сватбата) родителите на момчето с погача, баница, китка и ракия отиват в дома на годеницата.

Този обичай се нарича „сечене на обуца“. Майката на момата е приготвила трапеза. В чаша вино поставят булчиния пръстен, от която запиват невестата и девера (брат на зетя). След това върху бяла кърпа свекърът хвърля пари, с които „купува булката“. Майката на годеницата събира в ихрам (скутник) парите от бялото месалче.

Тази вечер се определят даровете. Обикновено на майката дават папуче (обувки), а на таткото на девойката – шапка.

В петък, рано сутринта, в момковата къща се прави пряпора (сватбеното знаме). Събират се жени от рода на момчето, които когато шият пряпора, пеят на две групи.

Пряпорът се шие от жена, която има и майка, и татко, да не е начената от нещо лошо. Когато закачват сватбеното знаме, жената, която го е приготвила, се провиква три пъти: „Ела, булка, на хляб, на сол, на хубава къща, на хубав девер, на хубав свекър, на хубава свекърва, на зелени ливади, на хубав юнак! И- ху – ху!“ В същия ден месят хлябове. Извършват се последните приготовления за сватбата, защото събота е „мъртъв ден“.

Пее се над три пити (бял хляб), намазани с мед. Средната е увита с пояс, тя се отнася у момата с ибрийк (специална сватбарска стомна), пълнен с вино, а крайните се раздават. Над питите се пеят три песни:

Трепна звезда по трапеза,
не е звезда, невеста е.
С девер се облог облагали,
кой ще падне първа слога,
той ще вземе невестата.

.....
Яребичице ле, пиле шарено,
хвръкнало ми е яребичице,
та се е скрило в кўпен пшеница
.....

След това майката на момчето и девера вземат средната пита и „се тòцкат“ (чукват си челата). Деверът взема питата и избягва в стаята. Другите две пити се разчупват и раздават на жените, които са шили пряпора.

Най-близките жени от родата, чийто брой трябва да е „тек“, занасят средната пита и ибрика с вино в дома на момата, където има трапеза. Тук момата ги гощава. Пеят се песни, които създават емоционална нагласа на девойката за сватбения ден.

Сватбата започва в събота вечер. Тогава идват и свиржйите (музикантите).

Сватбарите, заедно с музикантите, отнасят вечеря на калтътата (кръстника) и на м̀мините (родителите на булката).

В момината къща се отнася заклан брав (овца) със всички части, три паницы сготвено ядене, три филии хляб и три зелки.

След свиржиите (музикантите) група жени вървят и пеят:

Навървяха либяховски койнаре,
мори кога вървяха за тебе,
вишни черешы зрееха,
Мигдалето капеха
.....

Вечерта се прибира пряпора, при залез слънце, за да не би зли духове да навестят младите.

В неделя сутринта, преди изгрев слънце, започва истинската сватба. Приятелките на булката идват и ѝ оплитат плитките. До раменете ѝ стоят момичетата, а най-близката от рода я плете и всички пеят:

Плетите, дружки, плетите.
По-малко коса хващайте,
повече бисер слагайте.
Да гледа майка, да жали,
Доде е мома при майка
.....

На плитките на булката се поставят бяла пара и китка за здраве. След изплитането булката слага пари в пояса на всяко момиче, с което се отплаща. После се извива хоро, на което пеят:

Ружо ле, бяла Ружо,
бяла парперудо,
Ружа платна бели,
на реката, да ѝ се белеят,
нелеят и люлеят

.....

Хвърли си Милке тюрбена,
за да ти видя лицето,
дали е бяло, цървено,
дали ша мяса на мене

.....

Песента на девойките събужда селото. Сватбата започва. Калесват се всички хора от селото. Когато калестарите, заедно с музикантите обикалят селото, в къщата на момата, около стълб, на двора, братчето на булката води хорото и жените пеят: „Мило, шарено деверче“. Същите девойки, които са оплели булката, отиват в къщата на младоженеца. Един от близките го бръсне, а те пеят:

Що си разсърден, зетко льо?
Що си умилен?
Дали си нямаш, зетко льо,
пари за сватба,
пари за сватба и за невеста

.....

Младоженецът дава пари, за да увери девойките, че си има, но е тъжен, защото още не е при невестата. След това момичетата отиват в дома на булката и я превясват (покриват) с червен превес. Когато братчето ѝ се опитва да я превеси, тя отмята до три пъти червения превес. После го приема с влажни очи. В този момент дружките пеят:

Когато тебе, мори прикривахме,
ронеше ли дребни сълзи?
Стоеше ли брат над тебе?

Един от най-тържествените моменти в сватбата е тръгването на сватбарите за булката, които се водят от свиржиите (музикантите). В по-далечното минало на сватбата се използвали следните музикални инструменти: гайда, кларинет, и дайре.

На излизане от момковата къща проливат с вино зълвата (сестра на зетя), зетя и деверчето. Свекървата слага крак на стол, под който минават и тримата. Музикантите свирят, а сватбарките пеят:

Како трепти юнаковото сърце,
дор да дойде до момини двори,
та да го дари момината майка,
да го дари с шарена евлия (риза)

.....

Когато сватбарите стигнат пред къщата на булката, портата се затваря от близките ѝ (предимно момчета и млади мъже). Те не я отварят докато калтятата не даде пари.

След като сватбарите „са превзели“ портата, те се отправят към стълбата. Тук младоженецът целува ръка на родителите на булката. Нейният баща и близки на младоженеца отпиват три пъти от дървен ибрийк, пълен с вино. Горе, на потуна, калтятата сяда, заобиколен от младоженците. Те му се покланят 9 пъти, а през това време песнопойките пеят:

Ой, калтято, калтято,
млад калтято,
откупи си кумицата,
еднъж за хиляда,
дваж за стотина

.....

След това калтятата и кумицата, заедно с булката раздробяват специално измесения хляб и си разменят от него. Невястата пристъпя към стълбата, за да напусне бащината си къща. Бащата я прелива с червено вино.

Настъпва най-вълнуващия момент от сватбата. Музикантите свирят, а певиците пеят:

Седи се събуй, хубаво девойче,
та си събуй майчине чорапе,
еднъж плетени, дваждобиени,
а си обуй зетьови ботуше,
еднъж купени, дваждобиени

.....
След това се изпълнява друга песен:

Мори, обърни се нанаяд,
та на майка си заръчай:
да залива босилче,
сутрин, вечер с водица,
а на пладнина със сълзица.

В същото време близките даряват булката. На излизане от бащината къща пак се пее:

Данинко, керка на майка.
Помниш ли, мори, знаеш ли
кога те майка плетеше,
хитро те мъдро учеше:
Кога на свекъррови двори стигнеш,
да се ниско поклониш,
на коня дор до гривната,
до рамената

.....

Сватбеното шествие се отправя към черквата, където се извършва венчаването. По време на обряда присъстват калтятата и калъманата, както и най-близките от двата рода. Останалите сватбари се веселят във, на специално уредено място пред черквата.

След венчаването младоженците, заедно с всички сватбари, се отправят към дома на момчето. Качват булката на бял кон и отново я превесват.

Пред стълбата на момковата къща свекърът обещава: къща, ниви, ливади и добитък на младите. Младоженците вече са хванати „под ръка“ и пристъпят към специална одая (стая). Тук булката сяда на стол. Донасят огън в лопата, който тя разрива. За да бъде многодетна майка, поставят на скута ѝ три деца – и момичета, и момчета.

Вечерта, около настланите сватбени трапези започва голямо веселие. Вият се кръшни хора. Едните са за всички сватбари, други за калтятата и кумицата, момината страна (роднините на булката) и т.н. Обикновените сватбари се събират във, на двора или на потуна. Те донасят като дар на младоженците жито, фасул и други продукти, с които се цели да ги подпомогнат.

Късно, след полунощ, младите се затварят в брачната стая. Най-близките сватбари не си отиват. Те чакат момата да покаже честта си. Ако тя е честна, стреля се три пъти и хорото продължава до разсъмване.

Сутринта, след сватбата, свекървата отива на „блага ракия“. Подсладява ракия, с която черпи майката на булката, за да я увери, че дъщеря ѝ е „чиста“.

Когато свекървата се върне от дома на майката на булката, идват момите, за да отведат невестата на чешмата. По пътя тя върви отзад, зад момичетата, които пеят, и се клъни (покланя) на всеки, когото срещне.

На чешмата деверът налива три пъти стомната, а булката я разлива до три пъти. След като си тръгват, булката разлива по пътя от водата, налята в стомната. От тази вода тя сипва и по кюшетата.

Булката се води и на плевнята, където деверът пълни кош със слама, а тя го изтуря, пак до три пъти.

В четвъртък зълвата и невестата ходят у майкини ѝ, за да си измият и двете главите.

В петък майката на булката кани младоженците на ђтверки (гости). Там стоят до неделя сутринта, когато булката изпреварва зорницата и се връща в новата къща. След това тя, заедно със свекъра и свекървата идват да си приберат младоженеца.

На третата седмица, в неделя, облечена с невестенски дрехи, но без було, младоженката отива на първа черква, където се пречистява.

Със сватбата са свързани и някои забрани и вярвания.

При венчаване не бива да се срещат две булки, затова втората булка влиза в черквата от другата страна.

При посрещането на булката в новия дом, първата жена, която тя посреща, не трябва да е вдовица или бездетна. Това се съблюдава много внимателно от близките на булката сватбарки.

До Одици (Кръстовден), на всеки празник младата булка носи невестинските дрехи. Отзад на плитките ѝ са закрепени телчета с пара. Тези отличителни знаци я поставят в категорията на младите булки.

2.1.3. Траурни обреди

Траурните обреди в с. Либяхово са изградени върху паганистично-християнска основа. Те са тясно свързани с представите на хората за душата. Според християнската религия, след като тя се отдели от тялото, настъпва смъртта. До 40-я ден душата обикаля местата, които мъртвият е обикалял през своя живот. Вярва се, че точно на 40-я ден тя завинаги напуска тялото, ако човекът е извършил голям грях, или близките му са нарушили някои забрани, тогава мъртвецът вампирясва, душата му не намира покой и остава завинаги сред живите.

Смъртта на човек в селото се известява отначало със силно изплакване, след което бие камбаната. На вратата се връзва черна кърпа, която се сваля на 40-я ден.

След смъртта на покойника в неговия дом се изхвърля водата от съдовете, защото се смята за нечиста.

Окъпването на мъртвеца се извършва от възрастен човек от същия пол, който измива цялото тяло с вода и босилек. Водата се изхвърля далеко от къщата, където никой не ходи.

Ако мъртвецът е минал под венчило, тогава го обличат в сватбени дрехи. До главата пък на свежървата се поставя китката, подарена от снаха ѝ.

При обличането на мъртвеца дрехите се подават от дясно на ляво, а не през тялото, за да не вампиряса. Покриват го с бяло платно, върху което се изписва кръст.

След окъпването и обличането слагат мъртвия на пода, върху черга, с лице на изток. Попът го опява, а близките го обикалят. До мъртвеца запалват свещ или огън.

Близките и съседите на покойника идват да се прощават с него. Влизат с традиционните думи: „Бог да го прости“. Към покойника се обръщат с думите: „Нека да ти е простено от мене и от бога“. След това поставят в сандъка на мъртвеца ябълки, орехи, лешници и др. плодове, които той да предаде на техни починали близки. По-богатите поставят и пари.

Оплакването на мъртвеца е задължителен момент против вампиряване. Извършва се от близки и роднини. Започва от момента на обличането до изнасянето му в черква, а след това от опяването до спускането му в гроба.

Погребението се извършва на следващия ден след смъртта. Мястото за гроб избират сред другите гробове на роднини. Мярата за размерите на гроба се взема с памучен бял конец. От този конец после с восък се приготвят свещи, толкова, колкото са живите хора в къщи.

Гробът се копае от близки. Вярва се, че ако някой прескочи гроба или подаде предмет над него, мъртвецът ще вампиряса.

Когато започне изнасянето на мъртвеца от неговата къща, започва да бие голямата камбана на черквата. Трупът му се изнася с краката напред, след което две жени почистват и разтребват къщата, боклукът се изхвърля далече от селото, по междите.

Покойникът носят на ръце четирима мъже. По пътя те се заменят с други носачи. Смяната на носачите е свързана със спиране на опяването, а свещеникът прелива покойника с вино. Онези, които срещат на пътя си погребално шествие, спират и се прекръстват с думите: „Бог да го прости!“.

След като траурното шествие пристигне на гробището, ковчегът се поставя до изкопания гроб. Непосредствено след това започва последното оплакване на мъртвеца от неговите близки роднини, в което се изра-

зява мъката по него. Някои от оплаквачките поръчват на мъртвеца да се срещне с техни близки – покойници и да им предаде колко много жалят за тях. След четенето на молитва от попа, започва прощаването с покойника. Отначало покрай него, с целуване на чело, минават най-близките.

Спускането на мъртвеца в гроба се извършва от 4-ма души. За целта се използва въже или черга. Първият, който хвърля пръст в гроба е свещеникът, след което прелива гроба със зехтин и вино. Присъстващите също хвърлят по три пъти пръст в гроба, с което се изразява почитта към покойника. Това е придружено с думите: „Бог да го прости“ и „Лека му пръст“.

Съществува вярване, че ако гробът леко пропадне, някой друг ще умре скоро, затова онези, които го зариват разхвърлят равномерно пръстта.

След погребението на мъртвеца най-близките негови роднини посещават дома му, където се поднася символично ядене. Всички присъстващи на погребението прескачат жар. Вярва се, че този обичай има очистителен характер. С такава насоченост е и измиването на ръцете с вода, което се извършва още при първата чешма, през която се минава. Всички се обръщат назад, откъдето са дошли и хвърлят вода три пъти с думите: „Бог да го прости!“.

Траурът е свързан с някои норми на поведение, които се спазват до 40-я ден, до една година, до три години, когато се извършва разкопаване на гроба, с цел да се съберат костите на едно място.

Скръбта по починалия се изразява по различен начин. До 40-я ден мъжете не се бръснат, жените са облечени в черни дрехи. Не се пее и играе. Вдовицата може да се омъжи повторно след третата година. Този срок за вдовеца е по-кратък.

Помените за мъртвеца се извършват в определени дни, месеци и години.

Близките на покойника ходят до 40-я ден всяка сутрин и вечер на гроба, за да го прекадят и прелеят. Това е свързано с представат, че душата витае наблизко.

На следващия ден от погребението се прави разбуда. Помени се извършват и на 9-я, 20-я, 40-я ден, на три месеца, девет месеца, на една година и три месеца, на една година и девет месеца и на три години. Тогаво преливат гроба с вино и зехтин. Раздава се пшеница за покойника. Отново оплакват починалия, за да не вампиряса. Три пъти се коли курбан – на погребението, на 40-я ден и на годината. На 40-я ден се раздават и четридесет питки.

Гробищата на с. Либяхово (Илинден) са извън селото, на местностите Съртйчка и Хумище. Най-старото гробище се намира зад черквата.

Анализът на семейно-битовите празници и обреди показва, че в тяхното съдържание са вградени разнообразни символични действия, слова и предмети, чрез които се изразяват определени идеи, мисли и чувства. Особено характерно е това за онези от тях, които са свързани с раждането на детето, годежа и сватбата. Голяма част от тях продължават да битуват и в наши дни.

2.2. Календарни празници и обреди

Традиционните календарни празници и обреди на с. Либяхово (Илинден) заемат важно място в бита на населението му. Те отразяват смяната на сезоните, природните явления, възхвалата на годишните времена и преклонението пред величието на природата. Голяма част от тях съдържат в своята вътрешна структура елементи, които имат тясна връзка със стопанския и семейния живот, с никога нестихващата жажда на хората за здраве и щастие.

Въз основа на годишните сезони, през които се провеждат календарните празници и обреди в с. Илинден биват:

- зимни празници и обреди;
- пролетно-летни празници и обреди;
- есенни празници и обреди.

И тази класификация е условна, защото не могат да бъдат ясно очертани границите между посочените групи празници и обреди.

2.2.1. Зимни празници и обреди

Андреевден (30.11)

Този празник е свързан с наедряването на деня колкото просено зърно. Хората от селото вярват, че ако на този ден се започне някаква работа, то тя ще спори и бързо „ще наедрява“. Затова девойките мият косите си, за да растат бързо.

Варвара (4.12)

През този ден се раздава в махалата варена пшеница и царевица, за да бъде годината плодородна. На Варвара се завърват денят и нощта, които са вече равни.

Никулден (6.12)

Този ден се нарича още Рибенден. Свързва се с името на св. Никола, който е властелин на реките и моретата. Ако има някъде кораб в беда, св. Никола го спасява.

Във всяка къща през този ден се готви рибник. Затова предварително мъжете ходят на пазар в Неврокоп за риба.

Спиридон (12.12)

На този ден в с. Илинден празнуват занаятчиите. Сутринта жените носят варено жито в черквата, за да го опее попа, след което се раздава из махалата.

Не се работи, защото тогава се тачи и огъня. Вярва се, че ако някой наруши забраната, ще избухне пожар в къщата или в плевнята.

Игнажден (20.12)

В селото този ден се нарича Игнатъ и е свързан с опазването на добитъка, т.е. Говежди празник.

В черквата се опява пшеница и вода, която след това са дава на говедата, за да са здрави.

Коледа (25.12)

В с. Илинден Коледа е един от най-големите зимни празници. Особено голямо значение се отдава на обредната вечеря срещу Коледа, която се нарича Кадълка.

Приготвя се погача, на която се изобразяват фигури на овце и кошара. Освен това се правят малки колачета с дупка в средата, които се дават на коледарите. При приготвянето на голямата пита се благославя: „Да има много агнета и волове!“. След благословията се правят знаци с два свити пръста отделно за агнетата и за воловете с два свити юмука.

Задължителни ястия на трапезата на Кадълката са: варен фасул, пшеница, орехи, ябълки и от всичко останало, което се е родило през изтеклата година. Това има символично значение, свързано е с пожеланието и през следващата година земята да бъде плодovitа. Всичко обаче, което се поставя на трапезата е постно.

След приготвянето на софрата, членовете на семейството сядат около нея. Най-възрастният взема лопата с въглени, които покрива с тамян и прекадява отначало всички седнали около трапезата, после стаите, двора и китòгя (обора), където са домашните животни.

По време на вечерята най-възрастният в семейството разчупва голямата пита по равно на всички членове от семейството, а топчиците, които символизират овце, отчупват и слагат в чаша с вино. Вярва се, че ако мома или ергенин скрие първия залък от питата и го мушне под възглавницата, ще сънува бъдещия си съпруг или съпруга. След вечерята, око-

ло полунощ, по къщите тръгват малките коледарчета. Момчетата носят дървени тояжки, които на долния край завършват с топчета (топузчета), а момичетата – обикновени тояжки.

Коледарите носят торбички, в които събират подареното от домакините: орехи, киселици (диви ябълки), колачета, варена царевица, шушолки (изсушени сливи, круши и други диви плодове).

При влизането в къщите коледарите се провикват: „Кòледа, бабо, Кòледа!“. Те чукаат по портата и по потуните с топузчетата на тоягите.

С идването на малките коледари са свързани и някои предсказания. В зависимост от това дали момче или момиче първо ще влезе в къщата, се предполага дали ще има повече петли или полáдки (кокошки), женски или мъжки агнета. Ако има в къщата бременна жена и първо влезе момче, вярват, че ще се роди мъжка рожба.

На разсъмване тръгват по-големите коледари, които обикалят къщите и пеят:

Станенине, Коладе ле.
Че ти идват добри гости,
ой, Коладе ле, мой Коладе.
Добри гости, коледари,
и ти носят добри вести.
Те величаят домовете, хората, техните добродетелни страни.

Сурва (Васильовден – 1.01)

Вечерта, преди празника се прави втора кадèна вечер. На трапезата се поставя пача, сготвена от главата на прасето, фасул, плодове и вино. Омесват се баница и две питки. По-голямата се украсява с вилица, в по-малката се слага сребърна пара. В баницата поставят различни белези със символично значение. Отново прекадяват всичко, което е сложено на трапезата, за да бъде то „пречистено“, да бъде блага хапката и да са здрави хората.

Най-възрастният от семейството разчупва погачата по равно на всички членове на семейството. От нея се заделят парчета и за дядо Господ, за св. Богородица, за къщата и за добитъка. На когото и да се падне късмета казват: „Нека е на стария в кесията, да се множат парите му“. След вечерята настъпва дългоочакваният момент за децата – пúкането на дряннови пъпки. Същите се слагат върху печката или огнището и се наричат на всички. Когато се разпука и подскочи дрянвата пъпка на дете, бащата или дядото наричат:

Като елен третяк,
като петел през праг.

След разпукването и подскачането на пъпките, което е свързано с пожеланието за здраве, радост и щастие през приближаващата нова година, по-находчивите излизат навън, на пармака и подмамват комшиите с думите: „Хей, комши! Приберете си бѐлите (въшките) и църните (бълхите)“.

Сурвакането е най-трепетният и очакван обред за децата от с. Илинден (Либяхово).

Подготовката започва по-рано, когато децата отиват да сечат от гората дрянови пръчки за сурвачки. По-тънките пръчки от същите се превиват във вид на буквата „Ф“. Децата се стремят на сурвачката да има повече пъпки. По тях се измерва хубостта ѝ.

След полунощ селото се събужда от масовите викания на децата: „Сурва-а-а-а!“ Те бързат да обиколят всички къщи, надпреварват се кой ще сурвака повече хора. Удрят със сурвачките по гърба на всички от семейството и пожелават:

Сурва, сурва година!
Весела година.
До година, до амина.

Домакините дават на децата пари, бонбони или други неща, които те събират във вълнени торбички, носени през рамо. Когато изгрее слънце, децата спират да сурвакат. Изхвърлят далеч от къщата сурвачката, за да няма бълхи през годината.

През сутрешните часове ергените „ходят за лешници“ в онези къщи, където има моми за женитба. Те дават на всеки ергенин по шепа лешници, събирани през лятото.

Възрастните хора също си честитят новата година. Те ходят на гости на близки и роднини.

Йордановден (6.01) – Кръстовден

В село Либяхово този празник наричат Одици. На него се прави третата кадѐна вечер (кадѐлка). Меси се погача, която украсяват в средата с кръст, направен от тесто. Някои допълнително украсяват и с топчици, които символизират стадо овце.

На трапезата има ошѐф (компот от сушени плодове), вино, пшеница и варен фасул. Най-възрастната жена прекадява вечерята с пожелание за плодородна година. И след тази кадѐлка, сутринта, мъжете носят въглени на нивата, за да е едро житото.

В деня на празника, рано сутринта, възрастните хора и младите булки, без зетъвете, отиват на черква, където се извършват редица религиозни обреди. След службата в черквата започва шествие, при което се носят икони, църковни знамена и запалени свещи. Участниците му се отправят към Ширината, където е изградена чешма с големи чучури и корита. Тук се събира цялото село.

На специално място са наредени младите булки, облечени в невестинските дрехи. Група мъже още от рано сутринта събират младите зетове, които се крият. Довеждат ги тук и започва къпането им, което се извършва в коритата на чешмата. То е свързано с пожелание за здраве.

Всеки изкъпан младоженец се посреща от неговата булка, която му поднася сухи и чисти дрехи. Те се прибират заедно в дома си.

Бабинден (8.01)

В празника участват жени с деца до три години и бабите, които са помагали при раждането. Рано сутринта жените се събират в дома на бабата. Там се извършва обредът „Поливане“.

Всички носят по една чаша вода, сапун, кърпа и пари. Всяка една от тях посипва на бабата, след което сапунът и кърпата остават за нея.

Към обяд жените отново се събират и устройват обща трапеза в дома на бабата. Когато се прибере трапезата, се извива хоро, което се води от бабата.

Атанасовден (18.01)

На този ден ергените се правят на бабугере. Предварително подготвят обредното облекло (от овчи или кози кожи, ушити с козината навън). На кръста препасват зунци (звънци). В бабугерската дружина има невяста, зет, поп, прђсек и други действащи лица. Тук участват и много деца.

Бабугерите обикалят селото и събират пари, яйца, кървавици, сланини и други продукти, с които устройват обща гощавка.

Момичетата също се гощават. Те се събират в дома на някоя от техните дружки, където устройват обща трапеза.

Трифун Зарезан (1.02)

Обредите, които се извършват на този ден са свързани с осигуряване плодородието на лозята.

Основният момент в празника е зарязването, което се извършва от възрастен мъж. Още от сутринта тук, на лозята, се събира цялото семейство. Когато става зарязването се чува подвикването: „Дядо Трифуне,

къде си?“. Скритият под лозата отговаря: „Тук съм!“, а другият допълва: „Не мога да те видя от бяло грозде и от църно“. Отсрещният глас отговаря: „Амин!“. Всичко това се извършва до три пъти.

След зарязването се пръскат лозите с осветена от свещеника вода. Вярват, че тя предпазва от насекоми и животни.

Обредът завършва с богата трапеза и веселие.

Харалампи (10.02)

В село Илинден този празник наричат Арала̀мпи.

Рано сутринта се омесват питки, за да са готови преди да пуснат добитъка на паша. Това е свързано с вярването, че с излизането на животните ще си отиде и болестта.

В края на всяка махала жените се събират и раздават пити, намазани с мед и казват: „Да си минè блага и мѐдена“. Това, в което са увидели питите, оставят под портата, за да не се качва болестта в къщата.

Власовден (11.02)

На този празник не се извършват специални обреди. Жените не перат, защото ще им излезе **пл̀асмо** върху очите (бяла точица).

Сирни заговезни

Подготовката за празника започва твърде от рано. В нея най-активно се включват децата. Те се оформят на групички по махали и събират хвойни за сирницата, които укриват на потайни места.

В деня на празника се създава необикновено празнично настроение. Децата изнасят събраните хвойни на определени височини край селото, където се издигат няколко сирници. Между тях съществува надпревара – кой ще издигне най-голяма сирница и коя махала ще я запали най-късно. През целия ден, до късно вечерта, децата от махалите Жабарска, Пъзлаканска и Чакалска се радват на сирниците, издигнати на Поляната, св. Атанас и Пъзлак. За да примамят другите махали, те издигат по-малки сирници, които запалват по-рано.

Обикновено големите сирници се запалват преди полунощ. Около огъня децата и възрастните се веселят, обикалят го три пъти и пеят:

Л̀ази ми, л̀ази дж̀онджуре,
къде върв̀иш и буч̀иш,
майка ти върв̀и и буч̀и.

Когато огънят утихне, жарта се прескача от присъстващите три пъти. Вярва се, че ако човек си сложи на езика от пепелта, няма да страда от стомашни заболявания. Всеки отнася в къщи по едно горяло хвойново дърво, което се хвърля в градината, за да не ровят къртици в нея.

През деня на Сирни заговезни младите посещават роднини и близки. Гостуванията им са свързани с търсене на **прошка**.

Вечерта се извършва прошка в семейна обстановка. Всички сядат около трапезата, на която са поставени халва, баница, яйца и други ястия. Извършва се обрядът **хъцкане**, който обогатява с много развлекателни елементи хубавата празнична вечер. Най-възрастният мъж в семейството завързва на точилката бял конец, на който се закачва парче халва. Тя се поднася пред устата на всеки от членовете на семейството. Има стремеж у всички да уловят парчето още от първото поднасяне.

Най-важен момент от празника Сирни заговезни си остава търсенето на прошка. Човекът, който търси прошка, се обръща с думите: „Прощавай ми!“. Той се покланя три пъти. А другият, който дава прошката, отговаря: „Нека ти е простено, и от мене, и от Бога!“.

Когато младите не получат прошка, те нямат право да се пречестят в черквата.

Тодорова неделя (Тримерска неделя)

През три от дните на седмицата (понеделник, вторник и сряда) не се яде нищо. Пие се само вода в определени часове от деня. Затова се нарича Тримерска неделя.

Първият ден се нарича **чист понеделник**. Тогава се измиват всички съдове, чисти се къщата, изпират се дрехите и т.н.

Вторник и сряда не се готви нищо.

На последния ден се ходи в черквата, след което може да се яде всичко.

На **Тодоровден** (събота) не се извършват специални обреди. Спазват се само забраните да не се пере, плете и мие.

2.2.2. Пролетно-летни празници и обреди

Първи март

На първия ден от месец март всички от селото стават много рано, за да не ги завари баба Марта в леглото, защото ще бъдат сънливи през цялата година.

Първата работа на стопанката във всеки дом е да запали огън пред портата. Та като дойде баба Марта и види огъня, да не се разсърди.

Най-весел е първи март за децата. В този ден връзват на ръцете им мартенички, за здраве, да са бели и червени. Те се носят до деня, в който детето види щъркел. Тогава децата слагат мартениците си под плоча (тйкла). Майките ги прибират и на тяхно място поставят парички за децата.

Мартеничките се връзват и на малки животни (агнета, телета и др.).

Свети четирисе (9.03)

На този ден, рано сутринта, пред портата на всеки дом палят огън, за да се прогонят змиите и смоците. Не се плете.

Ако някоя жена иска да плете, то трябва да изплете четирисе **разпряга** прежда, защото ако не направи това, през годината ще среща на пътя си много змии и смоци.

Благовец (25.03)

Този празник е свързан с белязването на малките агнета. Отрязаното парче от ухото закопават в мравуняк, за да може агнетата да се плодят като мравки. В същия ден се дупчат ушите на момичетата за обици. Това става с помощта на предварително нагрятая игла от опитна жена.

Лазаровден (Винаги в събота преди Връбница)

В село Либахово този празник не се отбелязва със специални обреди. След 1900г. запада напълно. Поддържат го само циганките.

Връбница (Цветница)

Обредите, които се извършват през този ден, са свързани с пожелание за здраве и щастие.

Рано сутринта берат върбови клонки, които отнасят в черквата. След като попът ги опеет, се занасят в къщи и с тях се окичват вратите на стаите.

Великден

Празникът няма постоянна дата. Отбелязва се винаги в неделята след Връбница.

На Велики четвъртък се боядисват яйцата с **кòкареви люспи** (кромидови люспи). По-късно, когато се появяват фабричните бои, започват да ги **вапцуват** най-вече в червено.

В петък или в събота се подготвя великденския **колàк**. Върху него се слагат три яйца (две цървени и едно бяло). На Великден (в неделя) отнасят черупките от яйцата на нивата, където ги заравят.

Великден се празнува **три дни**. И през трите дни сутринта се ходи на черква, а в следобедните часове цялото население излиза на **Поляната**, където се вият кръщени хора. Пеят се песни, които се чуват само тези дни.

Една от най-популярните песни, която се пее през Великден, е следната:

Никòла, море, Никòла,
Никòла кàмень фърлеше
по дèн Великден, Гергèвден,
по великите празници,
по Гергèвските дèлници.
Изпàднаха му два нòжа,
два нòжа църни черяне,
та си Никòла убòде
на еднò място, в клèто сърце.
Едвàm дйша и гòвори:
Брàте ле, брàте, Стояне,
йди рúкай сестра ми,
пúста Ангèла.
Сестрà на брàте гòвори:
Постòйте, почàкайте, да се пременя.
Постòяли, почàкали, пременяла се.
Тръгнали, стйгнали край църквата.
На тамян ми замири́са, брàте, Стояне.
Дали Никòла погрйбат, или Никòла венчàват.
Сèстро льò, сèстро, Ангèло.
Нйто Никòла венчàват,
ами Никòла погрйбат.

По време на Великденския празник децата се събират на Детската поляна (долния край на Поляната), където се учат да играят хора и да пеят.

Гергьовден (6.05)

Рано сутринта девойките отиват покрай селото, за да наберат китки от поляните. Накичват се с тях, а други носят по домовете, за да накичат и домашните животни.

Навън излизат и възрастни хора, които се прекúтат (търкалят) на ливадите, за да не ги боли кръста.

На този ден се задойват бравите (стадото). Овчарите се събират на една от кошарите и се гощават.

За празника се коле курбан. Той се посвещава на св. Герги. Затова по-път го опява и казва: „Свети Герги, нà ти курбан!“. При освещаването на агнето той взема предната дясна плешка от тлътното печено агне.

В следобедните часове населението излиза в местностите „Св. Атанас“, „Св. Георги“ и на „Поляната“. Тук се правят люлки за децата и за по-големите. Всички минават през кантара, който е закачен на едно от дърветата, и си пожелават: „За много окъ през следващата година!“.

Привечер започват общите веселия, на които се пеят специални гергевденски песни и играят гергевденски хора. Най-известна е песента:

Ой, миличък, свети Герги,
Свети Герги коня кове,
Коня кове, коня зобе.
Майка му го попитала:
Миличък, свети Герги,
къде стягаш кон да вървиш.
Свети Герги на майка думаше:
Ша ида, мила мале
да огледам зймниците, лётнините.
Свети Герги весел ойде, сърден дойде.
Майка му го пак попита:
Ой, миличък, свети Герги,
защо си ле весел ойде,
сърден дойде.
Свети Герги майка дума:
Ой, мале ле, ой, миличка,
как да не съм разсърден –
зймнини ми са изгинали,
лётнини ми са изсъхнали.

Гèргевден е един от най-очакваните и трепетни празници както за възрастните, така също и за децата в село Либяхово.

Спасовден (Последният, седмият велик четвъртък, 40 дни след Великден)

В този ден се колят овце и се прави общоселски курбан за дъжд. Вярва се, че на този ден се прибират мъртвите, които са пуснати на Великден. Берат се орехови листа, които жените носят сутринта в черквата и коленичат върху тях. В този момент те могат да видят своите мъртви близки и роднини и да говорят с тях. Това вярване се преплита и с другото пред-

назначение на ореховите листа. Донесените листа от черквата се слагат в дрехите, за да няма по тях **пасулки** (молци). Вълнените дрехи се изваждат навън и се простират на пармаците.

Духовден (понеделник, една седмица след Спасовден)

На този ден се прави общоселски **събор**. Цялото село, и стари и млади се отправят към местността „Св. Илия“, която се намира на 2 километра от селото, на поляните, над китната дъбова гора.

Подготовката за този празник започва отрано. Къщите и дворовете се почистват. Вечерта преди събора, в селото идват гости. На Ширината (центъра на селото) се залюлява шарено хоро от няколко ката.

Сутринта, след изгрев слънце, цялото село, заедно с гостите се стича към поляните на Вълканската кория.

Празникът започва с религиозен обред, който се извършва под стария бряст на поляната в местността „Свети Илия“.

След четенето на религиозните молитви, хората се разделят по родове и семейства. Застилат се шарени черги, наслагват се вкусни и разнообразни гостби. Сядат семейство до семейство, род до род, цялото село на едно място, а сред всички и гостите, които са на особена почит.

После момите и ергените захващат веселбата. Завива се дълго хоро, на което се хващат и млади, и стари. Веселят се всички, до насита.

Тук, на края на поляните има сергии, от които може да се купят подаръци за децата.

След залез слънце хората започват да се прибират към селото.

По време на общото веселие в този ден се пее песента:

Заспала е Света Елена
на Свети Илия в скута.
Свети Илия я будеше:
Стани ми, Света Елено.
Днеска се много не спи.
Днеска е света Неделя,
утре е Свети Илия.
Стани да изметеш църквата,
да умиеш кандилата,
кандилата сребърните,
и маналите маламени,
утре е Свети Илия.

Янъовден (24.06)

Преди празника се берат лековити билки, които се наричат „янъовички“. С тях се накичват портите.

Вярва се, че слънцето през Янъовден е най-силно, затова билките, събрани на този ден са най-лековити.

Петровден (29.06)

На този ден не се работи. В селото има обичай да се **насяча стареца**. От следващия ден обикновено започва жътвата.

Илнден (20.07)

На този ден именниците посрещат гости. Прави се общоселски курбан, след което започва веселие.

Голяма Богородица (15.08)

Това е голям черковен празник. В селото се прави религиозен събор, на който идват хора от съседните села. Още от предишния ден населението се подготвя за празника. Почистват се дворовете и улиците. Гостите на селото пренощуват в черквата, която носи името на Света Богородица.

В самия празничен ден във всяка къща се готви курбан. На Поляната и Ширината се вият хора и пеят песни.

През пролетно-летния сезон, при суша, в селото се прави молебен за дъжд, който тук е известен под името „Пеперуга“.

За молебена се намира девойче, което е кръгло сираче, за да се смили Господ над нея. Отрупват го с зелени клончета и листа бърз и др. През зелената се вижда само лицето. В ръцете си девойчето държи снопчета от зеленина.

Пеперугата бива развеждана от къща на къща из селото от съпровождащите я пеперугарки, пред които тя танцува. Най-напред вървят две баби, а след тях момичетата пея:

Пеперуга ходи,
ходи та се моли:
Дай, Боже, голям дъжд,
да се роди просо,
просо и пшеница,
по лятна росица,
на коте трошица,

на куче – корица,
на конче – зобчица,
на малките деца:
на сираченцата – по корица хлебец,
и по крухче сол.

Във всяка къща пеперугарките се посрещат и даруват с жито и други продукти, които изнасят със сито, „за да е сита годината“. По време на обхождането на къщите пеперудата се облива с вода, което означава, че Господ ще я пожали и ще пусне дъжд.

След обикалянето на селото, момичетата ходят на реката. Две баби зариват гребуча (лопата), без да ги види никой. После пеперугата започва да го търси. Вярва се, че ако го намери наистина ще падне дъжд.

2.2.3. Есенни празници и обреди

Петковден (14.10)

На този ден хората от селото отиват в с. Садово, където в черквата „Св. Петка“ се прави голям религиозен събор. Онези, които останат в селото, се събират на едно място (обикновено на Поляната) и се веселят.

Димитровден (26.10)

На този ден говедарите и овчарите предават стадата на техните стопани, а те им заплащат за труда. В същото време става и пазаряването за следващата година (от Димитровден до Димитровден).

Обикновено след Димитровден стивастарите и зидарите от селото отиват на гурбет.

Мишинден (27.10)

През този ден не се работи. Жените не предат, не такат, не шият. Освен това не се вади хляб от нощвите, не се взима жито от хамбара. Всички дупки в къщата се замазват. Когато стопанката прави това, друга жена я пита: „Какò м̀ажеш?“. А другата отговаря: „Мажа на мишките очите“.

Всички обреди, които се извършват през Мишинден, са свързани с предпазването на храната, постилките, дрехите и всичко останало в къщата от мишките.

Рангеловден (8.11)

През този ден се прави най-голямата **задушница**. По-възрастните жени ходят на гробището. Там се палят свещи на гробовете и се раздава храна за мъртвите.

Вълчи празник (11.11)

Този празник се отбелязва, за да се предпази добитъка от вълците.

Жените в селото не работят. Не се преде, не се тъче, не се шие, не се наплита и т.н. Около огнището и зад вратата се лепи кал, за да се залепят очите на вълка, та да не види овцете.

Детишки празник (26.11)

Празникът е посветен на децата, за да не боледуват. Жените не работят никаква работа.

На определени места в Жабарската, Пъзлаканската и Чакалската махали майките на малките деца раздават медени питки и варена царевица. Това се прави с цел да не боледуват децата през зимата.

Направеният преглед на календарните празници и обреди в село Илинден (Либяхово) показва, че заедно с ясно очертаващото се народно творчество при тяхното създаване се срещат и немалко езически и християнски елементи.

2.3. Обреди, свързани с някои поминъци

Основните поминъци на населението в село Либяхово (Илинден) са: земеделие, скотовъдство, стивастарство и зидарство. С тях са свързани някои от трудовите обреди в селото, които се отличават със своята сезонност. Това ги сближава до календарните, но оригиналното им съдържание и специфично функционално предназначение ни дават основание да ги отделим в отделна група.

2.3.1. Обреди, свързани със земеделската работа

Още от ранна пролет, когато започва работата по полето, населението на село Либяхово извършва обреди, които са тясно свързани с неговата трудова дейност.

При първа оран, когато орачът покара воловете от своя дом към нивата, той се прекръства и гледа по пътя си да срещне добър човек. Вяр-

ва се, че тогава воловете „ще вървят добре на нивата“. Ако обаче срещне „лош човек“, т.е. такъв, който е известен в селото със злодеяния, воловете няма да теглят ралото. Тогава орачът трябва да се върне отново в дома си, да разпрегне воловете и след това пак да ги впрегне.

След като пристигне на нивата, орачът впряга воловете в хомота, за качва ралото за него, прави кръст с ръце и казва: „Бог да е на помощ! Хайде, да е хаирлия!“. После започва заораването.

При най-важните и напрегнати моменти от селскостопанската работа хората от селото си помагат, събират се по няколко семейства, за да е по-спорна работата.

По време на прашитба (копане на царевичата и тютюна) девойките се събират на групи и така се редуват от нива на нива, докато не приключат прашитбата. По време на работата се пеят песни, които отразяват техните преживявания. Вечерта, когато прашачките се прибират, пеят:

Юване, мори Юване,
Юванове вечеруват,
вечеруват и легнуват.
Млад Юван не вечеря,
ни вечеря, ни легнува. Лю си стои
край портите,
лю си сиди на бял камен.
Майка му го повикала:
Ела, сине, да вечереш,
да вечереш и да легнеш.
Ой, мале ле, ой мила ле,
пуста ти била вечерата,
огън ти изгори постелята,
кога си нямам първо либе.

Когато зелето по нивите става за бране, девойките се събират на групи и тръгват да го берат. Техните песни огласят простора. Особено популярна е песента за Бяла Неда, която има чуден, меден глас.

Мър кат отиде, мър Бяла Недо,
на горни лозя, на нерезето
зеле да береш.
От си прорукна ясни гласове?
Мър кат те зачух,
дикел си фърлих.

При жътва също има обичай да се върши купом работата. Събират се близки, за да ожънат нивите на едното семейство, а след това на другото. Разбира се, по-богатите хора от селото наемали аргати. Поят се специални жетварски песни, в които се отразяват техните мисли и чувства. Когато наближи обяд, се пее песента „Пладнина дойде“, а навечер проехтява песента:

Слънчице, мило огънче,
оти зарана не зайдеш,
да те аргати не кълнат.
Аргатето са в полето,
косачите в ливадите.
Слънчице дума майка си:
Майчице, мила майчице,
яс си зарана огрявам
и си зарана захождам.
Тоя ден, мале – голям ден,
голям ден, мале, Петровден.

Вършитбата в селото е също така свързана с обичая да си помагат хората.

При свалянето на врахà (овършяната пшеница или ръж) съседите по плевните си помагат. Разпределят задълженията си така, че за съвсем кратко време да приберат сламата в плевнята.

През есента, когато се прибира царевицата, има обичай да се правят белънки. Момичетата се събират по плевните, за да обелят шумата на царевицата. Здравата и хубава шума се заделя и запазва за плетене на рогозки.

След като се обели царевицата, се правят седенки за чукане на същата, което продължава до 1-2 часа след полунощ. Чукачките поят песента:

Петлите паятрано на съмнуване,
я излези, Радо, вълка на дъри.
Да погледаш, Радо нагоре, надолу.
Излезла ми е звезда Зорница,
звезда Зорница, баш керванджика.

През зимата населението на с. Либяхово (Илинден) извършва калапясването на тютюна. Тогава девойките се събират на седенки, за да калапясат тютюна на дружката или пък да помогнат на някое семейство, в което има болен.

2.3.2. Обреди, свързани с животновъдството

Животновъдството е един от най-старите поминъци за населението в с. Либяхово (Илинден). В по-далечното минало е имало семейства (Каладжиеви, Малакови, Кутреви и др.), които отглеждали повече кози и по този начин имали в излишък хранителни и текстилни суровини, които продавали на другите хора от селото или в околните селища.

Почти всяко семейство отглеждало по 20-30 овце и кози. Обикновено всеки стопанин сам си пасе бравите. Богатите селяни наемали ратай за една година. Неговата заплата се определя в зависимост от броя на бравите в стадото.

След колективизацията на селото самите стопани започват да се редуват, като пасат стадото толкова дни, колкото брави има в общото стадо.

Стриженето на овцете и козите се извършва около Гьорьовден. То става със специални ножици, които се наричат кръкльизи. Преди да започне стриженето на овцата или козата, тя се поваля на земята и се връзват краката ѝ.

Този обичай се извършва един и същи ден за цялото село. Затова овчарите се организирани предварително и тръгвали заедно към кошарите.

Важен момент от работата на овчарите е разделянето на стадото на сагмал (дойни овце и кози) и яловина (ялови овце и кози), които се събират заедно с агнетата и яретата. Този обред е известен под названието лъчене.

В деня на лъченето на стадото към дойните овце има по 2-3-ма доячи, които наричат сагмалджийи. Именно те пасат и доят по-нататък стадото. Другите овчари, които пасат яловите овце и кози, се наричат яловари.

При първото издояване на овцете се прави прѐдой. В този ден се предоява всяка коза и овца. В зависимост от това колко мляко е издоено от тях, се определя кой стопанин по колко литра мляко ще получи при мандрѐването (деня, в който млякото от цялото стадо се дава на един стопанин, за да направи сирене).

Белязването е обред, който е свързан с поставяне нишан на агнетата, които са родени през пролетта. Всяко семейство си има собствен белег, който не се заимства. Най-често се среща белегът разцѐпено ухо и рабѐш.

През есента, на Димитровден, се извършва пазаряването на стопаниите с новите ратаи. В този ден става изплащането на труда на онези, които са пашѐвали през лятото.

2.3.3. Обреди, свързани със стивастарството

По време на османското робство в много от селата на Пиринския край, най-вече в Свети Врачко и Петричко, се сее много памук. Това обуславя създаването и развитието на стивастарството като занаят.

Село Либяхово (Илинден) е известно с най-добрите стивастари (дръндари), които обслужвали не само селата, в които се сее памук, но и онези, които купували памука. От селото излизали по 100 души стивастари. Този занаят мъжете упражнявали до 30-те години на XX в., но най-широко разпространен е до 1912 година.

Трудът на стивастарите не е бил заплащан добре.

Обикновено стивастарите напускали домовете си през Димитровден, когато памукът бил вече прибран и почистен, и се връщали към Великден.

Жената на стивастаря (дръндара) го изпраща с поръчение: „За Великден да донесеш повече пари, та да зарадваш децата!“.

Завръщането от гурбет става на Велики четвъртък, когато се боядисват яйцата.

Когато стивастарите тръгват на гурбет заръчват на жените си:

„Мари, гледай кравата, ша са утели след някой ден. Та гледай да не утрепе телето. Че като се върна, ша няма како да ядем“.

Друг пък напомня:

„Мари, гледай на Бялата пърст, ако може рукой и баджанака лещата да я посеете. Че като се върнем от стивастърлък, няма како да ядем“.

Стивастарите вървят по улиците и викат: „Тафès, тафès, памбук дирè!“.

Когато някой стопанин иска да се пазари с тях започва следния разговор:

Стопанинът:

– Колко ша ми земеш?

Стивастарят:

– Ша ти стивасаме бубайка за 2 гроша.

Стопанинът:

– Е, хубаво де, тука преди два-три деня дойдоха други стивастари и бубайка го стивасаха за грош и половина и за една прѝжба (закуска).

Стивастарят:

– Е, хайде, хайде, ние сме си късмет на чорбаджията!

По време на стивасването домакините дават ракия и храна. Понякога, за да не бъдат разбрани от чорбаджията, стивастарите разговаряли помежду си на „своя“ език. По-старият стивастар подхвърлял шеговито на по-младия: „Хей, гурпал, варди да не ти изгори бабичката!“.

2.3.4. Обреди, свързани със зидарството

Строителният занаят в с. Либяхово (Илинден) се нарича дюлгѐрство. Той започва да се упражнява след замирането на стивастарството. Старите хора твърдят, че този занаят е усвоен от зидарите на селата Лещен, Ковачевица и Скребетно. От тях либяховските зидари усвояват и зидарския език, който се нарича мещругански (от мѐщра – зидар).

Преди излизането на дюлгерите от селото, майсторът прави спазаряване с бъдещия стопанин на къща. Уговаря какво ще бъде заплащането, както и времето и срока за строежа на къщата. После се дават указания на стопанина какво да подготви за строежа (камъни, дървен материал, вар и др.).

След като майсторът е спазарил дадена къща, той се завръща в селото и подбира тайфата, събира я и дава конкретни указания кой какво ще върши.

Главният майстор (ба̀ш майстор) познава с подробности всички видове работи по строителството на къщата, но съвсем рядко участва в работа. Той води сметките и се грижи за цялостната организация на строежа на къщата. Обикновените майстори изпълняват дейности, които са съобразени с най-важните изисквания за добра организация на строежа. Към тях се прикрепват калфи, които учат занаята и работят самостоятелно само отделни видове строителни работи. Чираците също учат занаята, но те само подават материала, без да вършат самостоятелни работи. Калджиите бъркат кал и я носят в дървени копани до строежа. Освен това носят и камъни. Техният труд е най-тежък. Обикновено това са деца от 9 до 16 годишна възраст.

Основните задачи на групата дюлгери (тайфата) се разпределят още в селото, преди да се тръгне нататък (към определено селище, където ще се строи).

Започването, извършването и завършването на къщата е свързано с редица обреди.

Строежът на къщата се започва в понеделник. Понякога обаче и в сряда или четвъртък, но „в петък се къща не почва“.

При изкопаването на основите се прави курбан. Вика се попа, който чете специална молитва и слага под първите камъни на темела шише със светена вода. С кръвта на закланото агне или овен се пръскат първите камъни. Много често при поставянето на първия камък в кюшето, майсторът се обръща към стопанина и казва: „Чорбаджи, тоя ка̀мень много се клати. Тука трябва да се тури нещо, за да се подпре“. Стопанинът се сеца, че трябва да даде пари, с които дюлгерите се почерпват след привършване на работата за дадения ден.

Когато се прави дюшеме пак подканят чорбаджията. При завършването му, стопанката слага върху него тепсия с баница, която се изяжда на самото дюшеме.

При поставяне на покрива се извършва обредът рѹкане. Баш майсторът или някой от неговите заместници се качва на най-високата част от скованите греди, където е опънал канап между две кръстосани летви, и започва да вика:

Благодаряйте се, майсторе-е-е-е!
Дар ми дойде от чорбаджията,
и от чорбаджийката,
майсторите зарадуваха,
тях гости да ги зарадуват.
На чорбаджиите берекет,
на майсторите кувѐт,
на децата шикер и бонбони,
на бабите мек хляб.

(на чорбаджиката)

Да ѝ даде Господ
да иде на хаджилѹк.
Посребрена да отиде,
позлатена да се върне.

Дарове носят и съседите и роднините, които се поменават при руканетото. Когато баш майсторът рука, другите майстори са на работните места и чѹкат, за да се чуе надалеко. Викането е бавно. След като се получи дар, се казва: „Дар ми дойде!“ и следват пожеланията за всеки поотделно. Вика се докато се покрие къщата.

Събраните подарѹци по време на руканетото се поделят между дѹлгерите. Прѹв избира своя дар баш майсторът, а след него на другите се дава по равно.

В групата на майсторите, калфите, чираците и калджиите се оформя специфичен начин на живот. Дѹлгерите живеят общо, в едно помещение. Обща е и храната им. Спазват се общоприети норми на поведение. Майсторите са почитани и уважавани от всички в дѹлгерската група. Чираците и калфите готвят и се грижат за чистотата в жилищното помещение.

Приемането на момче в дѹлгерската група се отбелязва със специален обред.

Първият ден, когато чиракът отива в дома на майстора, той трябва да носи медно котле с вода. Полива на майстора си, за да си измие рѹцете и благославя: „Както тече водата, тѹй да ти тече парата“. Майсторът хвърля пари (левчета) в бакърчето с вода и казва: „Да си жив и здрав! Да се научиш на адѐт и занаят!“. От този ден чиракът сяда на софрата заедно с майстора.

Приемането на чирака в групата на калфите е свързано с подаряване на най-важните строителни инструменти. Отбелязва се първото му участие в градежа на къщата. Обикновено това става при изграждане на стена.

Дюлгерските групи провеждат и така наречените Тестъри – тържествено провъзгласяване на младите майстори. За тази цел се събират всички майстори – дюлгери. Младите майстори получават от своите учители – майстори по тесла, чук и мистрия. Това тържество завършва с обща трапеза.

Разгледаните трудови обреди показват съвсем убедително това, че процесът, който е свързан с тяхното възникване и развитие е неделим от основните поминъци на населението.

В миналото тези обреди са заемали изключително важно място в общата празнично-обредна система на с. Либяхово (Илинден).

ЗА ИНФОРМАТОРИ СА ПОДБРАНИ:

1. Петър Иванов Чехлев, роден 1903 г. Има завършено основно образование. Син е на столетника Иван Малаков, който е бил най-добрият познавач на историята на село Илинден (Либяхово).

2. Кипра Великова Попова, родена 1912 г. Завършила е VI клас.

3. Никола Георгиев Гахов, роден 1912 г. Учи до VI клас.

4. Кръстьо Атанасов Попов, роден 1915 г. Има завършено основно образование.

5. Иванка Димитрова Мангушева, родена 1919 г. Завършила е VI клас. Известна е като най-добрата певица в селото.

6. Стоянка Атанасова Малева, родена 1923 г. Завършила е IV клас. Изпълнителка на народни песни.

7. Димитър Атанасов Божков, роден 1925 г. Учи до VI клас. Усвоява зидарския занаят от своя баща, с когото ходи заедно на гурбетлък.

8. Григор Тодоров Бродев, роден 1928 г. Завършва VII клас. Упражнявал зидарския занаят.

9. Атанас Георгиев Кемилев, роден 1901 г. Завършил е II клас. Усвоява от баща си стивастарството. Ходил е на гурбет в Гърция и в различни краища на страната.

10. Елена Димитрова Мангушева, родена 1924 г. Учи до VI клас. Изпълнителка на народни песни.

11. Мехелина Атанасова Божкова, родена 1924 г. Завършила е VI клас. Изпълнителка на народни песни.

По време на изследването на старите празници и обреди се информирахме още и от десетки други хора от селото, които изразяваха своето отношение към тях и споделяха интересни идеи за осъвременяването им.

ПРИЗНАТЕЛНОСТ

В цялостната наша родолюбива и научноизследователска дейност още като студенти, а след това и като преподаватели ние със сина ми Красимир, дъщеря ми Снежана и сина Николай бяхме вдъхновявани от народополезното дело на изтъкнатите просветни, духовни и революционни дейци от нашия род.

Кои са те ?

Създаването и укрепването на нашето родно село Либяхово (сега Илинден) е тясно свързано с името на Иван Зимбилев, който е първият кмет, управлявал, обединявал и сплотявал повече от четиридесет години своите трудолюбиви съселяни. За неговата почтеност и народополезните му дела се е знаело в цялата Неврокопска кааза.

Атанас Зимбилев е най-големият син на Иван Зимбилев, който е един от създателите на революционната организация ВМРО в Неврокопския край. Брат му Георги Зимбилев е изтъкнат възрожденски просветен деец от първа величина, който е признат от неговите последователи като „първото и най-голямото светило за народа ни в Източна Македония в научно, просветно и народно отношение след 1850 г.“

Родолюбието, духовната, просветната и революционната дейност се предава от поколение на поколение в Зимбилевия род. Много ярко е изразена тя в семейството на свещ. Стоян Атанасов Зимбилев, който е изтъкнат български духовен деец и революционер, близък приятел и съратник на Борис Сарафов. След неговото убийство по време на молитва от българоубиеца Иван Коемджиев синът му Атанас Стоянов Зимбилев, в памет на баща му, приема и утвърждава новото название на семейството си Попови.

Кметът на село Либяхово Атанас Попов, заедно с инж. Петко Сарафов, брат на революционера Борис Сарафов и известния български артист Кръстьо Сарафов. По молба на кмета Петко Сарафов разработва нов строителен план за възстановяването на село Либяхово след опожаряването му от гръцката армия през 1913 г.

Атанас Стоянов Попов е дългогодишен кмет на с. Либяхово (сега Илинден), който го възстановява след опожаряването му от гръцката армия през 1913 г. и го превръща в образователен и културен център в Неврокопският край. Той е пунктов войвода на дясното крило на ВМРО, злодейски убит.

Семейството на Петко Сарафов, заедно със сестра му доктор Злата Сарафова са гостувала много често на кмета Атанас Попов и се радвали на обновеното голямо село с широки улици, голям площад и красиви къщи.

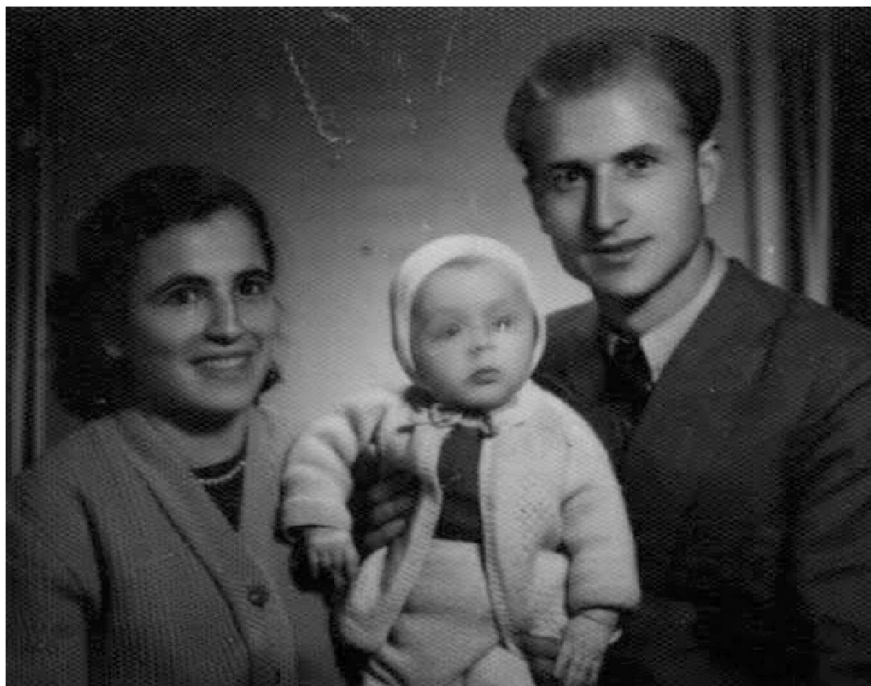
Кметът Атанас Попов е бил винаги заедно с елитните мъже от село Либяхово, граничните офицери и войници, с които е опазвана границата от нашествията на гърците, които са били свързани с преследване и извършване на убийства на оцелели българи от Егейска МАКЕДОНИЯ след Междусъюзническата война.

Четата на пунктовия войвода Атанас Попов от с. Либяхово, която е създавала спокоен живот на населението от Неврокопските села от дясната страна на река Места и в граничните райони.

Баща ми Кръстьо Атанасов Попов и майка ми Кипра Великова Попова бяха и си останаха нашите най-добри учители по родолюбие, които отдадоха всичко от себе си за израстването и възпитанието на нас, техните деца, на внуците и правнуците им.

Съпругата ми Мария Илиева Попова, учителка, отдаде всичко от себе си за оцеляването на нашето изстрадало семейство. Заедно с първородния ни син Красимир, дъщеря ни Снежана и сина Николай укрепихме здраво основите на миналия през тежки изпитания Попов род.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ.....	5
ГОВОРЪТ НА СЕЛО ИЛИНДЕН, ГОЦЕДЕЛЧЕВСКО.....	7
КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ СВЕДЕНИЯ ЗА СЕЛОТО	8
I. ФОНЕТИКА	13
1. СЪВРЕМЕННА ЗВУКОВА СИСТЕМА	13
1.1. ВОКАЛНА ФОНЕМНА СИСТЕМА	13
1.2. КОНСОНАТНА СИСТЕМА	16
2. СЪВРЕМЕННИ ЗВУКОВИ ПРОМЕНИ	19
2.1. УПОДОБЯВАНЕ (АСИМИЛАЦИЯ).....	19
2.2. ДИСИМИЛАЦИЯ (РАЗПОДОБЯВАНЕ).....	20
2.3. ЛАБИАЛИЗАЦИЯ.....	20
2.4. МЕТАТЕЗА	21
2.5. ЕЛИЗИЯ (ИЗПАДАНЕ)	21
3. ИСТОРИЧЕСКИ ЗВУКОВИ ПРОМЕНИ.....	22
3.1. Носови гласни.....	22
3.2. Гласна Ъ	23
3.3. Преглас на а след палатални съгласни	24
3.4. Старобългарски ерови гласни	24
3.5. Гласна ЕРИ (Ѹ)	25
3.6. Редукция на неударени гласни.....	25
3.7. Застъпници на tj и dj	26
3.8. Групи ЪР, ЪЛ и ЪР, ЪЛ	27
3.9. Група ЧРЪ	27
II. МОРФОЛОГИЯ	28
1. Съществителни имена.....	28
1.1. Граматичен род	28
1.2. Образуване на форми за множествено число	29
1.3. Членуване на съществителните имена	31
1.4. Падежни остатъци.....	32
1.5. Звателна форма.....	32
2. Прилагателни имена	32
2.1. Изменяеми прилагателни имена	32
2.2. Членуване на прилагателните имена	33
3. Числителни имена	34
3.1. Числителни бройни	34
3.2. Числителни за приблизителен брой	34

3.3. Числителни редни.....	35
4. Местоимения.....	35
4.1. Лични местоимения.....	35
4.2. Притежателни местоимения.....	36
4.3. Възвратни местоимения.....	37
4.4. Показателни местоимения.....	38
4.5. Въпросителни местоимения.....	38
4.6. Относителни местоимения.....	39
5. Глаголи.....	39
5.1. Сегашно време.....	39
5.2. Аорист (минало свършено време).....	41
5.3. Минало несвършено време (Имперфект).....	42
5.4. Минало неопределено време (перфект).....	44
5.5. Минало предварително време.....	44
5.6. Бъдеще време.....	44
6. Причастия.....	46
6.1. Наклонение на глагола.....	46
6.2. Отглаголни съществителни имена.....	47
6.3. Инфинитив.....	47
7. Наречия.....	47
8. Предлози.....	48
9. Съюзи.....	48
10. Частици.....	49
11. Междуметия.....	49
12. Ударение.....	49
12.1. Ударение при глаголите.....	51
12.2. Вторично ударение.....	51
III. СЛОВООБРАЗУВАНЕ.....	52
1. Образуване на съществителни имена.....	52
2. Образуване на прилагателни имена.....	53
IV. СИНТАКСИС.....	55
1. Лексикални особености.....	56
2. Исторически пластове в говора.....	57
2.1. Заета лексика.....	57
2.2. Гръцки думи.....	58
2.3. Турски думи.....	58
3. Обща характеристика на говора.....	58
Заключение.....	60
I. В областта на фонетиката.....	60
II. В областта на морфологията.....	61

III. В областта на синтаксиса.....	61
РЕЧНИК.....	63
ТАЙНИТЕ ГОВОРИ В СЕЛО ИЛИНДЕН (ЛИБЯХОВО)	91
УВОД.....	92
1. Методи и задачи на изследването	92
2. Начини и средства за анкетиране. Информатори.....	93
3. Създаване и използване на тайните езици в Либяхово.....	94
4. Произход и функции на зидарския професиолект.....	95
СЛОВНО БОГАТСТВО	98
1. Кратка фонетична и морфологична характеристика на говора.....	98
1.1. В областта на фонетиката се наблюдава:.....	98
1.2. В областта на морфологията се наблюдава	99
2. Тематична класификация на лексиката	99
2.1. Думи, пряко свързани с производствената дейност на зидаря	99
2.2. Думи за понятия от всекидневния бит.....	99
2.3. Думи, свързани с природата и природни явления (17)	100
2.4. Названия за човека.....	100
2.5. Думи, свързани с административния, политически и икономически живот (32).....	101
2.6. Думи за понятия от духовния живот /13/	101
2.7. Названия на други действия и състояния, признаци, предмети, обстоятелства и т.н (17)	102
2.8. Поздрави	102
2.9. Псувни и клетви.....	102
3. Лексиката на зидарския професиолект с оглед към нейния произход	102
3.1. Чуждоезикова лексика.....	103
3.2. Домашна лексика	105
3.3. Думи с неустановен произход.....	106
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИ НАЧИНИ	107
1. Афиксация.....	107
2. Лексикално-семантичен начин	108
3. Морфолого-синтактичен начин	109
4. Композиция.....	110
БЕЛЕЖКИ ЗА ТАЙНИЯ СТИВАСТАРСКИ ГОВОР	111
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	115

РЕЧНИК I – ИНДЕКС	116
РЕЧНИК	117
ТЕКСТОВЕ.....	138
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА.....	140

ПРАЗНИЧНО-ОБРЕДНА СИСТЕМА НА СЕЛО ИЛИНДЕН, БЛАГОЕВГРАДСКИ ОКРЪГ (ТРАДИЦИЯ И ПРИЕМСТВЕНОСТ) /втора глава/	141
---	------------

ТРАДИЦИОННА ПРАЗНИЧНО-ОБРЕДНА СИСТЕМА НА СЕЛО ИЛИНДЕН	142
2.1. Семейно-битови празници и обреди	143
2.1.1. Обреди, свързани с бременността, раждането и отглеждането на детето.....	143
2.1.2. Сватбени обреди.....	148
2.1.3. Траурни обреди	154
2.2. Календарни празници и обреди.....	157
2.2.1. Зимни празници и обреди.....	157
2.2.2. Пролетно-летни празници и обреди.....	163
2.2.3. Есенни празници и обреди.....	169
2.3. Обреди, свързани с някои поминъци	170
2.3.1. Обреди, свързани със земеделската работа.....	170
2.3.2. Обреди, свързани с животновъдството.....	173
2.3.3. Обреди, свързани със стивастарството	174
2.3.4. Обреди, свързани със зидарството	175
ПРИЗНАТЕЛНОСТ	178